

598471-EPP-1-2018-1-AT-EPPKA2-CBHE-JP

Modernising Master's Training on Criminal Justice

CRIMHUM

CRIMINAL POLICY IN THE SPHERE OF SENTENCING

Publishing house
«Helvetica»
2022

Authors:

*Bogdan M. Holovkin, Viacheslav O. Tuliakov, Volodymyr M. Burdin, Myhailo V. Romanov,
Iryna Z. Sen, Anastasiia S. Hilchenko (Makarenko)*

Technical editor:

Yurii D. Batan

Edited by:

Bogdan M. Holovkin, Gabriele Schmölzer

УДОСКОНАЛЕННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ ПРОГРАМИ З КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

КРИМІНАЛЬНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ПОКАРАНЬ

Навчальний посібник

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

УДК 343.24(075.8)
К82

Авторський колектив:

Б. М. Головкін, В. О. Туляков, В. М. Бурдін, М. В. Романов, І. З. Сень,
А. С. Хільченко (Макаренко)

Технічний редактор

Ю. Д. Батан – кандидат юридичних наук (Національний університет «Одеська юридична академія»)

За редакцією:

Б. Головкіна – доктора юридичних наук, професора (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Г. Шмельцер (керівника проєкту) – доктора права, професора (Університет Граца, Австрія)

Рецензенти:

В. С. Батиргарєєва – доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, Україна;

В. В. Василевич – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ, Україна

Серія заснована у 2020 році

Видання підготовлене в межах міжнародного проєкту
«Модернізація магістерських програм для майбутніх суддів, прокурорів,
слідчих з урахуванням європейських стандартів у сфері прав людини»
(598471-ERP-1-2018-1-AT-ERPKA2-SBNE-JP)

Кримінальна політика у сфері покарань : навчальний посібник /
К82 Б.М. Головкін, В.О.Туляков, В.М. Бурдін та ін. ; тех. ред. Ю. Д. Батан ; за ред.
Б. Головкіна, Г. Шмельцер. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. –
226 с.

ISBN 978-617-554-138-8

Навчальний посібник присвячено засадам державної політики у сфері покарань, аналізу профільного законодавства, наукових підходів щодо змісту, цілей і системи покарань за кримінальним правом України, методології призначення покарань та механізму виконання покарань, з урахуванням практики ЄСПЛ. Надано характеристику видів покарань за кримінальним правом України, розглянуто проблеми удосконалення системи покарань у світлі проєкту нового Кримінального кодексу України, а також удосконалення порядку виконання покарань і здійснення пробації органами та установами Державної кримінально-виконавчої служби України.

Призначено для студентів спеціальності 081 «Право», аспірантів, викладачів закладів вищої юридичної освіти, а також для суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів, представників інших юридичних професій.

УДК 343.24(075.8)

ISBN 978-617-554-138-8

© Колектив авторів, 2022

**Про проєкт
598471-EPP-1-2018-1-AT-EPPKA2-CBHE-JP
«Модернізація магістерських програм для майбутніх суддів,
прокурорів, слідчих з урахуванням європейських стандартів
у сфері прав людини»**

Програма Європейського Союзу ERASMUS+ спрямована на підтримку діяльності у сфері освіти, перепідготовки, молоді та спорту в 2014–2020 рр. ERASMUS+ об'єднав наявні раніше сім програм: програми безперервного навчання (Erasmus, Leonardo da Vinci, Comenius і Grundtvig), програму «Молодь у дії», 5 програм міжнародного співробітництва (Erasmus Mundus, Tempus, Alfa, Edulink, програму для співробітництва з промислово розвинутими країнами). TEMPUS (Транс'європейська програма мобільності для навчання в університетах), що існувала з 1990 р., підтримувала модернізацію вищої освіти і створювала простір для співпраці в країнах, які межували з Європейським Союзом, протягом більш ніж 25 років.

Програма ERASMUS+ створює можливості для студентів, здобувачів освіти, працівників і волонтерів для мобільності до інших держав з метою покращення своїх навичок і можливості працевлаштування. Вона дозволяє організаціям працювати у транснаціональному партнерстві та ділитися інноваційними практиками у сфері освіти, професійної підготовки та молоді.

Мета програми ERASMUS+ полягає у сприянні в розвитку реалізації стратегії Європи 2020 для розвитку, зростання кількості робочих місць, соціальної справедливості та інтеграції, а також цілей ET2020, стратегічної рамки ЄС у сфері освіти і професійної підготовки. Програма ERASMUS+ також спрямована на сприяння сталому розвитку своїх партнерів у сфері вищої освіти і робить свій внесок у досягнення цілей Стратегії ЄС у справах молоді.

Проекти зі створення потенціалу у сфері вищої освіти, яким є CRIMNUM, являють собою транснаціональні проєкти співробітництва на основі багатосторонніх партнерських відносин, передусім між закладами вищої освіти держав ЄС та держав-партнерів.

Мета таких проєктів полягає у наданні підтримки державам-партнерам у:

- модернізації, інтернаціоналізації й розширенні доступу до вищої освіти;
- вирішенні проблем, з якими стикаються їхні вищі інститути й система освіти;
- активізації співробітництва з Європейським Союзом;
- добровільній конвергенції з розвитком Європейського Союзу у сфері вищої освіти, а також заохоченні контактів між людьми і міжкультурному порозумінні.

У проєкті 598471-EPP-1-2018-1-AT-EPPKA2-CBHE-JP (CRIMHUM) беруть участь представники Австрії, Білорусі, Німеччини, Литви, України, Франції та Хорватії. Конкретна мета ERASMUS+ – проєкту 598471-EPP-1-2018-1-AT-EPPKA2-CBHE-JP (CRIMHUM) полягає у тому, щоб створити комплексну, засновану на правах людини підготовку до кримінального правосуддя шляхом модернізації спеціалізованих магістерських програм судово-прокурорсько-слідчої спеціалізації.

Під час реалізації загальної мети проєкту здійснюються такі завдання:

- суттєве покращення традиційних навчальних програм для основних курсів так званого «кримінально-правового блоку» на першому ступені вищої юридичної освіти, використовуючи найкращі практики університетів ЄС;
- структурна й концептуальна модернізація навчального плану спеціалізованих магістерських програм судово-прокурорсько-слідчої спеціалізації (профілізації), поєднуючи навчання навичкам викладання з європейськими науковими методами і впроваджуючи новітні навчально-методичні посібники;
- підвищення професійної та дидактичної кваліфікації викладачів держав-партнерів;
- зміцнення ресурсної бази модернізованих магістерських програм.

З 2020–2021 навчального року на юридичних факультетах Львівського національного університету ім. Івана Франка, Національного

юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, Національного університету «Одеська юридична академія» відкрилися модернізовані магістерські програми у сфері кримінальної юстиції.

Координатори проєкту

The European Commission's support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Підтримка Європейською Комісією випуску цієї публікації не означає схвалення змісту, що відображає погляд лише авторів, і Комісія не може нести відповідальність за будь-яке використання інформації, яка в ній міститься.

ЗМІСТ

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ	9
ПЕРЕДМОВА	10
РОЗДІЛ 1 ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА ПОКАРАНЬ	11
1.1. Поняття та мета покарання у кримінальному праві України	11
1.2. Система покарань та відображення її у кримінальному праві України	25
1.3. Характеристика видів покарань за кримінальним правом України	40
1.4. Проблеми удосконалення системи покарань в Україні	70
РОЗДІЛ 2 ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ	93
2.1. Цивілізаційні основи призначення покарання	93
2.2. Загальні засади призначення покарання	105
2.3. Колізійні питання застосування угод при призначенні покарання	144
РОЗДІЛ 3 ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ	155
3.1. Виконання покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства	155
3.2. Виконання покарань, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства	179
3.3. Проблеми удосконалення виконання покарань в Україні	193
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	214
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	224

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

ВС	– Верховний Суд
ДКВС	– Державна кримінально-виконавча служба України
ЄКПЛ	– Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини)
ЄСПЛ	– Європейський суд з прав людини
КВК України	– Кримінально-виконавчий кодекс України
КК України	– Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р.
КПК України	– Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року
НМДГ	– Неоподатковуваний мінімум доходів громадян
ООН	– Організація Об'єднаних Націй
ПВСУ	– Пленум Верховного Суду України
СІЗО	– Слідчий ізолятор
УВП	– Установа виконання покарань

ПЕРЕДМОВА

Пропонований до уваги читача навчальний посібник підготовлено в межах ERASMUS+ – проєкту 598471-EPP-1-2018-1-AT-EPP-KA2-SBHE-JP (CRIMHUM), метою якого є створення комплексної, заснованої на правах людини програми підготовки фахівців для кримінального правосуддя шляхом модернізації спеціалізованих магістерських програм судово-прокурорсько-слідчої спеціалізації.

Для ефективної боротьби зі злочинністю держава використовує різні засоби, серед яких важливу роль відіграє покарання злочинців. Політика України у сфері покарань формується з урахуванням основоположних прав та свобод людини, норм і положень міжнародних конвенцій та інших нормативно-правових актів, ратифікованих Україною. Законодавство у сфері покарань перебуває на етапі модернізації і динамічного розвитку. Паралельно з цим реформується кримінально-виконавча система. Разом з тим, законодавство у сфері покарань, система покарань, практика їхнього призначення, а також діяльність органів і установ виконання покарань мають багато серйозних недоліків, що негативно впливає на ефективність роботи органів правопорядку та судів. У зв'язку з цим слід розкрити ключові проблеми удосконалення системи покарань в Україні, запропонувати шляхи і заходи удосконалення механізму виконання покарань, як пов'язаних з ізоляцією від суспільства, так і не пов'язаних з ізоляцією від суспільства, а також розкрити способи захисту прав засуджених і ув'язнених з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

Богдан Миколайович Головкін,
доктор юридичних наук, професор

РОЗДІЛ 1

ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА ПОКАРАНЬ

1.1. Поняття та мета покарання у кримінальному праві України

Сторожа одного з підприємств було засуджено за ст. 197 КК України за неналежне виконання своїх обов'язків щодо охорони чужого майна, що спричинило тяжкі наслідки для підприємства.

За це кримінальне правопорушення суд призначив винному покарання в межах санкції ст. 197 КК України – виправні роботи на строк 1 рік з відрахуванням в доход держави 15 % із заробітку засудженого. Чи обґрунтовано, на Вашу думку, суд обрав засудженому вид покарання? Чи реалізується, на Вашу думку, мета покарання в описаному випадку?

- 1 *Поняття покарання та його ознаки.* Незважаючи на законодавче визначення поняття покарання, в теорії кримінального права його ознаки і досі залишаються спірними. Одні вчені намагаються дотримуватися законодавчого підходу у вирішенні цього питання і пропонують ознаки покарання, які максимально наближені до законодавчого визначення, не суттєво деталізуючи їх. Так, Ю.А. Пономаренко слушно відзначає, що законодавче закріплення цього визначення, а також його незмінність протягом майже двох десятиків років чинності КК України дає достатні підстави взяти його як робоче для з'ясування ознак покарання¹. Інші вчені (зокрема ті, які досліджували покарання до закріплення його поняття в КК України) мінімізували визначення. Так, М.І. Бажанов свого часу розглядав покарання як «особливий захід державного примусу, що застосовується відповідно до кримінального закону за вчинення злочину»².

¹ Пономаренко Ю.А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень : монографія. Харків : Право, 2020. С. 174–186.

² Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Общая часть / Ф.Г. Бурчак и др. ; отв. ред. Ф.Г. Бурчак. Киев : Наук. думка, 1985. С. 315.

Щоправда згодом науковець розширив визначення та сформулював його таким чином: «покарання – це захід державного примусу, що застосовується судом за вироком до особи, котра вчинила злочин, і є за своєю суттю карою, яка виражає від імені держави негативну оцінку як злочину, так і особи, що його вчинила»³.

На протигагу описаним підходам, деякі вчені розширюють визначення покарання, намагаючись відобразити у ньому якомога більше ознак, які показують сутність цього правового явища. Так, В.К. Гришук визначає покарання як «форму реалізації кримінальної відповідальності, історично мінливий, найбільш суворий крайній вид державного примусу, який призначається згідно із законом України про кримінальну відповідальність від імені держави, за вироком суду особі, визнаній винною у вчиненні злочину, і має особистісний характер, змістом якого є кара – позбавлення або (і) обмеження прав і свобод цієї особи, що породжує для засудженої особи особливий правовий статус – судимість»⁴.

Навряд чи такі підходи до визначення поняття покарання є правильними передусім з методологічного погляду. Адже занадто широке визначення поняття покарання фактично призводить до того, що саме поняття зникає, натомість з'являється якесь описове визначення, яке включає до свого змісту як істотні, так і неістотні ознаки. В такому випадку істотні ознаки поняття фактично можуть приховуватися за неістотними і, крім цього, такий підхід неприйнятний з погляду законодавчої техніки, оскільки зрозуміло, що закріпити у законі усі ознаки певного правового явища просто неможливо. Звісно, якщо взагалі визнавати за потрібне давати визначення поняття покарання в законі. Разом з тим, так само не можна пристати і до спрощеного підходу до визначення цього поняття, коли вченими звертається увага на окремі ознаки цього явища лише для того, щоб підсилити свою правову позицію при дослідженні інших правових проблем. Методологічно правильним є все ж такий підхід,

³ Бажанов М.И. Уголовное право Украины. Общая часть : учеб. пособие. Днепропетровск : Пороги, 1992. С. 132.

⁴ Гришук В.К. Кримінальне право України. Загальна частина : навчальний посібник для студентів, курсантів, аспірантів, докторантів, науково-педагогічних працівників юридичних факультетів закладів вищої освіти. Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 469.

який буде враховувати правила формальної логіки, адже якщо давати визначення поняття покарання, то передусім треба виходити з того, що поняття є категорією формальної логіки і саме ця наука і формулює правила визначення змісту і обсягу понять. Відповідно до формально-логічних вимог, в зміст поняття повинні включатися не всі, а лише істотні ознаки того явища, поняття про яке формується. Разом з тим, неприпустимим є підхід, коли якісь істотні ознаки не будуть відображені у його змісті.

4 Належить звернути увагу, що досить довго у кримінальному законодавстві поняття покарання не визначалося законодавцем. Мабуть, такий законодавчий «острах» до визначення цього поняття і був пов'язаний з гострими теоретичними дискусіями навколо нього. Проте врешті-решт його визначення було формалізоване в КК України 2001 року. Так, в ч. 1 ст. 50 КК України вказується, що покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає у передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Незважаючи на те, що це перша формальна законодавча проба дати визначення цього поняття, на наш погляд, в цілому вона є досить вдалою, оскільки позбавлена вказаних вище методологічних недоліків. Разом з тим, і це визначення в окремих ознаках є дискусійним і може бути уточнене.

5 Ще вже при обговоренні проєкту чинного КК України відбувалася дискусія з приводу того, чи за своїм змістом покарання є лише обмеженням окремих прав та свобод засудженого або ж в окремих випадках все ж таки відбувається позбавлення засудженого таких прав та свобод. При обговоренні другої редакції проєкту були висловлені пропозиції уточнити поняття покарання вказівкою на те, що покарання за своїм змістом полягає у обмеженні або позбавленні прав чи свобод засудженого. Проте в своїй остаточній редакції все ж таки була збережена позиція проєкту у першій його редакції про те, що будь-яке покарання, яким би суворим воно не було, тільки обмежує на певний час окремі права та свободи засудженого. Звісно, що з такою позицією законодавця можна дискутувати. Адже деякі, зокрема, додаткові покарання за своїм змістом полягають не просто в строковому обмеженні, а позбавленні прав

чи свобод засудженого, при цьому в окремих випадках навіть безстроковому. Так, наприклад, у ст. 54 КК України передбачено таке покарання, як позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. Сама назва цього покарання свідчить про те, що йдеться не про обмеження, а безпосередньо про позбавлення певних прав засудженого. Аналогічний висновок можна зробити й аналізуючи таке покарання, як конфіскація майна.

Формулювання деяких інших ознак цього поняття також критикується вченими. Йдеться про таку ознаку покарання, як застосування його виключно до особи, яка визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення від імені держави обвинувальним вироком суду. Вказане положення не тільки містить у собі смислову тавтологію, але й по суті є процесуальним за своїм змістом. Річ у тому, що будь-яка форма кримінальної відповідальності покладається на особу не інакше як за обвинувальним вироком суду, який виноситься від імені держави. Отже, немає ніякої потреби у визначенні окремої форми кримінальної відповідальності, якою у розглядуваному випадку є покарання, зайвий раз про це згадувати. Так само очевидно, що покарання, як і будь-яка інша форма кримінальної відповідальності, застосовується тільки до особи, яка визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення. Ця ознака також не є особливою для поняття покарання, а властива усім формам реагування держави на вчинене особою кримінальне правопорушення, які охоплюються поняттям кримінальної відповідальності. Отже, вказані ознаки тільки загромождають текст кримінального кодексу, але при цьому не визначають істотних властивостей такого правового явища як покарання. У названому законодавчому визначенні є два істотних положення, яких цілком достатньо для визначення суті цього поняття і формування його ознак. Йдеться про те, що покарання, на відміну від окремих інших форм кримінальної відповідальності, є заходом державного примусу і полягає у передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Таким чином, з урахуванням формально-логічних вимог до визначення змісту понять, поняття покарання можна визначити як державний примус, що полягає у передбаченому кримінальним кодексом обмеженні прав і свобод засудженого. Таким

чином, можна стверджувати, що істотною ознакою покарання є примус засудженого до певних обмежень його прав і свобод.

- 7 *Мета покарання.* Питання про цілі покарання було і є однією із найбільш дискусійних проблем в науці кримінального права. При цьому ця проблема обговорюється навіть більш гостро, ніж ознаки загального поняття покарання. Тільки на перший погляд може створитися враження, що визначення цілей покарання має виключно декларативний характер. Насправді ж ця проблема є первинною навіть стосовно самого поняття покарання. Адже правильне визначення цілей покарання дозволить показати і призначення цього інституту в суспільстві.
- 8 Крім того, як слушно відзначає Н.О. Гуторова, від вирішення проблеми цілей покарання значною мірою залежить вирішення однієї з основних проблем кримінального права – проблеми пеналізації кримінальних правопорушень і, зокрема, встановлення й призначення найбільш ефективних видів покарань за окремі кримінальні правопорушення⁵. Таким чином, вирішення питання про цілі застосування покарання має принципово важливе значення не тільки з суто теоретичного погляду, але й, у першу чергу, для реальних потреб правозастосування.
- 9 Поняття «мета» має кілька значень у етимологічному розумінні, проте відповідно до потреб кримінального права найбільш прийнятним є тлумачення цього поняття як те, до чого хтось прагне, чого хоче досягти; ціль; заздалегідь намічене завдання; замисел⁶. Відтак, В.К. Грищук визначає мету покарання як той соціально значимий результат, якого прагне досягти держава, встановлюючи в санкціях Особливої частини КК України види, строки (розміри) покарань за вчинення кримінальних правопорушень, а також загальні засади, порядок і правила їх призначення в Загальній частині КК України⁷.

⁵ Гуторова, Н.О. Кара як мета кримінального покарання. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2002. Вип. 20. С. 42.

⁶ Словник української мови. у 11 т. / ред. колег. І.К. Білодід (голова) та ін. ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 4: І–М. 1973. С. 683

⁷ Грищук В.К. Кримінальне право України. Загальна частина : навчальний посібник для студентів, курсантів, аспірантів, докторантів, науково-педагогічних працівників юридичних факультетів закладів вищої освіти. Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 471.

Проблема цілей покарання здавна обговорюється дослідниками різних галузей наук – теологами, філософами, правниками, соціологами, психологами. Попри те, що, на перший погляд, питання про цілі покарання є досить простим та очевидним, принаймні з огляду на його законодавче вирішення, треба погодитися з вченими про те, що, мабуть, немає іншого питання, яке би породило стільки різноманітних теорій та дискусій, як питання про цілі покарання. Разом з тим, всі концепції в тій чи іншій мірі в кінцевому рахунку можуть бути зведені до мети кари, виправлення та загального і спеціального запобігання (превенції).

На наш погляд, не буде помилкою, якщо зробити висновок, що кара є не тільки основною метою покарання, яку абсолютно реально досягти і зрештою виміряти її розмір, а й що реалізація цієї мети забезпечує досягнення і інших цілей покарання – виправлення, превенції тощо⁸. Покарання у всі часи було і залишається карою за вчинене кримінальне правопорушення – тобто примусовим спричиненням засудженому певних страждань. Незважаючи на різні підходи щодо розуміння змісту поняття покарання, загальнови-знаним є те, що покарання за своїм змістом являє собою обмеження прав та свобод засудженого. Таким чином, змістом будь-якого покарання є примус до певних обмежень та позбавлень особистого чи майнового характеру. Разом з тим, потрібно наголосити, що певні правообмеження, які застосовуються до особи самі по собі можуть вважатися карою, оскільки особа в суспільстві зазнає різноманітних обмежень особистого та майнового характеру, які можуть викли-кати у неї певні, інколи дуже серйозні страждання, проте вони спричиняються з іншою кінцевою метою і не спрямовані на реалі-зацію функції відплати. При цьому мета спричинити саме страж-дання від цих обмежень в більшості випадків не тільки не ста-виться, а навпаки, робиться все, щоб уникнути спричинення особи будь-яких страждань або зменшити їх до мінімуму. До таких при-кладів можна віднести, зокрема, проходження карантину з метою

⁸ Бурдін В.М. Позбавлення волі на певний строк і довічне позбавлення волі: актуальні проблеми застосування. *Соціально-правові студії*. 2020. Вип. 2(8). С. 83. URL: [http://www.sls.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/arhiv/sps_2\(8\)_2020/13.pdf](http://www.sls.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/arhiv/sps_2(8)_2020/13.pdf)

виявлення та запобігання поширенню різноманітних інфекційних хвороб, обов'язкове щеплення проти певних захворювань, хірургічне втручання, а також інші види лікування, що нерідко завдають страждань і т. д. Вказані заходи примусу по своїй суті спричиняють особі, до якої вони застосовуються, певні обмеження особистого характеру, разом з тим вважати їх карою, як зазначають окремі вчені, було би неправильним, оскільки цільове призначення їх інше.

- 12 Не заперечуючи мети кари як самостійної цілі покарання, треба погодитися, що лише через ефективне досягнення цієї найближчої цілі покарання – кари – й можуть бути досягнуті інші його цілі⁹. Тобто, мета кари виступає засобом досягнення інших (більш віддалених) цілей покарання. Функціонально покарання направлено на те, щоб попередити вчинення нових кримінальних правопорушень, а з погляду соціально бажаного результату, ефективності та необхідності його застосування – це засіб впливу на злочинця з метою попередження кримінальних правопорушень.

- 13 Видається, що яким би чином ми не розглядали покарання, треба погодитися з твердженням Н. Крісті, що суть будь-якого кримінального покарання є ніщо інше, як заподіяння «болю», страждань (обмежень та позбавлень). Призначення покарання відповідно до правових установлень означає заподіяння болю та призначено саме для цього. Ця діяльність, зазначає він, дуже часто не узгоджується з такими визнаними цінностями, як доброта та здатність прощати. Для усунення цієї невідповідності іноді робляться спроби приховати основний зміст покарання¹⁰. Цілком реалістичною видається позиція Н. Крісті, що покарання, яке призначається та виконується в межах кримінальної юстиції, являє собою свідоме заподіяння болю. Вважається, що ті, кого карають, страждають. Якщо б вони не страждали, а отримували задоволення від покарання, треба було б змінити метод. Від покарання засуджені повинні отримувати щось таке, що робить їх нещасливими, завдає їм болю. Всі спроби усунути з покарання мету викликати страждання від завданих обмежень,

⁹ Пономаренко Ю.А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень : монографія. Харків : Право, 2020. С. 186.

¹⁰ Кристи Н. Пределы наказания. Москва : Прогресс, 1985. С. 19.

на нашу думку, треба розцінювати як спробу приховати дійсне призначення покарання в суспільстві за допомогою словесної ширми¹¹. На зміст покарання неминуче впливає рівень цивілізованості суспільної системи та панівна в ній мораль. Проте не виникає сумнівів, що кара є і завжди була метою покарання. Тут слід погодитися з Ю.А. Пономаренком, що маскування чи замовчування найближчої цілі покарання – кари – через ефективне досягнення якої лише й можуть бути досягнуті інші його цілі, не може бути підтримане передусім на доктринальному рівні. Закон же може як згадувати, так і не згадувати про цю мету покарання і навіть в останньому випадку це не буде аргументом проти її притаманності покаранню. В будь-якому разі кара є метою покарання¹². Заперечення мети кари зменшує примусове значення покарання, не враховує тієї обставини, що мета кари саме і перетворює покарання на особливий (найбільш гострий) захід державного примусу. Без неї взагалі не може бути кримінального покарання. Забезпечення цієї мети – обов'язкова відповідь держави на вчинене кримінальне правопорушення¹³.

Торкаючись законодавчого вирішення питання про те, чи є кара 14
метою покарання, на нашу думку, треба відзначити, що у ч. 2 ст. 50 КК України законодавець сформулював конкретні цілі покарання, які і повинні в своїй сукупності сприйматися як обов'язкові елементи поняття покарання. Ідеться, зокрема про те, що покарання, як це чітко впливає з ч. 2 ст. 50 КК України, як примусовий захід застосовується з метою кари, і як передбачено в ч. 3 ст. 50 КК України, не має на меті завдати лише фізичних страждань чи принижувати людську гідність. Таким чином в КК України не йдеться про те, що покарання не переслідує мети спричинення страждань взагалі. Робиться лише єдине застереження про те, що покарання не має на меті завдання фізичних страждань (можна було би навіть уточнити, що йдеться про надмірні страждання) чи принижувати людську гідність¹⁴.

¹¹ Кристи Н. Пределы наказания. Москва : Прогресс, 1985. С. 23–26.

¹² Пономаренко Ю.А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень : монографія. Харків : Право, 2020. С. 186.

¹³ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Харків : Право, 2010. С. 325.

¹⁴ Трубников В.М. Понятие наказания. *Право і безпека*. 2002. № 2. С. 123–124.

- 15 Примушення до позбавлень чи обмежень прав та свобод, за загальним правилом, викликає у особи страждання і тому кара повинна визнаватись метою покарання навіть не в зв'язку з окремою вказівкою про це в законі, а в зв'язку з характером тих позбавлень та обмежень прав і свобод, які включаються законодавцем в зміст того чи іншого кримінального покарання. Саме від характеру застосованих обмежень буде залежати і сила страждань, які вони спричиняють засудженому. Зрозуміло, що за загальним правилом, чим суворіші обмеження, тим сильніші страждання повинні вони викликати. Стосовно цього було б не тільки логічною помилкою, а й лицемірством не визнавати, що застосовуючи ті чи інші обмеження, які спричиняють страждання, ми не ставимо за мету їх спричинити¹⁵.
- 16 Відповідно до ч. 2 ст. 50 КК України, покарання має на меті не тільки кару за вчинене кримінальне правопорушення, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами. Таким чином, наведене законодавче визначення дозволяє говорити, що крім кари, ще як мінімум дві цілі законодавець поставив перед покаранням.
- 17 Мета виправлення за своєю суттю є доволі аморфною для практичного кримінально-правового розуміння. Відповідно до ч. 1 ст. 6 КВК України, вона передбачає процес позитивних змін, які відбуваються в особистості засудженого та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки. Очевидно, що тут не йдеться про те, що в процесі відбування покарання засуджений стане високоморальною особистістю. Реальне завдання у вказаному випадку – в процесі виправлення переконати та змусити засудженого хоч і перед страхом нового застосування покарання не вчиняти кримінальних правопорушень. Тобто знову ж таки саме страх кари має змусити засудженого, якщо не стати кращим, то бодай утриматися від учинення кримінального правопорушення¹⁶.

¹⁵ Бурдін В.М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні : монографія. Київ : Атіка, 2004. С. 75.

¹⁶ Бурдін В.М. Позбавлення волі на певний строк і довічне позбавлення волі: актуальні проблеми застосування. *Соціально-правові студії*. 2020. Вип. 2(8). С. 83. URL: [http://www.sls.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/arhiv/sps_2\(8\)_2020/13.pdf](http://www.sls.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/arhiv/sps_2(8)_2020/13.pdf)

Таким чином, виправлення в цілому можна розглядати як процес, який відбувається протягом певного часу, результатом якого є відмова особи від суспільно небезпечної поведінки, що повинно відображатися в правомірній поведінці незалежно від мотивації. Концепція виправлення ґрунтується на тому, що кожна особистість підлягає виправленню, тобто в ній можуть бути перероблені (подолані) дефекти її свідомості, а сама особа може бути перетворена не безпечну для суспільства людину. Згідно з цією теорією, особистість – це відносно стійке сполучення певних властивостей і цілісної динамічної системи, що постійно розвиваються та вдосконалюються, в якій окремі психічні утворення та якості змінюються і перетворюються. Виправлення було б неможливим, якби особа не мала такої властивості, як мінливість¹⁷. Водночас вчені цілком слушно пропонують не захоплюватися ідеями виправлення засудженого як суцільного перетворення його в іншу особистість, тобто абсолютного його виправлення. Тут слід радше вести мову про досягнення такого ступеня його виправлення, який характеризується наявністю у нього стійкої мотивації законслухняної поведінки в суспільстві у майбутньому.

Т.А. Денисова відзначала, що виправлення засуджених відіграє інтегральну роль у системі всіх цілей покарання, оскільки виправлення засуджених є запорукою їхньої ресоціалізації, а відтак, найбільшої ефективності покарання¹⁸.

Відповідно до ч. 2 ст. 50 КК України, покарання має на меті запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як самими засудженими, так і іншими особами. Таке формулювання дозволяє виділяти серед цілей покарання загальну і спеціальну превенцію. Суттєвий внесок в розвиток цієї мети покарання зробив відомий італійський просвітник-гуманіст Чезаре Беккарія, який вважав,

¹⁷ Яцишин М.М., Мирончук С.М. Виправлення засудженого як одна з підстав умовно-дострокового звільнення від відбування покарання. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13–15 квітня 2007 р.: у 2-х ч. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2007. Ч. 1. С. 300.

¹⁸ Денисова Т.А. Покарання: кримінально-правовий, кримінологічний та кримінально-виконавчий аналіз : монографія. Запоріжжя : КПУ, 2007. С. 91.

що основна мета покарання не заподіювати страждання особі, яка вчинила злочин, а зробити все можливе для запобігання новим злочинам як цією особою, так і іншими членами суспільства¹⁹. Треба погодитися з В.К. Грищуком, який, розглядаючи цілі покарання, зазначав, що кримінальний закон, в першу чергу, виступає як засіб соціалізації особи, формування у її свідомості позитивного ставлення до системи соціальних цінностей, яке набуває форми корисних для суспільства установок, тобто готовності або схильності особи до правомірної поведінки²⁰. За умов свідомої правомірної поведінки кримінальний закон не бездіє, як про це вказують окремі вчені, він реалізується саме у тій формі, яка і є найбільш бажаною – у формі дотримання кримінально-правових приписів. Саме дотримання є формою правомірної поведінки, а отже – і реалізації порівняно заборонних правових норм²¹.

- 21 Розмірковуючи про загальну превенцію як мету покарання, необхідно погодитися з тим, що норми кримінального закону, ще будучи не застосованими до конкретних правопорушників, безвідносно до конкретного кримінального правопорушення призначені регулювати поведінку людей в більшості випадків шляхом заборони вчинення певних чітко визначених діянь. І в цьому стосунку дотримання кримінально-правових норм є найбільш оптимальною формою реалізації кримінального кодексу.
- 22 Спеціальна превенція як мета покарання стосується безпосередньо засудженого і полягає в застосуванні до нього повного комплексу тих обмежень прав та свобод, які входять до змісту призначеного йому покарання. За своїм змістом ця мета становить собою попередження вчинення нового кримінального правопорушення засудженим за допомогою фізичного та психічного впливу на нього. Фізичний вплив полягає в тому, що засуджений у зв'язку із застосованими до нього правообмеженнями фактично позбавлений можливості

¹⁹ Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / сост. и предисл. В.С. Овчинского. Москва : ИНФРА-М, 2004. С. 90–92.

²⁰ Грищук В.К. Проблеми кодифікації кримінального законодавства України. Львів : Львівський у-т, 1993. С. 36–37.

²¹ Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник. Львів : Край, 2007. С. 138–139.

вчинити нове кримінально протиправне діяння або у всякому разі така можливість істотно обмежена. Психічний вплив на засудженого відбувається у його засудженні обвинувальним вироком суду, в якому дається негативна оцінка поведінки засудженого. Як вказується в літературі, основним критерієм (показником) ефективності цієї мети покарання є рівень рецидиву кримінальних правопорушень²². Тому, очевидно, мету спеціальної превенції можна вважати досягнутою, якщо засуджений не вчиняє нових кримінальних правопорушень у майбутньому. Вказана мета покарання фактично реалізується таким шляхом: 1) фактичного позбавлення засудженого об'єктивної можливості вчиняти нові кримінальні правопорушення за рахунок застосування до нього правообмежень, що входять до змісту призначеного покарання; 2) вироблення у засудженого мотивації подальшої законослухняної поведінки; 3) забезпечення засудженому об'єктивних можливостей для подальшого життя у суспільстві без вчинення нових кримінальних правопорушень.

1. Для відповіді на поставлене у задачі питання щодо обґрунтованості обрання засудженому виду покарання та щодо реалізації в описаному випадку мети покарання необхідно звернутися до статті, за якою було кваліфіковано діяння винного (ст. 197 КК України), а також до статей Загальної частини КК України, які встановлюють мету покарання (ст. 50) та особливості покарання у виді виправних робіт (ст. 57).

Сторожа підприємства було засуджено за ст. 197 КК України за неналежне виконання своїх обов'язків щодо охорони чужого майна, що спричинило тяжкі наслідки для підприємства. Відповідно до санкції цієї статті, передбачене у ній діяння *«карається штрафом від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста двадцяти до двохсот сорока годин або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на той самий строк»*.

Суд призначив засудженому покарання у виді виправних робіт на строк 1 рік з відрахуванням в доход держави 15 % із суми його заробітку, тобто в межах санкції ст. 197 КК України.

Відповідно до ч. 1 ст. 57 КК України, покарання у виді виправних робіт відбувається за місцем роботи засудженого.

²² Михайліченко Т.О. Ефективність покарання: проблема вирішення. Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 8–9 жовтня 2015 р. Харків : Право, 2015. С. 245.

Формально вимоги ст. 57 КК України при призначенні винному покарання дотримано. Але чи реалізується через його відбування мета покарання?

Згідно з ч. 2 ст. 50 КК України, *покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами*. Тобто, як було наголошено у цьому підрозділі, наведене законодавче визначення дозволяє говорити, що, крім кари, законодавець поставив перед покаранням ще як мінімум дві цілі.

Мета виправлення передбачає процес позитивних змін, які відбуваються в особистості засудженого та створюють у нього готовність до самокерованої правислужливої поведінки. Тобто, тут слід вести мову про те, щоб в процесі виправлення переконати та змусити засудженого хоч і перед страхом нового застосування покарання не вчиняти кримінальних правопорушень.

Також покарання має на меті запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами. Таке законодавче формулювання дозволяє виділяти серед цілей покарання загальну і спеціальну превенцію. Остання за своїм змістом становить собою попередження вчинення нового кримінального правопорушення засудженим за допомогою фізичного та психічного впливу на нього. Фізичний вплив, зокрема, полягає в тому, що засуджений у зв'язку із застосованими до нього правообмеженнями фактично позбавлений можливості вчинити нове кримінально протиправне діяння або у всякому разі така можливість істотно обмежена. Тобто, спеціальна превенція як мета покарання фактично реалізується в тому числі і шляхом фактичного позбавлення засудженого об'єктивної можливості вчинити нові кримінальні правопорушення за рахунок застосування до нього правообмежень, що входять до змісту призначеного покарання.

Зміст призначеного засудженому покарання у виді виправних робіт полягає у тому, що він продовжує працювати за своїм місцем роботи, а із суми його заробітку провадиться певне відрахування в доход держави.

Пленум Верховного Суду України у п. 12 Постанови № 7 від 24.10.2003 «Про практику призначення судами кримінального покарання» надав такі рекомендації щодо застосування покарання у виді виправних робіт: *«Суди не повинні призначати виправні роботи особам, які вчинили злочини, пов'язані з виконанням ними службових або професійних обов'язків, коли залишення винного на тій самій роботі може призвести до послаблення виховного й запобіжного впливу покарання або до вчинення таких же злочинних діянь»*.

З цього приводу І.В. Сингаївська справедливо зауважує, що для прогнозування такого можливого розвитку подій недостатньо врахування лише суспільної небезпечності особи, що вчинила кримінальне правопорушення; для цього потрібно вивчити мікроклімат колективу, рівень ефективності виховного впливу керівника і визначити його авторитет на підлеглих. Тобто, якщо суд буде призначати виправні роботи особі, яка внаслідок невиконання

чи неналежного виконання своїх професійних, договірних чи інших правових обов'язків спричинила тяжкі наслідки і залишилась працювати на тій самій посаді, то навряд чи будуть досягнуті цілі покарання через те, що нині система заходів, яка забезпечувала б виховний вплив колективу на засудженого, *de facto* не діє.

Згідно з умовою задачі, винний вчинив кримінальне правопорушення, пов'язане із виконанням ним професійних обов'язків. І хоч формального обмеження щодо застосування в таких випадках покарання у виді виправних робіт немає (тим більше, що воно передбачене в санкції статті, за якого засуджено особу), але виникають серйозні сумніви щодо можливості реалізації мети покарання в такому випадку, зокрема мети виправлення засудженого та запобігання вчиненню ним нових кримінальних правопорушень. Адже фактично особа продовжує працювати на роботі, за неналежне виконання своїх обов'язків на якій її і було засуджено, і немає ніяких гарантій того, що залишення винного на тій самій роботі не призведе до послаблення виховного й запобіжного впливу покарання або до вчинення таких же кримінально протиправних діянь.

Таким чином, обраний судом вид покарання засудженому навряд чи можна вважати обґрунтованим та таким, що здатний забезпечити реалізацію мети покарання.

Питання для самоконтролю:

1. Які підходи до визначення поняття покарання існують в теорії кримінального права?
2. Розкрийте зміст поняття «покарання».
3. Чи потребує, на Вашу думку, законодавче визначення поняття «покарання» уточнення? Які шляхи удосконалення цього поняття Ви можете запропонувати?
4. Чи вирішеною є проблема визначення цілей покарання в науці кримінального права? Яке значення має її вирішення?
5. Назвіть мету покарання відповідно до КК України.
6. Чи доцільно, на Вашу думку, визнавати кару однією із цілей покарання? Відповідь обґрунтуйте.
7. Розкрийте зміст кари як мети покарання.
8. Розкрийте зміст виправлення засуджених як мети покарання.
9. Розкрийте зміст загальної превенції як мети покарання.
10. Розкрийте зміст спеціальної превенції як мети покарання.

1.2. Система покарань та відображення її у кримінальному праві України

Винний заподіяв потерпілому ушкодження, яке спричинило розлад здоров'я тривалістю 25 днів. Його діяння було кваліфіковано як умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження за ч. 1 ст. 122 КК України.

У зв'язку з наявністю двох обставин, які пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, з урахуванням особи винного, суд умотивував рішення про доцільність призначення покарання із застосуванням ст. 69 КК України («Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом»), а саме – прийняв рішення перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції ч. 1 ст. 122 КК України.

Яке основне покарання суд може призначити винному?

- 24 У ч. 2 ст. 65 КК України законодавець закріпив правило, згідно з яким більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинене кримінальне правопорушення призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових кримінальних правопорушень.
- 25 Відповідно, для належної реалізації цього правила суду необхідні чіткі критерії для встановлення того, який вид покарання є більш суворим, а який, навпаки, менш суворим. У чинному КК України законодавець втілює такі «дороговкази» для суду за допомогою закріплення видів покарань, які можуть бути застосовані до осіб, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення, у певному порядку.
- 26 Перелік покарань законодавець передбачив у статті 51 КК України, яку назвав «Види покарань». І хоч ні в назві статті 51 КК України, ні в її тексті жодної згадки про те, що передбачені у ній види покарань утворюють їх систему, немає, в науці кримінального права це загальновізнано. Адже одним із визначень, яке подає Тлумачний словник для поняття «система», є таке: порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням та взаємним зв'язком частин чого-небудь²³.

²³ Словник української мови. У 11 т. / ред. колег. І.К. Білодід (голова) та ін. ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 9: Природа-Рягтливий. 1977. С. 203.

Вказівками на те, що покарання, перелік яких передбачений законодавцем у ст. 51 КК України, утворюють систему покарань, є: 27

- вона складається з переліку конкретних видів покарань;
- цей перелік визначений кримінальним законом;
- види покарань розташовані у цьому переліку в певному порядку;
- зазначений перелік є вичерпним²⁴.

Таким чином, передбачені у ст. 51 КК України види покарань утворюють не просто перелік, а їх систему. 28

Поняття та ознаки системи покарань. Як вже зазначалося вище, згадки про «систему покарань» у чинному КК України немає. Відтак, немає і законодавчого визначення цього поняття. Водночас визначення системи покарань розроблене в доктрині кримінального права і особливих дискусій в наукових колах не викликає. 29

Наведемо деякі найпоширеніші визначення поняття «система покарань» в сучасній науці кримінального права України: 30

- визначений в Загальній частині КК України, вичерпний перелік розміщених у певному порядку обов'язкових для суду видів покарань (В.К. Гришук)²⁵;
- встановлений кримінальним законом і обов'язковий для суду вичерпний перелік покарань, розташованих у певному порядку за ступенем їх суворості (В.В. Сташис)²⁶;
- встановлена кримінальним законом узгоджена й упорядкована множина видів покарань, що є підставою для визначення караності окремих видів кримінальних правопорушень (Ю.А. Пономаренко)²⁷.

З наведених визначень видно, що особливих відмінностей в розумінні сутності системи покарань в науці кримінального права немає. 31

²⁴ Олійник О. Проблемні питання сучасної системи покарань: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Підприємництво, господарство, право*. 2018. № 2. С. 191–192. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/2/36.pdf>.

²⁵ Гришук В.К. Кримінальне право України: Загальна частина : навчальний посібник для студентів, курсантів, аспірантів, докторантів, науково-педагогічних працівників юридичних факультетів закладів вищої освіти. Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 472.

²⁶ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Боров, В.І. Тютюгін та ін. ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Харків : Право, 2010. С. 328.

²⁷ Пономаренко Ю.А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2021. С. 23.

- 32 Надалі питання про ознаки системи покарань розглядатимемо, виходячи з такого її розуміння:
- 33 Система покарань – встановлений Кримінальним кодексом України та обов'язковий для суду вичерпний перелік видів покарань, розташованих в порядку зростання їх суворості.
- 34 У чинному КК України система покарань відображена у ст. 51, згідно з якою до осіб, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення, судом можуть бути застосовані лише передбачені у цій статті види покарань (див. рис. 1).

1	• штраф
2	• позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу
3	• позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю
4	• громадські роботи
5	• виправні роботи
6	• службові обмеження для військовослужбовців
7	• конфіскація майна
8	• арешт
9	• обмеження волі
10	• тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців
11	• позбавлення волі на певний строк
12	• довічне позбавлення волі

Рис. 1. Види покарань

Слід звернути увагу на те, що не усі передбачені у ст. 51 КК України види покарань можуть застосовуватися до неповнолітніх. З усіх передбачених КК України видів покарань до неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення, можуть бути застосовані лише ті, які прямо вказані у ст. 98 КК України. Зокрема, до них можуть бути застосовані такі основні види покарань: 1) штраф; 2) громадські роботи; 3) виправні роботи; 4) арешт; 5) позбавлення волі на певний строк (ч. 1 ст. 98 КК України). Відповідно до ч. 2 ст. 98 КК України, до неповнолітніх можуть бути застосовані додаткові покарання у виді штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Таким чином, перелічені у ст. 51 КК України дванадцять видів покарань утворюють їх систему.

Система покарань характеризується певними ознаками:

1) система покарань встановлюється виключно законом про кримінальну відповідальність, тобто Кримінальним кодексом України.

Жодним іншим нормативно-правовим актом не можуть встановлюватися види покарань, які можуть бути застосовані до осіб, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення. Виключно кримінальний закон встановлює види покарань, їх межі (строк чи розмір), підстави та порядок застосування;

2) система покарань є обов'язковою для суду.

Суд, призначаючи покарання особі, визнаній винною у вчиненні кримінального правопорушення, не може відступати від переліку покарань, встановлених КК України;

3) передбачений у ст. 51 КК України перелік видів покарань є вичерпним.

Це означає, що він може бути змінений лише шляхом прийняття відповідного закону, а суд не вправі застосовувати до особи покарання, яке не передбачене у вказаному переліку.

Передбачені КК України обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство (ст. 91¹ КК України), примусові заходи медичного характеру (ст. 92–95 КК України), примусові заходи виховного характеру (ст. 97 КК України), примусове лікування (ст. 96 КК України), спеціальна конфіскація (ст. 96¹, 96² КК України), заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб

(Розділ XIV¹ Загальної частини КК України), не є покараннями. Вони становлять собою передбачені кримінальним законом інші заходи кримінально-правового характеру, які можуть бути застосовані як в межах певної форми кримінальної відповідальності, так і не бути пов'язаними із реалізацією кримінальної відповідальності;

4) види покарань розташовані за ступенем їх суворості – від менш суворого до більш суворого покарання.

Таке розташування видів покарань дає підстави для встановлення їх відносної суворості, тобто дає змогу суду вирішувати, який із видів покарань є більш чи менш суворим порівняно з іншими покараннями. Найбільш суворим видом покарань в чинному КК України є довічне позбавлення волі. Щодо штрафу як найменш суворого, то він характеризується певними особливостями, адже його порівняна суворість щодо інших видів покарань залежить від розміру.

Встановлена у ст. 51 КК України система покарань є юридичною основою для побудови санкцій статей (частин статей) Особливої частини, адже законодавець при їх конструюванні не вправі відступати від переліку покарань, визначених в Загальній частині КК України. Принцип розміщення видів покарань в порядку зростання їх суворості реалізований і при конструюванні санкцій статей (частин статей) Особливої частини КК України.

Такий законодавчий підхід покликаний орієнтувати суди на призначення особі найменш суворого покарання із числа передбачених законодавцем за вчинене нею кримінальне правопорушення за умови, що воно є необхідним і достатнім для її виправлення та попередження нових кримінальних правопорушень. Це сприяє втіленню в правозастосовній практиці принципів гуманізму та економії кримінальної репресії.

Крім того, можливість вибору виду покарання із числа передбачених за певне кримінальне правопорушення, а також його строку чи розміру дає можливість суду при призначенні покарання здійснити його індивідуалізацію, врахувавши ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Значення системи покарань. В.В. Сташис цілком слушно зазначав, що система покарань є тією юридичною базою, на якій ґрунтується діяльність суду із застосування покарань²⁸. 38

Передбачена у КК України система покарань має прикладне значення. Зокрема, розміщення у ній видів покарань за ступенем їхньої суворості (місце того чи іншого покарання в ст. 51 КК України) враховується в таких випадках: 39

- при обранні конкретного виду покарання, якщо санкція статті (частини статті) є альтернативною, адже, як вже зазначалося вище, відповідно до ч. 2 ст. 65 КК України, більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинене кримінальне правопорушення призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових кримінальних правопорушень;

- при призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК України), зокрема, при переході до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України за це кримінальне правопорушення;

- при призначенні покарання за сукупністю кримінальних правопорушень чи за сукупністю вироків (ст. 70–72 КК України);

- при заміні невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК України).

Класифікація покарань. Перелічені у ст. 51 КК України дванадцять видів покарань мають свої особливості, які дають змогу здійснити їх поділ (класифікацію) за певними критеріями (ознаками, за якими поняття поділяється на види). 40

Найважливішими критеріями класифікації покарань, які мають 41 як теоретичне, так і практичне значення, є такі:

- порядок (спосіб) призначення покарання;
- зв'язок з ізоляцією від суспільства;
- суб'єкт, до якого можуть застосовуватися покарання;

²⁸ Сташис В.В. Актуальные вопросы системы наказаний по Уголовному кодексу Украины 2001 г. *Ежегодник украинского права*. 2011. № 3. С. 224. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/420/1/Stashis2011%20223.pdf>

- можливість визначення строку покарання;
- наявність обмежень майнового характеру (рис. 2).

Рис. 2. Основні критерії класифікації покарань

- 42 Єдиним поділом покарань, який відображений у чинному КК України, є їх класифікація за порядком (способом) призначення (законодавча класифікація покарань) на (рис. 3):
- основні покарання;
 - додаткові покарання;
 - покарання, які можуть застосовуватися як основні, так і як додаткові (ст. 52 КК України).
- 43 Основні покарання – це такі покарання, які призначаються судом як самостійні заходи впливу і не можуть бути застосовані на додаток до інших покарань.
- 44 Відповідно до ч. 4 ст. 52 КК України, за одне кримінальне правопорушення може бути призначено лише одне основне покарання, передбачене

в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України.

Основними покараннями є:

45

- громадські роботи;
- виправні роботи;
- службові обмеження для військовослужбовців;
- арешт;
- обмеження волі;
- тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців;
- позбавлення волі на певний строк;
- довічне позбавлення волі (ч. 1 ст. 52 КК України).

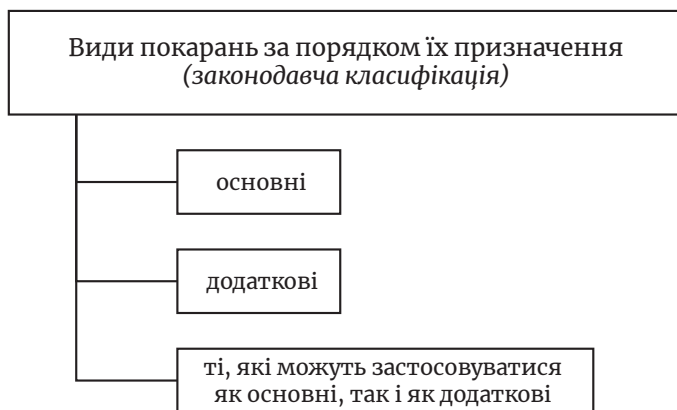

Рис. 3. Законодавча класифікація покарань.

Додаткові покарання – це такі покарання, які призначаються судом лише шляхом приєднання до основного покарання та не можуть застосовуватися самостійно. 46

До основного покарання може бути приєднане одне чи кілька додаткових покарань у випадках та порядку, передбачених КК України (ч. 4 ст. 52 КК України). Це означає, що у випадку застосування судом додаткового покарання особі, визнаній винною у вчиненні кримінального правопорушення, призначається як мінімум два покарання – одне основне та одне або кілька додаткових. 47

- 48 Додатковими покараннями є:
- позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу;
 - конфіскація майна (ч. 2 ст. 52 КК України).
- 49 Крім перелічених вище основних та додаткових покарань у КК України є *покарання, які можуть застосовуватися як основні, так і як додаткові*. В теорії кримінального права їх ще називають змішаними. Особливістю таких покарань є те, що в одних випадках суд має право призначати їх як основні покарання, а в інших – як додаткові.
- 50 Покараннями, які можуть застосовуватися як основні, так і як додаткові, є штраф і позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ч. 3 ст. 52 КК України).
- 51 Описана класифікація покарань за порядком (способом) їх призначення (законодавча класифікація покарань) відображена у таблиці 1.

Таблиця 1

Законодавча класифікація покарань

Основні покарання	Додаткові покарання	Покарання, які можуть застосовуватися як основні, так і як додаткові
громадські роботи; виправні роботи; службові обмеження для військово-службовців; арешт; обмеження волі; тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців; позбавлення волі на певний строк; довічне позбавлення волі	позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; конфіскація майна	штраф; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю

- 52 Залежно від зв'язку з ізоляцією від суспільства покарання можуть бути класифіковані на два види:
- покарання, пов'язані з ізоляцією від суспільства;
 - покарання, не пов'язані з ізоляцією від суспільства (рис. 4).

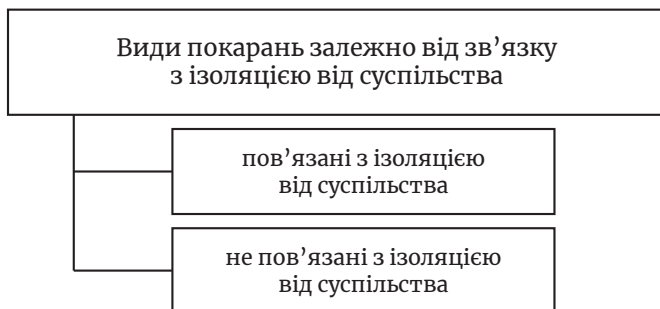

Рис. 4. Класифікація покарань залежно від зв'язку з ізоляцією від суспільства

Пов'язаними з ізоляцією від суспільства є такі види покарань: 53
арешт, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбов-
ців, позбавлення волі на певний строк і довічне позбавлення волі. 54

Інші покарання є такими, які не пов'язані з ізоляцією від суспільства. 54

Наступним критерієм класифікації покарань є суб'єкт, до якого 55
можуть застосовуватися покарання. За цією підставою усі покарання
поділяються на:

- загальні покарання;
- спеціальні покарання (рис. 5).

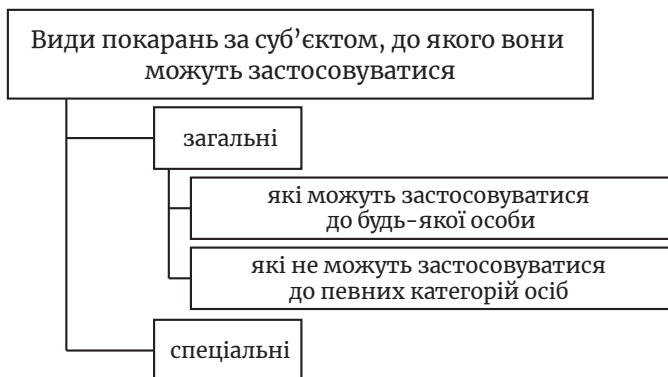

Рис. 5. Класифікація покарань за суб'єктом, до якого вони можуть застосовуватися

- 56 *Загальними покараннями є такі покарання, які можуть застосовуватися, за певними винятками, до будь-якої особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення.*
- 57 *До загальних покарань належать такі їх види: штраф, громадські роботи, виправні роботи, конфіскація майна, арешт, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк і довічне позбавлення волі.*
- 58 *Ці загальні покарання можна поділити ще на два підвиди:*
– *покарання, які можуть застосовуватися до будь-якої особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення (штраф, конфіскація майна і позбавлення волі на певний строк);*
– *покарання, які не можуть застосовуватися до певних категорій осіб (громадські роботи, виправні роботи, арешт, обмеження волі і довічне позбавлення волі).*
- 59 *Наприклад, громадські роботи не призначаються особам, визнаним особами з інвалідністю першої або другої групи, вагітним жінкам, особам, які досягли пенсійного віку, а також військовослужбовцям строкової служби (ч. 3 ст. 56 КК України).*
- 60 *Спеціальними є такі покарання, які можуть застосовуватися лише до певного кола осіб, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення.*
- 61 *Спеціальними покараннями є:*
– *позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу – може бути застосоване лише до особи, яка має таке звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас (ст. 54 КК України);*
– *позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю – до особи, яка обіймає відповідну посаду або займається відповідною діяльністю;*
– *службові обмеження для військовослужбовців – до засуджених військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової служби (ч. 1 ст. 58 КК України);*
– *тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців – призначається військовослужбовцям строкової служби, військовослужбовцям, які проходять військову службу за контрактом, особам офіцерського складу, які проходять кадрову військову*

службу, особам офіцерського складу, які проходять військову службу за призовом, військовослужбовцям, призваним на військову службу під час мобілізації, на особливий період, військовослужбовцям, призваним на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період (крім військовослужбовців-жінок) (ч. 1 ст. 62 КК України).

За можливістю визначення строку усі покарання поділяються на строкові та безстрокові (рис. 6).

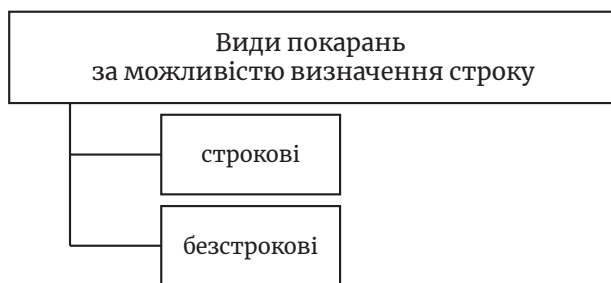

Рис. 6. Класифікація покарань за можливістю визначення строку

Строковими є покарання, для яких кримінальним законом встановлено часові межі їхнього застосування (мінімальні та максимальні межі застосування покарання у часі), які конкретизуються в обвинувальному вирокі суду.

Такими покараннями є позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; громадські роботи; виправні роботи; службові обмеження для військовослужбовців; арешт; обмеження волі; тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців; позбавлення волі на певний строк.

Наприклад, громадські роботи встановлюються на строк від шістьдесяти до двохсот сорока годин (ч. 2 ст. 56 КК України), а обмеження волі – на строк від одного до п'яти років (ч. 2 ст. 61 КК України).

Призначаючи строкові покарання, навіть за сукупністю кримінальних правопорушень чи вироків, суд не вправі виходити за максимальний строк, встановлений для такого виду покарання в Загальній частині КК України. Винятками є:

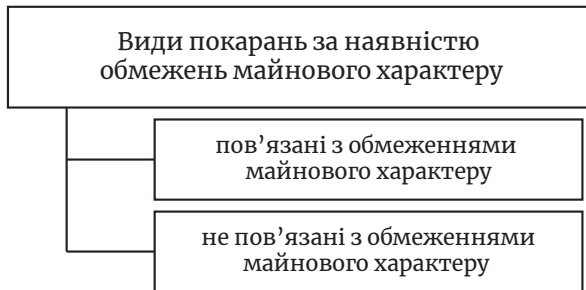
- призначення покарання за сукупністю вироків у випадку, якщо хоча б один із злочинів є особливо тяжким. В такому разі загальний строк позбавлення волі може бути більшим п'ятнадцяти років, але не повинен перевищувати двадцяти п'яти років (ч. 2 ст. 71 КК України);
- заміна засудженому призначеного судом покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років на підставі акта про помилування (ч. 2 ст. 87 КК України).

67 *Безстроковими* покараннями є такі, часові межі застосування яких кримінальним законом не встановлені та вирок суду не визначаються.

68 До безстрокових покарань належать: штраф, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; конфіскація майна; довічне позбавлення волі.

69 Ще одним критерієм класифікації покарань є наявність обмежень майнового характеру. За цією підставою покарання поділяються на:

- покарання, пов'язані з обмеженнями майнового характеру;
- покарання, не пов'язані з обмеженнями майнового характеру (рис. 7).

**Рис. 7. Класифікація покарань
за наявністю обмежень майнового характеру**

70 Пов'язаними з обмеженнями майнового характеру є штраф, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців і конфіскація майна.

71 Усі інші види покарань не пов'язані з такими обмеженнями.

Описані критерії поділу покарань на види не є вичерпними. Покарання можна класифікувати також за іншими критеріями. Вище охарактеризовані лише ті з них, які мають найбільше прикладне значення та становлять науковий інтерес. 72

1. Для відповіді на поставлене у задачі питання щодо виду покарання, яке суд може призначити винному, спершу необхідно звернутися до статті (частини статті), за якою було кваліфіковано його діяння, зокрема до санкції ч. 1 ст. 122 КК України. 73

Так, у санкції ч. 1 ст. 122 КК України визначено, що передбачене у ній діяння «карається виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до трьох років». 74

Як було зазначено в цьому підрозділі, в санкціях статей (санкціях частин статей) Особливої частини КК України реалізований принцип розміщення видів покарань в порядку зростання їх суворості. Найбільш м'яким покаранням, передбаченим у санкції ч. 1 ст. 122 КК України, є виправні роботи. 75

Однак суд встановив наявність двох обставин, які пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, та врахувавши особу винного, умотивував рішення про доцільність призначення покарання із застосуванням ст. 69 КК України («Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом»), а саме – прийняв рішення перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції ч. 1 ст. 122 КК України. 76

Тому слід визначити, які із видів покарань, які можуть бути призначені як основні, є більш м'якими, ніж виправні роботи. Для цього необхідно звернутися до передбаченої у ст. 51 КК України системи покарань, види покарань у якій розташовані за ступенем їх суворості – від менш суворого до більш суворого покарання. 77

Відповідно, більш м'якими, ніж виправні роботи, видами основних покарань чи покарань, які можуть застосовуватися як основні, є: 78

- штраф;
- позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;
- громадські роботи.

При цьому слід зазначити, що будь-яких формальних обмежень щодо поетатного переходу до більш м'якого виду основного покарання при застосуванні ст. 69 КК України немає. Тобто, суд може обрати будь-яке із основних покарань, які є більш м'якими, ніж зазначені в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України за це кримінальне правопорушення. Обравши вид покарання, суд визначає його розмір, виходячи з меж, визначених в Загальній частині КК України для такого виду покарання. 79

- 80 Таким чином, суд може призначити винному одне із таких покарань – штраф, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю або громадські роботи в межах, встановлених в статті Загальної частини КК України, яка передбачає такий вид покарання.

Питання для самоконтролю:

1. Чи відображена система покарань у чинному КК України?
2. Аргументуйте твердження, що покарання, перелік яких передбачений законодавцем у ст. 51 КК України, утворюють систему покарань.
3. Розкрийте зміст поняття «система покарань».
4. Якими ознаками характеризується система покарань у чинному КК України?
5. Розкрийте значення системи покарань.
6. Назвіть основні критерії класифікації покарань.
7. Який поділ покарань відображений у чинному КК України?
8. Які види покарань виокремлюють залежно від суб'єкта, до якого вони можуть застосовуватися?
9. Назвіть види покарань, які виокремлюють за можливістю визначення їхнього строку.
10. Які із передбачених чинними КК України видів покарань пов'язані з обмеженнями майнового характеру?

1.3. Характеристика видів покарань за кримінальним правом України

Винний подарував своєму товаришу на день народження 10 г канабісу. Його діяння було кваліфіковано за ч. 2 ст. 307 КК України як незаконне зберігання з метою збуту та незаконний збут особливо небезпечного наркотичного засобу.

За це кримінальне правопорушення суд призначив винному покарання в межах санкції ч. 2 ст. 307 КК України – позбавлення волі на строк шість років з конфіскацією майна, перелічивши у вирокі предмети, що конфіскуються.

Чи правильно суд застосував кримінальний закон при призначенні винному покарання?

Основні покарання. Характеристику окремих видів покарань доцільно розпочати із основних покарань, якими є громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк та довічне позбавлення волі (див. таблицю 2).

Громадські роботи (ст. 56 КК України) – це основний вид покарання, який полягає у виконанні засудженим у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування. Зазвичай це роботи, які не потребують наявності в особи спеціальної освіти чи кваліфікації, наприклад, прибирання вулиць, парків, скверів, сільськогосподарські роботи, ремонт будівель, догляд за хворими тощо. В той же час наявність в особи спеціальних навичок може враховуватися при визначенні виду робіт.

Громадські роботи за можливістю визначення строку покарання належать до строкових покарань. Строк покарання обчислюється в годинах, протягом яких засуджений працював за визначеним місцем праці. Громадські роботи встановлюються на строк від шістдесяти до двохсот сорока годин. Суд конкретизує строк покарання в обвинувальному вирокі. Засуджений відбуває громадські роботи не більш як чотири години на день.

Таблиця 2

Основні покарання

Вид покарання	Зміст покарання / особливості	Строк покарання	Категорії осіб, до яких не застосовується
1	2	3	4
Громадські роботи (ст. 56 КК України)	полягають у виконанні засудженим у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування	від 60 до 240 год. (відбуваються не більш як 4 год./день)	• особи, визнані особами з інвалідністю I або II групи; • вагітні жінки; • особи, які досягли пенсійного віку; • військовослужбовці строкової служби • вагітні жінки; • жінки, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною; • непрацездатні; • особи, що не досягли 16 р.; • особи, що досягли пенсійного віку; • військовослужбовці, особи рядового і начальницького складу Державної служби спеціального зв'язу та захисту інформації України, працівники правоохоронних органів, нотаріуси, приватні виконавці, судді, прокурори, адвокати, державні службовці, посадові особи органів місцевого самоврядування.
Виправні роботи (ст. 57 КК України)	відбуваються за місцем роботи засудженого та передбачають відрахування певного відсотку із суми його заробітку в дохід держави	від 6 міс. до 2 р. + відрахування в дохід держави від 10 до 20 %	Особам, які стали непрацездатними після постановлення вироку суду, суд може замінити штрафом

Продовження таблиці 2

1	2	3	4
Службові обмеження для військово-службовців (ст. 58 КК України)	застосовуються до засуджених військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової служби, та передбачають відрахування певного відсотку із суми його грошового забезпечення в доход держави;	від 6 міс. до 2 р. + відрахування в доход держави від 10 до 20 %	
Арешт (ст. 60 КК України)	полягає в триманні засудженого в умовах ізоляції	від 1 до 6 міс.	• особи віком до 16 р.; • вагітні жінки; • жінки, які мають дітей віком до 7 р.
Обмеження волі (ст. 61 КК України)	полягає у триманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці	від 1 до 5 р.	• неповнолітні; • вагітні жінки; • жінки, що мають дітей віком до 14 р.; • особи, що досягли пенсійного віку; • військовослужбовці строкової служби; • особи з інвалідністю I і II групи.

Продовження таблиці 2

1	2	3	4
Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців (ст. 62 КК України)	призначається таким категоріям військовослужбовців (крім військовослужбовців - жінок): • військовослужбовцям строкової служби; • військовослужбовцям, які проходять військову службу за контрактом; • особам офіцерського складу, які проходять кадрову військову службу; • особам офіцерського складу, які проходять військову службу за призовом; • військовослужбовцям, призваним на військову службу під час мобілізації, на особливий період; • військовослужбовцям, призначеним на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період; • призначається у випадках, передбачених КК України, а також якщо суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замінити позбавлення волі на строк не більше 2 р. триманням у дисциплінарному батальйоні на той самий строк.	від 6 міс. до 2 р.	

Закінчення таблиці 2

1	2	3	4
Позбавлення волі на певний строк (ст. 63 КК України)	полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу	від 1 до 15 р., за винятком випадків, передб. Загальною частиною КК України	
Довічне позбавлення волі (ст. 64 КК України)	встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів і застосовується лише у випадках, спеціально передбачених КК України, якщо суд не вважає за можливе застосовувати позбавлення волі на певний строк		• особи, що вчинили злочини у віці до 18 р.; • особи у віці понад 65 р.; • жінки, що були в стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку; Також не застосовується у випадку, передб. ч. 4 ст. 68 КК України (за вчинення готування до злочину та вчинення замаху на злочин за певними винятками).

- 84 Громадські роботи є загальним покаранням, яке не може застосовуватися до певних категорій осіб. Зокрема, кримінальний закон забороняє призначати громадські роботи таким особам:
- особам, визнаним особами з інвалідністю I або II групи;
 - вагітним жінкам;
 - особам, які досягли пенсійного віку;
 - військовослужбовцям строкової служби.
- 85 Відповідно до ч. 1 ст. 100 КК України, громадські роботи можуть бути призначені неповнолітньому у віці від 16 до 18 років. Відтак, це покарання не застосовується також до осіб, що не досягли 16 років.
- 86 Особливості застосування громадських робіт до неповнолітніх встановлені в ч. 1 ст. 100 КК України.
- 87 *Виправні роботи (ст. 57 КК України).* Покарання у виді виправних робіт відбувається на підприємстві, в установі, організації незалежно від форми власності за місцем роботи засудженого. Відповідно, виправні роботи призначаються тільки працюючим і не можуть бути призначені безробітним.
- 88 Пленум Верховного Суду України (далі – ПВСУ) надав певні рекомендації щодо застосування цього виду покарання. Так, виправні роботи можуть бути призначені, як правило, особам, котрі вчинили менш небезпечні кримінальні правопорушення і не потребують ізоляції від суспільства. Суди не повинні призначати виправні роботи особам, які вчинили кримінальні правопорушення, пов'язані з виконанням ними службових або професійних обов'язків, коли залишення винного на тій самій роботі може призвести до послаблення виховного й запобіжного впливу покарання або до вчинення таких же кримінально протиправних діянь²⁹.
- 89 Виправні роботи є строковим покаранням, яке обчислюється в місяцях і роках та встановлюється на строк від шести місяців до двох років.
- 90 Це покарання пов'язане з обмеженнями майнового характеру, адже із суми заробітку засудженого до виправних робіт провадиться

²⁹ Про практику призначення судами кримінального покарання : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 7 (ред. від 06.11.2009). П. 12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03>

відрахування в доход держави у розмірі, встановленому вироком суду, в межах від десяти до двадцяти відсотків. Тобто, протягом строку відбування цього виду покарання обмежується право особи на оплату праці.

Призначаючи покарання у виді виправних робіт, суд зобов'язаний визначити розмір відрахувань із заробітку засудженого. Відсутність вказівки на цей розмір є підставою для скасування вироку³⁰.

Виправні роботи – загальне покарання, яке не може застосовуватися до певних категорій осіб. Так, це покарання не застосовується до:

- вагітних жінок;
- жінок, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною;
- непрацездатних;
- осіб, що не досягли 16 років;
- осіб, що досягли пенсійного віку;
- військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу

Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, працівників правоохоронних органів, нотаріусів, приватних виконавців, суддів, прокурорів, адвокатів, державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування.

Особам, які стали непрацездатними після постановлення вироку суду, виправні роботи суд може замінити штрафом із розрахунку трьох встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за один місяць виправних робіт.

Особливості застосування виправних робіт до неповнолітніх встановлені в ч. 2–3 ст. 100 КК України.

Службові обмеження для військовослужбовців (ст. 58 КК України) за змістом обмежень прав засудженого кореспондують покаранню у виді виправних робіт, однак це спеціальний вид покарання, який застосовується лише до засуджених військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової служби, та відбувається за місцем військової служби.

Відповідно до ч. 9 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», військовослужбовцями є особи, які проходять

³⁰ Про практику призначення судами кримінального покарання : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 7 (ред. від 06.11.2009). П. 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03>

військову службу. До категорії військовослужбовців прирівнюються іноземці та особи без громадянства, які відповідно до закону проходять військову службу у Збройних Силах України³¹.

97 Службові обмеження є строковим покаранням, яке застосовується на строк від шести місяців до двох років.

98 Службові обмеження для військовослужбовців можуть бути призначені судом:

- у випадках, передбачених КК України,
- у випадках, коли суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замість обмеження волі чи позбавлення волі на строк не більше двох років призначити службове обмеження на той самий строк.

99 Щодо останнього випадку слід наголосити, що така заміна обмеження волі чи позбавлення волі на службове обмеження є правом, а не обов'язком суду і відповідне рішення потребує обґрунтування у вирокі суду із викладенням конкретних обставин справи та характеристик особи засудженого, які дозволили його ухвалити.

100 Як і у випадку з виправними роботами, із суми грошового забезпечення засудженого до службового обмеження провадиться відрахування в доход держави у розмірі, встановленому вирокі суду, в межах від десяти до двадцяти відсотків. Відсутність вказівки на цей розмір у вирокі суду є підставою для скасування вироку³².

101 Відбування цього покарання передбачає також такі обмеження прав засудженого:

- засуджений не може бути підвищений за посадою та у військовому званні;
- строк покарання не зараховується в строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання.

102 *Арешт (ст. 60 КК України)* – основний вид покарання, який полягає в триманні засудженого в умовах ізоляції.

³¹ Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 № 2232-ХІІ (ред. від 01.01.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>

³² Про практику призначення судами кримінального покарання : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 7 (ред. від 06.11.2009). П. 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03>

Це покарання є строковим і встановлюється на строк від одного до шести місяців. 103

Тобто, суть цього виду покарання полягає в короткостроковому обмеженні засудженого особистої свободи. Арешт дещо схожий із покаранням у виді позбавлення волі, але умови його відбування є певною мірою суворішими. 104

Арешт відбувається в арештних домах. Особливий порядок відбування цього покарання встановлений для військовослужбовців – вони відбувають арешт на гауптвахті. 105

Арешт є загальним покаранням, яке не може застосовуватися до певних категорій осіб. Зокрема, кримінальний закон забороняє застосування арешту до: 106

- осіб віком до 16 років;
- вагітних жінок;
- жінок, які мають дітей віком до 7 років.

Особливості застосування арешту до неповнолітніх встановлені у ст. 101 КК України. 107

Обмеження волі (ст. 61 КК України) – основний вид покарання, який полягає у триманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці. 108

Обмеження волі також є строковим покаранням та встановлюється на строк від одного до п'яти років. 109

Відбувається це покарання у виправних центрах. Умовами його виконання є: 110

- здійснення нагляду за засудженим;
- обов'язкове залучення засудженого до праці.

Покарання у виді обмеження волі є загальним, яке не може застосовуватися до певних категорій осіб. Зокрема, обмеження волі не застосовується до: 111

- неповнолітніх;
- вагітних жінок;
- жінок, що мають дітей віком до 14 років;
- осіб, що досягли пенсійного віку;
- військовослужбовців строкової служби;

- осіб з інвалідністю I і II групи.
- 112 Наступним основним видом покарання є *тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців* (ст. 62 КК України). Це спеціальний вид покарання, який призначається таким категоріям військовослужбовців (крім військовослужбовців-жінок):
- військовослужбовцям строкової служби;
 - військовослужбовцям, які проходять військову службу за контрактом;
 - особам офіцерського складу, які проходять кадрову військову службу;
 - особам офіцерського складу, які проходять військову службу за призовом;
 - військовослужбовцям, призваним на військову службу під час мобілізації, на особливий період;
 - військовослужбовцям, призваним на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період.
- 113 Полягає тримання в дисциплінарному батальйоні в примусовому направленні засудженого в особливу військову частину – дисциплінарний батальйон, в якому військовослужбовці проходять службу в умовах обмеження їхньої особистої свободи.
- 114 Певні рекомендації щодо застосування цього виду покарання надав ПВСУ. Так, в одній зі своїх постанов він звернув увагу на те, що покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні застосовується, як правило, у випадках вчинення менш суспільно небезпечних кримінальних правопорушень, коли засуджених можна залишити на військовій службі й виправити в умовах дисциплінарної частини. Водночас ПВСУ наголосив на можливості застосування цього виду покарання і до військовослужбовців, які вчинили тяжкі чи навіть особливо тяжкі злочини, за умови, що суд, враховуючи особу винного й обставини, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, дійде висновку про можливість призначення такого покарання³³.

³³ Про практику призначення військовослужбовцям покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28.12.1996 № 15 (ред. від 26.12.2003). П. 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-96>

Тримання в дисциплінарному батальйоні є строковим покаранням – призначається на строк *від шести місяців до двох років*. 115

Покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців суд може призначити: 116

- у випадках, передбачених КК України,
- якщо суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе *замінити позбавлення волі на строк не більше двох років* триманням у дисциплінарному батальйоні на той самий строк.

Однак щодо останнього випадку є виняток – кримінальний закон забороняє проводити таку заміну щодо осіб, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі. Такими вважаються особи, які *фактично* відбули весь або частину строку покарання у виді позбавлення волі. 117

Щодо заміни позбавлення волі на тримання у дисциплінарному батальйоні, слід наголосити, що, як і у випадку із заміною обмеження чи позбавлення волі на службові обмеження для військовослужбовців, вона є правом, а не обов'язком суду і відповідне рішення повинне бути обґрунтованим у вирoku суду із викладенням конкретних обставин справи та характеристик особи засудженого, які дозволили його ухвалити. На необхідності мотивування такого рішення наголошує і ПВСУ: «Застосувавши ст. 62 КК, суд обов'язково повинен мотивувати своє рішення»³⁴. 118

Позбавлення волі на певний строк (ст. 63 КК України) – основний вид покарання, який полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу. 119

Позбавлення волі є загальним покаранням, яке може застосовуватися до будь-якої особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення. 120

Кримінальний закон передбачає строк, на який встановлюється позбавлення волі – *від одного до п'ятнадцяти років*, за винятком 121

³⁴ Про практику призначення військовослужбовцям покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28.12.1996 № 3 (ред. від 26.12.2003). П. 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-96>

випадків, передбачених Загальною частиною КК України. Такими винятками є:

- при складанні покарань за сукупністю вироків у випадку, якщо хоча б одне із кримінальних правопорушень є особливо тяжким злочиним, загальний строк позбавлення волі може бути більшим п'ятнадцяти років, але не повинен перевищувати двадцяти п'яти років (ч. 2 ст. 71 КК України);

- при заміні довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років актом про помилування (ч. 2 ст. 87 КК України).

122 Оскільки позбавлення волі на певний строк є одним із найсуворіших видів покарань, ПВСУ наголошує: коли санкція закону, за яким особу визнано винною, нарівні з позбавленням волі на певний строк передбачає більш м'які види покарання, при постановленні вироку потрібно обговорювати питання про призначення покарання, не пов'язаного з позбавленням волі. У разі обрання покарання у виді позбавлення волі це рішення повинно бути вмотивовано у вирoku³⁵.

123 Особливості призначення покарання у виді позбавлення волі на певний строк неповнолітнім встановлені у ст. 102 КК України.

124 *Довічне позбавлення волі (ст. 64 КК України)* є найбільш суворим видом покарання, який встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів і застосовується лише у випадках, спеціально передбачених КК України, якщо суд не вважає за можливе застосовувати позбавлення волі на певний строк.

125 Порівняно з іншими видами покарань, зміст яких становить обмеження особистої свободи особи, довічне позбавлення волі характеризується найбільшим обсягом правообмежень та найсуворішим режимом відбування покарання.

126 У санкціях статей (частин статей) Особливої частини КК України довічне позбавлення волі завжди передбачене як альтернативне покарання поряд із позбавленням волі на певний строк. ПВСУ у своїй постанові наголошує, що застосування довічного позбавлення волі

³⁵ Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 7 (ред. від 06.11.2009). П. 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03>

має бути належним чином *мотивоване* у вирокі з посиланням на встановлені обставини вчиненого злочину і дані, які характеризують підсудного³⁶. На цьому ж наголошує ПВСУ у ще одній своїй постанові: «Відповідно до ч. 1 ст. 64 КК довічне позбавлення волі призначається лише у випадках, спеціально передбачених цим Кодексом, і за умови, що суд не вважає за можливе застосувати позбавлення волі на певний строк. Призначення цього покарання повинне *мотивуватись у вирокі з обов'язковим наведенням обставин, які, на думку суду, перешкоджають застосуванню позбавлення волі на певний строк*. Якщо винуватими у вчиненні злочину визнано кількох осіб, яким призначається довічне позбавлення волі, у вирокі мають бути окремо наведені відповідні мотиви щодо кожної з них»³⁷.

Довічне позбавлення волі замінило смертну кару. Застосування останньої було визнано неконституційним Рішенням Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 року³⁸. У зв'язку з цим, Законом України від 22 лютого 2000 р. № 1483-III смертну кару як вид покарання було замінено довічним позбавленням волі. Незважаючи на те, що з дня ухвалення рішення про неконституційність смертної кари і до набрання чинності законом про її заміну на покарання у виді довічного позбавлення волі існував певний проміжок часу, положення останнього закону слід вважати як такі, що пом'якшують кримінальну відповідальність особи і мають зворотну дію в часі³⁹. Такого ж висновку дійшов і ЄСПЛ в рішенні у справі «Рубан проти України» (Ruban v. Ukraine), констатувавши відсутність порушення ст. 7 ЄКПЛ⁴⁰.

³⁶ Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.03 № 2. П. 28. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03>

³⁷ Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.03 № 2. П. 2. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03>

³⁸ Рішення Конституційного Суду України від 29.12.1999 № 11-рп/99 у справі про смертну кару. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99>

³⁹ Рішення Конституційного Суду України від 26.01.2011 № 1-рп/2011 у справі про заміну смертної кари довічним позбавленням волі. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-11>

⁴⁰ «Рубан проти України» (Ruban v. Ukraine) : Рішення Європейського суду з прав людини від 12.07.2016 (заява № 8927/11). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-165250>

128 Довічне позбавлення волі є безстроковим покаранням. Відповідно до ч. 2 ст. 87 КК України, актом про помилування може бути здійснена заміна засудженому призначеного судом покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років.

129 Тут слід згадати про давно обговорювану в наукових колах проблему із відсутністю в Україні «права на надію» осіб, засуджених до довічного позбавлення волі. Неодноразово ця проблема ставала предметом розгляду ЄСПЛ, який констатував порушення Україною статті 3 ЄКПЛ у зв'язку з тим, що покарання у виді довічного позбавлення волі є таким, яке неможливо скоротити. Наприклад, в рішенні від 12 березня 2019 року у справі «Петухов проти України (№ 2)» (заява № 41216/13) ЄСПЛ зазначив, що порядок помилування в Україні не зобов'язує ні Комісію у питаннях помилування, ні Президента України обґрунтовувати свої рішення, прийняті за клопотаннями про помилування (§ 177). Відсутність у Президента України та підконтрольних йому органів державної влади зобов'язання обґрунтовувати свої рішення за клопотаннями про помилування ще більш обтяжується відсутністю будь-якого судового перегляду цих рішень. За таких обставин здійснення засудженими до довічного позбавлення волі свого права на перегляд їхнього покарання у виді довічного позбавлення волі через президентське помилування не може вважатися захищеним достатніми процесуальними гарантіями (§ 179)⁴¹.

130 16 вересня 2021 року цю проблему визнав і Конституційний Суд України у Рішенні № 6-р(II)/2021 (справа про перегляд вироку особою, караній на довічне позбавлення волі). У цьому Рішенні КСУ зазначив, зокрема, таке:

«Як свідчить практика Європейського суду з прав людини, неодмінною є вимога перегляду покарання на довічне ув'язнення, що застосовується як інструмент захисту людської гідності з огляду на зв'язок між надією на звільнення та людською гідністю.

Досліджуючи питання про те, чи приписи Кодексу надають можливість звільнити від покарання засуджених до довічного позбавлення волі

⁴¹ «Петухов проти України (№ 2)»: Рішення Європейського суду з прав людини від 12.03.2019 (заява № 41216/13). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d98

осіб та/або звільнити їх від відбування такого покарання, Конституційний Суд України дійшов висновку, що Кодекс не містить приписів, які визначали б порядок звільнення таких осіб. Пряма можливість їх звільнення визначена у частині другій статті 87 Кодексу, за якою актом про помилування може бути здійснена заміна засудженому призначеного судом покарання у вигляді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років.

У цьому аспекті, на думку Конституційного Суду України, порядок звільнення від відбування покарання на довічне позбавлення волі внаслідок помилування не можна вважати таким, що містить реальну перспективу звільнення в розумінні принципів, що їх сформулював Європейський суд із прав людини в своїй практиці щодо тлумачення статті 3 Конвенції.

Незастосовність до осіб, які відбувають покарання у вигляді довічного позбавлення волі, інституту умовно-дострокового звільнення від відбування такого покарання, який унормовано статтею 81 Кодексу, та/або інституту заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, як його передбачено в статті 82 Кодексу, в системному зв'язку з іншими приписами Кодексу, якими врегульовано питання покарання довічним позбавленням волі, свідчить про відсутність будь-якої перспективи звільнення таких осіб. У контексті українського законодавства такий вид покарання, як довічне позбавлення волі, має наслідком довічне виключення особи з суспільства, що має суто каральну функцію.

Конституційний Суд України вважає, що встановлене Кодексом покарання у вигляді довічного позбавлення волі як покарання без перспективи звільнення є несумісним із вимогами Конституції України»⁴².

Відтак, у цьому Рішенні Конституційний Суд України визнав 131 такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), частину першу статті 81, частину першу статті 82 Кримінального кодексу України в тім, що вони унеможливають їх застосування до осіб, яких засуджено до відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі.

⁴² Рішення Другого сенату Конституційного Суду України від 16.09.2021 № 6-р(II)/2021 у справі про перегляд вироку особої, караній на довічне позбавлення волі). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-21>

- 132 Щодо суб'єктів, до яких воно може застосовуватися, довічне позбавлення волі є загальним покаранням, яке не може застосовуватися до певних категорій осіб. Так, воно не застосовується:
- до осіб, що вчинили злочини у віці до 18 років;
 - до осіб у віці понад 65 років;
 - до жінок, що були в стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку;
 - у випадку, передбаченому ч. 4 ст. 68 КК України (за вчинення готування до злочину та вчинення замаху на злочин, крім випадків вчинення злочинів проти основ нацбезпеки України, передбачених у ст. 109–114–1, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, передбачених у ст. 437–439, ч. 1 ст. 442 та ст. 443 КК України).
- 133 Крім того, довічне позбавлення волі не може застосовуватися до осіб, які вчинили злочин під час виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ч. 3 ст. 43 КК України).
- 134 КК України також встановлює обмеження щодо застосування довічного позбавлення волі при вирішенні питання про застосування давності до особи, що вчинила особливо тяжкий злочин, за який згідно із законом може бути призначено довічне позбавлення волі, чи такої, що засуджена до довічного позбавлення волі, – у випадку визнання судом неможливості застосування давності довічне позбавлення волі замінюється позбавленням волі на певний строк (ч. 4 ст. 49; ч. 5 ст. 80 КК України).
- 135 *Додаткові покарання.* Такими покараннями в чинному КК України є позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу та конфіскація майна (див. таблицю 3).
- 136 *Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу (ст. 54 КК України)* є додатковим покаранням, яке може застосовуватися тільки до особи, яка засуджена за тяжкий чи особливо тяжкий злочин та має військове, спеціальне звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас.
- 137 Це покарання є безстроковим, адже виконується одноактно, та спеціальним, адже може застосовуватися лише до особи, яка має військове, спеціальне звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас.

Таблиця 3

Додаткові покарання

Вид покарання	Зміст покарання / особливості	Порядок призначення
Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу (ст. 54 КК України)	може бути застосоване до засудженої за тяжкий чи особливо тяжкий злочин особи, яка має військове, спеціальне звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас	не передбачене в санкціях; може бути застосоване за вироком суду безпосередньо на підставі статті Загальної частини
Конфіскація майна (ст. 59 КК України)	полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого; встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини, а також за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки не-залежно від ступеня їх тяжкості	може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині КК України

Особливістю цього покарання є те, що воно не передбачене 138 в санкціях статей (частин статей) Особливої частини КК України. Суд може застосувати його у вироку, безпосередньо керуючись ст. 54 КК України (це право, а не обов'язок суду). В такому разі рішення про призначення додаткового покарання, наведене в резолютивній частині вироку, має містити посилання на статтю Загальної частини КК України, якою передбачено умови та порядок застосування цього виду покарання⁴³.

Зміст цього виду покарання полягає у втраті засудженим на 139 підставі вироку суду відповідного звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, а відповідно, і привілеїв чи переваг, які вони передбачають.

⁴³ Про практику призначення судами кримінального покарання : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 7 (ред. від 06.11.2009). П. 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03>

140 Таким військовим, спеціальним званням, рангом, чином або кваліфікаційним класом є:

- військові звання – система рангів, що присвоюються військовозобов'язаним, а також військовослужбовцям Збройних Сил України, а так само представникам інших військових формувань (наприклад, Служби безпеки України, Національної гвардії України);
- спеціальні звання – звання, які присвоюються працівникам окремих органів державної влади на підставі спеціальних актів законодавства України (зокрема, працівникам Національного антикорупційного бюро України, Національної поліції України, Державної митної служби України тощо);
- ранги – встановлюються для державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування і дипломатичних працівників;
- класні чини – мають працівники прокуратури;
- кваліфікаційні класи – встановлені для судових експертів та лікарів – судово-психіатричних експертів.

141 Стаття 54 КК України передбачає позбавлення особи лише військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. Відповідно, на її підставі виключається позбавлення осіб державних нагород, почесних звань, наукових ступенів, вчених звань, спортивних розрядів тощо.

142 Конфіскація майна (ст. 59 КК України) – додатковий вид покарання, який полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого.

143 Конфіскація майна встановлюється за:

- тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини;
- злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості.

144 Як наслідок, у зв'язку з пріоритетністю положень Загальної частини, суд не може застосувати конфіскацію майна в тому випадку, коли це покарання хоч і передбачене в санкції статті (частини статті) Особливої частини КК України, але не відповідає одній із зазначених умов (вчинений злочин не є тяжким чи особливо тяжким та корисливим або не посягає на основи національної безпеки чи громадську безпеку).

На відміну від позбавлення військового, спеціального звання, 145 рангу, чину або кваліфікаційного класу, покарання у виді конфіскації майна може бути призначене лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині КК України. У санкціях конфіскація майна передбачається або як обов'язкове, або як факультативне додаткове покарання.

Конфіскація майна є безстроковим покаранням – виконується 146 одноактно. Це загальне покарання, яке може застосовуватися до будь-якої особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, крім неповнолітніх (КК України у ст. 98 не передбачає такого виду покарання для неповнолітніх).

Оскільки конфіскація майна може полягати у вилученні як 147 всього, так і частини майна засудженого, виділяють, відповідно, такі види цього покарання:

- *повна конфіскація* – примусове безоплатне вилучення у власність держави всього майна, яке є власністю засудженого;
- *часткова конфіскація* – примусове безоплатне вилучення у власність держави частини майна, яке є власністю засудженого.

Кримінальний закон робить застереження у випадку застосу- 148 вання часткової конфіскації – суд повинен зазначити, яка саме частина майна конфіскується, або перелічити предмети, що конфіскуються.

У КК України зазначено: перелік майна, що не підлягає конфіска- 149 ції, визначається законом України. На сьогодні такий перелік встановлено у Додатку до Закону України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 року № 1404-VIII («Перелік майна, на яке не може бути звернено стягнення за виконавчими документами»)⁴⁴.

Конфіскацію майна як вид покарання необхідно відрізнити від 150 передбачених КК України спеціальної конфіскації (ст. 96–1, 96–2 КК України) та конфіскації майна як заходу кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (ст. 96–8 КК України). Останні покараннями не є, а становлять собою передбачені кримінальним законом інші заходи кримінально-правового характеру.

⁴⁴ Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII (ред. від 06.12.2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19>

- 151 *Покарання, які можуть застосовуватися як основні, так і як додаткові. Штраф та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю можуть застосовуватися як основні, так і як додаткові покарання (див. таблицю 4).*
- 152 *Штраф (ст. 53 КК України) – це грошове стягнення, що накладається судом у випадках і розмірі, встановлених в Особливій частині КК України, з урахуванням положень ч. 2 ст. 53 КК України.*
- 153 Розмір штрафу визначається судом залежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та з урахуванням майнового стану винного в певній кількості неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (далі – НМДГ). Для визначення розміру покарання в грошовій сумі НМДГ встановлюється згідно з п. 5 підрозділу I розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України та становить 17 гривень⁴⁵. ч. 2 ст. 53 КК України встановлює межі для цього виду покарання – від 30 НМДГ до 50 тисяч НМДГ, якщо статтями Особливої частини не передбачено вищого розміру штрафу. При цьому, суд у вироку обов'язково має вказати розмір штрафу у кількості НМДГ, а потім визначити його у грошових одиницях⁴⁶.
- 154 З цього правила є виняток: за вчинення кримінального правопорушення, за яке передбачене основне покарання у виді штрафу понад 3 тисячі НМДГ, розмір штрафу, що призначається судом, не може бути меншим за розмір майнової шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, або отриманого внаслідок вчинення кримінального правопорушення доходу, незалежно від граничного розміру штрафу, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України.
- 155 Однак, встановивши, що таке кримінальне правопорушення вчинено у співучасті і роль виконавця (співвиконавця), підбурювача або пособника у його вчиненні є незначною, суд може призначити таким особам покарання у виді штрафу в розмірі, передбаченому санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини

⁴⁵ Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI (ред. від 01.01.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n8013>

⁴⁶ Аналіз застосування судами такого виду кримінального покарання як штраф (витяг). Вісник Верховного Суду України. 2015. № 5(177). С. 30.

КК України, без урахування розміру майнової шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, або отриманого внаслідок вчинення кримінального правопорушення доходу.

З урахуванням майнового стану особи суд може призначити штраф із розстрочкою виплати певними частинами строком до одного року.

Особливості призначення штрафу як додаткового покарання. 157

Штраф як додаткове покарання може бути призначений лише тоді, коли його спеціально передбачено в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України.

Особливості заміни штрафу на інші види покарань. 158

Передбачена ч. 5 ст. 53 КК України заміна штрафу іншими видами покарань здійснюється лише при призначенні штрафу як основного покарання, адже додаткове покарання не може бути замінене основними видами покарань (громадські роботи, виправні роботи, позбавлення волі).

У разі несплати штрафу в розмірі не більше 3 тисяч НМДГ та відсутності підстав для розстрочки його виплати суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді:

- *громадських робіт* (1 година громадських робіт за 1 НМДГ; при цьому слід враховувати, що відповідно до ч. 2 ст. 56 КК України, громадські роботи встановлюються на строк до 240 годин) або
- *виправних робіт* (1 місяць виправних робіт за 20 НМДГ, але на строк не більше 2 років).

У разі несплати штрафу в розмірі понад 3 тисячі НМДГ, призначеного як основне покарання, та відсутності підстав для розстрочки його виплати суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді *позбавлення волі* – 1 день позбавлення волі за 8 НМДГ у таких межах:

- від 1 до 5 років позбавлення волі – у випадку призначення штрафу за вчинення нетяжкого злочину;
- від 5 до 10 років позбавлення волі – у випадку призначення штрафу за вчинення тяжкого злочину;
- від 10 до 12 років позбавлення волі – у випадку призначення штрафу за вчинення особливо тяжкого злочину.

Таблиця 4

Покарання, які можуть застосовуватися
як основні, так і як додаткові

Вид покарання	Зміст покарання / порядок призначення	Строк / розмір покарання	Особливості
Штраф (ст. 53 КК України)	грошове стягнення, що накладається судом у випадках і розмірі, встановлених в Особливій частині КК України, з урахуванням положень ч. 2 ст. 53 КК України;	від 30 НМДГ до 50 тис. НМДГ, якщо статтями Особливої частини не передбачено вищого розміру штрафу (визначається судом залежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та з урахуванням майнового стану винного)	Кримінальний закон передбачає можливість: розстрочки виплати штрафу; заміни несплаченої суми штрафу покараннями у виді: • громадських робіт; • виправних робіт; • позбавлення волі
	як додаткове покарання може бути призначений лише тоді, коли його спеціально передбачено в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України	АЛЕ: якщо в санкції передбачене основне покарання у виді штрафу понад 3 тис. НМДГ розмір штрафу, що призначається судом, не може бути меншим за розмір майнової шкоди, завданої кр. пр., або отриманого внаслідок вчинення кр. пр. доходу * за винятком випадку, коли кр. пр. вчинено у співучасті і роль виконавця (співвиконавця), підбурювача або пособника у його вчиненні є незначною	

Закінчення таблиці 4

Вид покарання	Зміст покарання / порядок призначення	Строк / розмір покарання	Особливості
Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ст. 55 КК України)	як додаткове покарання може бути призначене й у випадках, коли воно не передбачене в санкції (за умови, що з урахуванням характеру кр. пр., вчиненого за посадою або у зв'язку із заняттям певною діяльністю, особи засудженого та інших обставин справи суд визнає за неможливе збереження за ним права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю)	як основне покарання: від 2 до 5 р.; як додаткове покарання: від 1 до 3 р. АЛЕ: 5 р. як додаткове в таких випадках: у справах, передбачених Законом України «Про очищення влади»; за вчинення кр. пр. проти виборчих прав і свобод громадянина, передб. ст. 157–160 КК України; до 10 р. як додаткове – позбавлення права керувати транспортними засобами; від 10 до 15 років. – як основне або додаткове за вчинення кр. пр. проти основ національної безпеки України, передб. ст. 111–1, 111–2 КК України.	у випадку призначення як додаткового до інших основних покарань, а також у разі звільнення від відбування основного покарання з випробуванням (ст. 77 КК України) * строк додаткового покарання обчислюється з моменту відбуття основного покарання у випадку призначення як додаткового до інших основних покарань, а також у разі звільнення від відбування основного покарання з випробуванням (ст. 77 КК України) строк додаткового покарання обчислюється з моменту набрання законної сили вирок

- 161 Якщо під час розрахунку строку позбавлення волі цей строк становить більше встановлених меж, суд замінює покарання у виді штрафу покаранням у виді позбавлення волі на максимальний строк, передбачений для злочину відповідної тяжкості.
- 162 При цьому слід зазначити, що заміна штрафу на інший основний вид покарання можлива лише у випадку неможливості його сплати з об'єктивних причин (засуджений не має можливості його сплатити через свій матеріальний стан). Якщо ж засуджений має фінансову можливість сплатити штраф, але умисно ухиляється від його сплати, заміна покарання щодо такої особи не здійснюється. Таке ухилення засудженого від сплати штрафу тягне кримінальну відповідальність за ч. 1 ст. 389 КК України.
- 163 *Особливості призначення штрафу неповнолітнім.*
Особливості призначення покарання у виді штрафу неповнолітнім встановлені у ст. 99 КК України.
- 164 Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ст. 55 КК України) може бути призначене як основне або як додаткове покарання, тобто належить до категорії змішаних.
- 165 Це покарання є строковим, оскільки виконується протягом певного періоду, та спеціальним, оскільки може бути застосоване лише до особи, яка під час вчинення кримінального правопорушення обіймала відповідну посаду або займалася відповідною діяльністю.
- 166 При цьому, ПВСУ звертає увагу, що та обставина, що до постановлення вироку підсудний вже не обіймав посаду або не займався діяльністю, з якими було пов'язане вчинення кримінального правопорушення, не є перешкодою для застосування цього покарання⁴⁷.
- 167 *Особливості призначення позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основного покарання.*
Як основне це покарання призначається на строк від двох до п'яти років.
- 168 Виняток становить його призначення як основного покарання за вчинення кримінальних правопорушень проти основ

⁴⁷ Про практику призначення судами кримінального покарання : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 7 (ред. від 06.11.2009). П. 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03>

національної безпеки України, передбачених статтями 111–1 («Колабораційна діяльність»), 111–2 («Пособництво державі-агресору») КК України. В цих випадках воно призначається на строк від десяти до п'ятнадцяти років.

Особливості призначення позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткового покарання. 169

Як додаткове це покарання може бути призначене на строк від одного до трьох років. А в певних випадках це покарання як додаткове призначається на строк п'ять років, зокрема:

- у справах, передбачених Законом України «Про очищення влади»;
- за вчинення кримінального правопорушення проти виборчих прав і свобод громадянина, передбачених статтями 157–160 КК України.

За вчинення кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, передбачених статтями 111–1, 111–КК України, як додаткове покарання призначається на строк від десяти до п'ятнадцяти років. 170

Позбавлення права керувати транспортними засобами як додаткове покарання призначається на строк до десяти років. 171

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткове покарання може бути призначене й у випадках, коли воно не передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України за умови, що з урахуванням характеру кримінального правопорушення, вчиненого за посадою або у зв'язку із заняттям певною діяльністю, особи засудженого та інших обставин справи суд визнає за неможливе збереження за ним права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. 172

У разі, коли воно не вказане в санкції, рішення про призначення додаткового покарання, наведене в резолютивній частині вироку, має містити посилання на статтю Загальної частини КК України, якою передбачено умови та порядок застосування цього виду покарання⁴⁸, тобто на ч. 2 ст. 55 КК України. 173

⁴⁸ Про практику призначення судами кримінального покарання : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 7 (ред. від 06.11.2009). П. 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03>

174 За змістом статті 55 КК України, суд може позбавити засудженого права обіймати лише певні посади або займатися тільки певною діяльністю. У зв'язку з цим, у вирокі повинно бути чітко зазначено, які саме посади засудженого позбавлено права обіймати або яким саме видом діяльності позбавлено права займатися. ПВСУ наголошує, що рішення про позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю має бути чітко сформульоване в резолютивній частині вироку, для того щоб не виникло жодних сумнівів під час виконання останнього. Якщо в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України зазначено характер посад або вид діяльності (наприклад, статті 286, 287), рішення про призначення додаткового покарання, наведене в резолютивній частині вироку, повинне відповідати змісту цієї санкції⁴⁹.

175 ПВСУ також застерігає, що позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю застосовується як додаткове покарання лише в тих випадках, коли вчинення кримінального правопорушення було пов'язане з посадою підсудного або із заняттям ним певною діяльністю. Якщо додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю за санкцією статті (санкцією частини статті) є обов'язковим, то воно застосовується лише до тих осіб, які обіймали посади чи займалися діяльністю, з якими було пов'язано вчинення кримінального правопорушення. До інших осіб, які були співучасниками кримінального правопорушення, не пов'язаного з їх діяльністю чи займаною посадою, додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю не застосовується з наведенням у вирокі відповідних мотивів. У такому випадку посилатися на статтю 69 КК України не потрібно⁵⁰.

176 Обчислення строку покарання.

Обчислення строку позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткового покарання залежить від того, на додаток до якого основного покарання воно призначається.

⁴⁹ Там само. П. 17.

⁵⁰ Там само. П. 17.

Воно поширюється на увесь час відбування основного пока- 177
рання і, крім цього, на строк, встановлений вироком суду, що набрав
законної сили, у випадку призначення його як додаткового до таких
основних покарань:

- арешту;
- обмеження волі;
- тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців;
- позбавлення волі на певний строк.

При цьому строк додаткового покарання обчислюється з моменту 178
відбуття основного покарання.

У випадку ж призначення покарання у виді позбавлення права 179
обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додат-
кового до інших основних покарань, а також у разі застосування
статті 77 КК України (у разі звільнення від відбування основного
покарання з випробуванням) строк додаткового покарання обчис-
люється з моменту набрання законної сили вироком.

*Особливості застосування покарання у виді позбавлення права обій- 180
мати певні посади або займатися певною діяльністю до неповнолітніх.*

Відповідно до ст. 98 КК України, до неповнолітніх це покарання
може бути застосоване лише як додаткове.

Оскільки інших особливостей його призначення неповноліт- 181
нім законодавець не передбачає, позбавлення права обіймати певні
посади або займатися певною діяльністю застосовується до непов-
нолітніх в тому ж порядку, що і до дорослих осіб (передбаченому
ст. 55 КК України).

1. Для відповіді на поставлене у задачі питання щодо правильності застосу- 182
вання судом кримінального закону при призначенні винному покарання
необхідно звернутися до статті (частини статті), за якою було кваліфіко-
вано його діяння, зокрема до санкції ч. 2 ст. 307 КК України, а також до статей
Загальної частини КК України, які встановлюють особливості відповідних
видів покарання.

Відповідно до санкції ч. 2 ст. 307 КК України, передбачені у ній суспільно 183
небезпечні дії «караються позбавленням волі на строк від шести до десяти років
з конфіскацією майна».

Згідно з умовою задачі, суд призначив винному покарання у виді позбав- 184
лення волі на строк шість років з конфіскацією майна, перелічивши у вирок

предмети, що конфіскуються. Тобто, покарання призначено в межах санкції ч. 2 ст. 307 КК України.

- 185 Тепер слід звернутися до статей Загальної частини КК України, які передбачають ці види покарань – позбавлення волі на певний строк і конфіскацію майна.
- 186 Стаття 63 КК України не містить обмежень щодо застосування покарання у виді позбавлення волі на певний строк за категоріями осіб чи залежно від особливостей вчиненого кримінального правопорушення. Відтак, цей вид покарання судом було призначено правильно.
- 187 Щодо покарання у виді конфіскації майна, особливості його застосування встановлені у ст. 59 КК України. Відповідно до ч. 1 цієї статті, *«покарання у виді конфіскації майна полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого. Якщо конфіскується частина майна, суд повинен зазначити, яка саме частина майна конфіскується, або перелічити предмети, що конфіскуються»*. За фабулою, судом було застосовано часткову конфіскацію і перелічено у вироку предмети, що конфіскуються. Тут застережень не виникає.
- 188 Однак у ч. 2 ст. 59 КК України передбачено обмеження щодо застосування цього виду покарання: *«Конфіскація майна встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини, а також за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості і може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині цього Кодексу»*. Вчинене винним кримінальне правопорушення передбачене у Розділі XIII Особливої частини КК України *«Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення»*. Воно не є злочином проти основ національної безпеки України чи громадської безпеки.
- 189 Звернувшись до санкції ч. 2 ст. 307 та ст. 12 КК України, встановлюємо ступінь тяжкості вчиненого винним кримінального правопорушення, яке є тяжким злочином. Однак з умови задачі випливає, що вчинений злочин не є корисливим, адже винний подарував 10 г канабісу своєму товаришу на День народження. Такі дії становлять незаконний збут наркотичного засобу.
- 190 Так, відповідно до рекомендації ПВСУ, наданої у п. 4 Постанови № 4 від 26.04.2002 *«Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів»*, під незаконним збутом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (стаття 307 КК, а також прекурсорів (частина 2 статті 311 КК) потрібно розуміти будь-які оплатні чи безоплатні форми їх реалізації *всупереч законам «Про наркотичні засоби...» та «Про заходи протидії незаконному обігу...» (продаж, дарування, обмін, сплата боргу, позика, введення володільцем цих засобів або речовин ін'єкцій іншої*

особі за її згодою тощо)⁵¹. Тобто така безоплатна форма реалізації наркотичного засобу як його дарування охоплюється поняттям його збуту. Водночас при здійсненні такого збуту відсутній корисливий мотив.

Таким чином, незважаючи на те, що конфіскація майна передбачена у санкції ч. 2 ст. 307 КК України як додаткове обов'язкове покарання, вона не може застосовуватися в тих випадках, коли передбачений цією частиною статті злочин вчиняється без корисливого мотиву, оскільки застосування конфіскації майна в такому випадку суперечитиме ч. 2 ст. 59 КК України. Має місце колізія, яку слід вирішувати на користь положень Загальної частини КК України. Відтак, покарання у виді конфіскації майна було застосоване судом безпідставно.

Такий висновок щодо застосування норм права міститься у постановках Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 20.02.2018 у справі № 154/2423/16 та від 07.11.2018 у справі № 418/689/16-к, щоправда в них особу було засуджено за ч. 2 ст. 305 КК України: *«Корисливим тяжким або особливо тяжким злочином може бути визнаний будь-який із злочинів, визначених у частинах 4 чи 5 ст. 12 КК України, якщо його вчинено із корисливих спонукань. Під корисливими спонуканнями слід розуміти бажання винного одержати внаслідок вчинення злочину матеріальні блага для себе або інших осіб, одержати чи зберегти певні майнові права, уникнути матеріальних витрат чи обов'язків або досягти іншої матеріальної вигоди.*

З матеріалів кримінального провадження убачається, що ні досудовим слідством, ні судом наявність у ОСОБА_1 корисливого мотиву при незаконному придбанні, зберіганні та перевезенні з метою збуту наркотичного засобу не встановлено. Тому застосування в такому випадку додаткової міри покарання за ч. 2 ст. 305 КК України у виді конфіскації майна навіть за умови, що воно передбачено санкцією цієї статті як обов'язкове, є безпідставним»⁵².

Таким чином, як зазначалося в цьому підрозділі, у зв'язку з пріоритетністю положень Загальної частини, суд не може застосувати конфіскацію майна в тому випадку, коли це покарання хоч і передбачене в санкції статті (частини статті) Особливої частини КК України, але не відповідає одній із зазначених умов (вчинений злочин не є тяжким чи особливо тяжким та корисливим або не посягає на основи національної безпеки чи громадську безпеку).

Отже, додаткове покарання у виді конфіскації майна було застосовано судом

⁵¹ Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 № 4 (ред. від 18.12.2009). П. 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-02>

⁵² Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 20.02.2018 у справі № 154/2423/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72378219>; Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 07.11.2018 у справі № 418/689/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77720745>

безпідставно, оскільки його призначення в описаному в задачі випадку суперечить ч. 2 ст. 59 КК України.

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте зміст покарання у виді громадських робіт.
2. Які рекомендації щодо застосування покарання у виді виправних робіт надав Пленум Верховного Суду України?
3. На який строк встановлюється покарання у виді обмеження волі?
4. Які особливості заміни покарання у виді позбавлення волі триманням у дисциплінарному батальйоні передбачені КК України?
5. Чи встановлює КК України обмеження щодо застосування покарання у виді позбавлення волі на певний строк за колом осіб?
6. У чому полягає проблема із «правом на надію» осіб, засуджених до довічного позбавлення волі?
7. Яка особливість застосування додаткового покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу?
8. Чи повинен суд застосувати конфіскацію майна при призначенні особі покарання за тяжкий некорисливий злочин у сфері обігу наркотичних засобів, якщо вона передбачена як додаткове обов'язкове покарання в санкції відповідної статті (частини статті) Особливої частини КК України? Відповідь обґрунтуйте.
9. Які особливості призначення штрафу за вчинення кримінального правопорушення, за яке передбачене основне покарання у виді штрафу понад 3 тисячі НМДГ?
10. Чи може позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю бути призначене як додаткове покарання у випадках, коли воно не передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України?

1.4. Проблеми удосконалення системи покарань в Україні

Державного виконавця було засуджено за ч. 1 ст. 365–2 КК України за зловживання своїми повноваженнями з метою отримання неправомірної вигоди, що завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам та інтересам громадянина.

За це кримінальне правопорушення суд призначив винному покарання в межах санкції ч. 1 ст. 365–2 КК України – позбавлення волі на строк один рік з позбавленням права обіймати посади в органах державної влади на строк вісім років.

1. Чи правильно суд застосував кримінальний закон при призначенні винному додаткового покарання? Які недоліки мають місце в законодавчому регулюванні додаткового покарання в санкції ч. 1 ст. 365–2 КК України?

2. Чи потребує КК України удосконалення у цій частині?

У попередніх підрозділах було розглянуто поняття та ознаки системи покарань, закріпленої в чинному КК України. Але чи ефективна вона? Наскільки сучасна система покарань загалом, а також те чи інші покарання як її елемент здатні забезпечити виконання завдання КК України, яке визначене в його ст. 1?

Здавалося б, власне кримінально-правові покарання як найсуворіші заходи юридичної відповідальності в Україні та система цих покарань як засіб досягнення мети покарання та юридична база для суду при призначенні покарання особі, визнаній винною у вчиненні кримінального правопорушення, мали б бути бездоганно виписаними в КК України.

Однак, як це нерідко трапляється в праві, сучасне законодавче регулювання цього кримінально-правового інституту не позбавлене недоліків, а саму систему покарань аж ніяк не можна назвати досконалою.

Питання про проблеми удосконалення системи покарань в Україні розглянемо з двох аспектів:

- основні недоліки системи покарань в чинному КК України;
- перспективи законодавчого регулювання системи покарань в Проєкті нового КК України.

- 198 Основні недоліки системи покарань в чинному КК України. Науковці, які досліджували окремі види покарань, неодноразово звертали увагу на недоліки законодавчого регулювання того чи іншого покарання. Не позбавлена недоліків і уся система покарань загалом. Саме на останні звернемо особливу увагу при розгляді основних проблем сучасної системи покарань.
- 199 Місце штрафу в системі покарань. Чимало запитань викликає місце штрафу в системі покарань. Раніше ми встановили, що однією із ознак системи покарань є розташування видів покарань у ній за ступенем їх суворості – від менш суворого до більш суворого, що дає підстави для встановлення відносної суворості покарання порівняно з іншими видами покарань. І якщо розташування інших видів покарань особливої застережень не викликає, то місце штрафу як першого – тобто найменш суворого – покарання в системі покарань виглядає, як мінімум, не зовсім логічно.
- 200 Адже в тому числі за розміром основного покарання у виді штрафу на сьогодні, відповідно до ст. 12 КК України, визначається ступінь тяжкості кримінального правопорушення, а навіть за особливо тяжкий злочин може бути передбачене основне покарання лише у виді штрафу у великому розмірі (понад двадцять п'ять тисяч НМДГ).
- 201 Прикладами особливо тяжких злочинів, ступінь тяжкості яких визначається виходячи з розміру основного покарання у виді штрафу, передбаченого за відповідний злочин, в чинному КК України є⁵³:

Стаття 203–2. Незаконна діяльність з організації або проведення азартних ігор, лотерей

1. Організація або проведення азартних ігор без ліцензії на провадження відповідного виду діяльності з організації та проведення азартних ігор, що видається відповідно до закону або випуск чи проведення лотерей особою, яка не має статусу оператора лотерей, або організація чи функціонування закладів з метою надання доступу до азартних ігор чи лотерей, які проводяться в мережі Інтернет, – караються штрафом від десяти тисяч до сорока тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів

⁵³ Текст Кримінального кодексу України наводиться в редакції станом на 15 червня 2022 року.

громадян, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю строком на один рік.

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені особою, раніше судимою за незаконну діяльність з організації або проведення азартних ігор чи лотерей або за попередньою змовою групою осіб, – караються штрафом від сорока тисяч до п'ятдесяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю строком на три роки.

Стаття 222–2. Маніпулювання на енергетичному ринку

1. Умисні дії осіб на енергетичному ринку (ринок електричної енергії та ринок природного газу), що мають ознаки маніпулювання на оптових енергетичних ринках, визначені законодавством у сфері енергетики, що призвели до отримання такою особою або третіми особами прибутку у значних розмірах, або уникнення такими особами збитків у значних розмірах, або якщо це заподіяло значну шкоду охоронюванім законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб, – караються штрафом від двадцяти тисяч до шістдесяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

2.– Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, – караються штрафом від шістдесяти тисяч до вісімдесяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Отже, виходить, що в цих випадках законодавець передбачив 202 найбільш м'яке покарання за найбільш суспільно небезпечні кримінальні правопорушення – особливо тяжкі злочини? Навряд чи. Така ситуація швидше свідчить про невідповідність місця штрафу як найбільш м'якого виду покарання в чинній системі покарань.

Така розбалансованість системи покарань стала наслідком 203 набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15 листопада

2011 року № 4025-VI⁵⁴. Саме на підставі цього закону статті 12 («Класифікація злочинів») та 53 («Штраф») КК України були викладені в новій редакції (див. таблицю 5), а також були внесені зміни щодо розміру штрафу в низку санкцій статей (санкцій частин статей) Особливої частини КК України.

Таблиця 5

Основні зміни, внесені до КК України ЗУ від 15.11.2011 № 4025-VI

КК України до набрання чинності ЗУ від 15.11.2011 № 4025-VI	КК України в редакції ЗУ від 15.11.2011 № 4025-VI
Стаття 12. Класифікація злочинів 2. Злочином невеликої тяжкості є злочин, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років, або інше, більш м'яке покарання. 3. Злочином середньої тяжкості є злочин, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше п'яти років. 4. Тяжким злочином є злочин, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше десяти років. 5. Особливо тяжким злочином є злочин, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі.	Стаття 12. Класифікація злочинів 2. Злочином невеликої тяжкості є злочин, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років, або інше, більш м'яке покарання <u>за винятком основного покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян</u>. 3. Злочином середньої тяжкості є злочин, за який передбачене <u>основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян</u> або позбавлення волі на строк не більше 5 років. 4. Тяжким злочином є злочин, за який передбачене <u>основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян</u> або позбавлення волі на строк не більше 10 років. 5. Особливо тяжким злочином є злочин, за який передбачене <u>основне покарання у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян</u>, позбавлення волі на строк понад 10 років або довічного позбавлення волі.

⁵⁴ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності : Закон України від 15.11.2011 № 4025-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4025-17>

Закінчення таблиці 5

КК України до набрання чинності ЗУ від 15.11.2011 № 4025-VI	КК України в редакції ЗУ від 15.11.2011 № 4025-VI
Стаття 53. Штраф 2. Розмір штрафу визначається судом залежно від тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану винного в межах від тридцяти до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, якщо статтями Особливої частини цього Кодексу не передбачено вищого розміру штрафу.	Стаття 53. Штраф 2. Розмір штрафу визначається судом залежно від тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану винного в межах від тридцяти <u>до п'ятдесяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян</u>, якщо статтями Особливої частини цього Кодексу не передбачено вищого розміру штрафу. За вчинення злочину, за який передбачене основне покарання у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, розмір штрафу, що призначається судом, не може бути меншим за розмір майнової шкоди, завданої злочинцем, або отриманого внаслідок вчинення злочину доходу, незалежно від граничного розміру штрафу, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу. Суд, встановивши, що такий злочин вчинено у співучасті і роль виконавця (співвиконавця), підбурювача або пособника у його вчиненні є незначною, може призначити таким особам покарання у виді штрафу в розмірі, передбаченому санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу, без урахування розміру майнової шкоди, завданої злочинцем, або отриманого внаслідок вчинення злочину доходу.

Відтак, внаслідок набрання чинності Законом України від 204 15 листопада 2011 року № 4025-VI основне покарання у виді штрафу, верхня межа якого була суттєво збільшена, стало одним із критеріїв визначення ступеня тяжкості злочину, в тому числі тяжких і особливо тяжких злочинів.

З цього приводу І.І. Митрофанов зазначає, що штраф сьогодні не 205 може бути визнаний найм'якшим видом покарання. Відтак, цей

закон зламав систему покарань, оскільки місце штрафу в системі перестало відповідати його м'якості⁵⁵.

206 М.І. Хавронюк, перелічуючи ознаки системи покарань, відзначає, що види покарань розташовані у ній за критерієм їхньої порівняльної суворості (тяжкості): від менш суворого до більш суворого, за винятком штрафу, відносна суворість якого стосовно інших видів покарань прямо залежить від його розміру, а також від можливості заміни його іншим покаранням та яким саме⁵⁶.

207 Проте тут слід зазначити, що хоча вище описаними змінами законодавець, очевидно, змінив порівняну суворість штрафу щодо інших видів покарань, жодних змін в саму систему покарань чи застережень щодо місця штрафу у ній до КК України внесено не було. Як наслідок, в системі покарань штраф залишається найбільш м'яким покаранням. Саме як такий він розглядається судом при переході до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України за це кримінальне правопорушення, в порядку застосування ст. 69 КК України, а також при заміні невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК України).

208 А з такого місця штрафу як найбільш м'якого покарання в системі покарань впливає парадоксальна ситуація в законодавчому регулюванні стадії готування до кримінального правопорушення.

209 Відповідно до ч. 2 ст. 14 КК України, *готування до кримінального проступку або злочину, за який статтею Особливої частини КК України передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк до двох років або інше, більш м'яке покарання, не тягне за собою кримінальної відповідальності*.

210 Тобто, якщо за злочин (будь-який – з приводу його ступеня тяжкості законодавець жодних застережень не робить) статтею Особливої частини КК України передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк до двох років або інше, більш м'яке покарання, то готування до нього не є кримінально караним.

⁵⁵ Митрофанов І.І. Система покарань у механізмі реалізації кримінальної відповідальності. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2013. № 5. С. 195.

⁵⁶ Кримінальне право : навчальний посібник / О.О. Дудоров, М.І. Хавронюк М.І. ; за заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. С. 335.

Ніяких зауваг щодо того, з якого розміру штраф перестає бути 211
більш м'яким покаранням, ніж позбавлення волі на певний строк,
законодавець не зробив. А значить, незалежно від його розміру,
штраф при застосуванні чинного КК України слід розглядати як
більш м'яке покарання, ніж позбавлення волі.

Відтак, якщо буквально тлумачити положення ч. 2 ст. 14 чин- 212
ного КК України, готування до тих тяжких чи навіть особливо тяж-
ких злочинів, які визначені як такі за розміром штрафу, не тягне за
собою кримінальної відповідальності. Чи дійсно це мав на увазі зако-
нодавець в ч. 2 ст. 14 КК України? Залишається лише здогадуватися.

Зрозуміло, що такі законодавчі неточності аж ніяк не сприя- 213
ють однозначності правозастосування. Видається, в цьому зако-
нодавчому положенні мало б ітися лише про нетяжкі злочини.
Але в такому разі до ч. 2 ст. 14 КК України слід внести відповідні
зміни, виклавши її в такій редакції: «Готування до криміналь-
ного проступку або *нетяжкого* злочину, за який статтею Особливої
частини цього Кодексу передбачене покарання у виді позбавлення
волі на строк до двох років або інше, більш м'яке покарання, не тягне
за собою кримінальної відповідальності».

Очевидно одне, місце штрафу як найм'якшого покарання в сис- 214
темі покарань більше не відповідає дійсності, а чинний КК України
потребує удосконалення в частині визначення відносної суворості
штрафу порівняно з іншими покараннями.

Необхідність скорочення кількості покарань. Неодноразово нау- 215
ковці піддавали сумніву доцільність наявності в КК України аж два-
надцяти видів покарань.

Так, досліджуючи систему покарань в механізмі реалізації кри- 216
мінальної відповідальності, І.І. Митрофанов робить висновок про
необхідність скоротити кількість видів покарань у переліку, перед-
баченому ст. 51 КК України, оскільки Україна на сучасному етапі роз-
витку не має можливостей для забезпечення виконання в повному
обсязі 12 видів покарань. Відтак, науковець піддає сумніву доціль-
ність існування в КК України таких видів покарань як позбавлення
військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного
класу, виправні роботи, конфіскація майна, арешт, а також всіх

видів покарань для військовослужбовців у тому вигляді, в якому вони регулюються нормами КК України⁵⁷.

217 На доцільність зменшення кількості покарань, які можуть застосовуватися до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, звертав увагу і Ю.А. Пономаренко, пропонуючи таку теоретичну модель переліку (системи) видів покарань для кримінального законодавства України (за зростанням порівняльної суворості): 1) громадські роботи; 2) штраф; 3) обмеження свободи; 4) ув'язнення на певний строк; 5) довічне ув'язнення. При цьому, за пропозицією науковця, громадські роботи та штраф можуть бути визнані і основними, і додатковими покараннями, решта видів покарань (обмеження свободи, ув'язнення на певний строк та довічне ув'язнення) – лише основними видами⁵⁸. Інші правові засоби, що за чинним КК визнаються видами покарань, на думку вченого, мають бути або визнані засобами безпеки (наприклад, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певними видами діяльності), або виключені з нього (наприклад, виправні роботи), або «поглинуті» названими видами покарань (наприклад, арешт – ув'язненням на певний строк)⁵⁹.

218 Ідею скорочення кількості покарань втілено і в Проєкті нового КК України. Детальніше концепцію системи покарань в Проєкті розглянемо пізніше.

219 *Конструювання санкцій окремих статей (частин статей) Особливої частини КК України без врахування особливостей встановлення окремих видів покарань, передбачених в Загальній частині КК України.* Ще однією наскрізною проблемою чинного КК України, пов'язаною із покараннями та їх системою, є «ігнорування» законодавцем встановлених в Загальній частині КК України особливостей того чи іншого виду покарання при конструюванні санкцій статей (санкцій частин

⁵⁷ Митрофанов І.І. Система покарань у механізмі реалізації кримінальної відповідальності. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2013. № 5. С. 198.

⁵⁸ Пономаренко Ю.А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень: монографія. Харків: Право, 2020. С. 443–445.

⁵⁹ Пономаренко Ю.А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2021. С. 22.

статей) його Особливої частини. Особливо це стосується випадків внесення змін чи доповнень до чинного КК України, які аж ніяк не можна назвати системними.

Наприклад, законодавець створив колізії між положеннями 220 Загальної та Особливої частини КК України, передбачивши як додаткове обов'язкове покарання обмеження права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до десяти років в санкції ч. 4 ст. 220–1 КК України; позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до десяти років – у санкції ст. 220–2 КК України⁶⁰. Розглянемо ці випадки детальніше.

Так, в санкції ч. 4 ст. 220–1 КК України передбачене додаткове 221 обов'язкове покарання у виді *обмеження права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до десяти років*. Очевидно, його встановлення в санкції статті Особливої частини суперечить Загальній частині КК України. Раніше ми встановили, що вичерпний перелік покарань, які можуть бути застосовані до осіб, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення, закріплений у ст. 51 КК України. Такого покарання як *обмеження права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю* там не передбачено, є лише *позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю*⁶¹. Крім того, його максимальний строк як додаткового покарання, відповідно до ч. 1 ст. 55 КК України, становить *три роки*.

Як наслідок, виникла колізія між статтями Загальної та Особливої 222 частини КК України, яка повинна вирішуватися на користь статей Загальної частини. А відповідно, передбачене в санкції ч. 4 ст. 220–1 КК України додаткове покарання у виді *обмеження права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до десяти років* не може бути застосоване до особи, визнаної винною у вчиненні зазначеного кримінального правопорушення. Видається, виходом із ситуації в цьому випадку буде застосування судом покарання у виді *позбавлення права обіймати певні посади або займатися*

⁶⁰ Сень І.З. Спеціальні норми у кримінальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2020. С. 191–192.

⁶¹ Сень І.З. Функції спеціальних норм у кримінальному праві України : наукова брошура. Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2019. С. 20.

певною діяльністю на строк від одного до трьох років як додаткового покарання на підставі положень Загальної частини КК України (нагадаємо: відповідно до ч. 2 ст. 55 КК України, це покарання як додаткове може бути призначене й у випадках, коли воно не передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України).

223 Дещо схожа проблема виникла і з додатковим обов'язковим покаранням у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до десяти років у санкції ст. 220–2 КК України. Хоч таке покарання і передбачене в Загальній частині КК України, але, відповідно до ч. 1 ст. 55 КК України, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткове покарання може бути призначене на строк від одного до трьох років. Жодних особливостей його призначення як додаткового покарання за вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності чинний КК України не передбачає. Тобто, законодавець знову ж таки створив колізію між статтями Загальної та Особливої частини КК України, яку слід вирішувати на користь статті Загальної частини, а відповідно, максимально можливий строк додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю при засудженні особи за ст. 220–2 КК України – три роки⁶².

224 Аналогічна ситуація склалася і в санкції ч. 1 ст. 365–2 КК України, в якій також передбачене додаткове обов'язкове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до десяти років. Знову ж таки, при застосуванні відповідної кримінально-правової норми судам слід мати на увазі, що строк такого додаткового покарання, відповідно до ч. 1 ст. 55 КК України, не може перевищувати трьох років.

225 Ще одну колізію законодавець створив при доповненні КК України статтею 436–1. В ч. 1 цієї статті як додаткове факультативне покарання передбачена конфіскація майна. При цьому, законодавець не врахував передбачених Загальною частиною КК України особливостей встановлення цього виду покарання. Так, відповідно до ч. 2 ст. 59 КК України, конфіскація майна встановлюється за *тяжкі та особливо*

⁶² Там само. С. 21.

тяжкі корисливі злочини, а також за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості і може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині КК України. Кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 436–1 КК України, є нетяжким злочином. Крім того, ст. 436–1 КК України розміщена в Розділі XX Особливої частини «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку», тобто законодавець не відносить передбачене нею кримінальне правопорушення до злочинів проти основ національної безпеки України (Розділ I Особливої частини КК України) чи громадської безпеки (Розділ IX Особливої частини КК України). Відтак, покарання у виді конфіскації майна взагалі не може бути призначене при засудженні особи за ч. 1 ст. 436–1 КК України, навіть якщо відповідний злочин і вчинено нею з корисливих мотивів.

Без врахування особливостей встановлення окремих видів пока- 226
рань, передбачених в Загальній частині КК України, сконструйована і санкція ч. 1 ст. 213 КК України, в якій як одне з альтернативних покарань передбачене обмеження волі на строк до одного року. А відповідно до ч. 2 ст. 61 КК України, обмеження волі встановлюється на строк від одного до п'яти років. Як наслідок, покарання у виді обмеження волі при засудженні особи за ч. 1 ст. 213 КК України може призначатися лише на один рік.

Такого роду колізії між положеннями Загальної та Особливої 227
частини КК України породжують необхідність тлумачення їх правозастосувавцем та, як наслідок, зумовлюють неоднаковість правозастосування.

Непослідовність законодавця при конструюванні санкцій статей 228
(санкцій частин статей) Особливої частини КК України. Окрім описаних вище законодавчих «ляпів» в санкціях окремих статей (частин статей) Особливої частини КК України, не можна оминати увагою і більш глобальну проблему із санкціями в чинному КК України, яка так чи інакше пов'язана з покараннями та їх системою. Дуже влучно її охарактеризував М.І. Хавронюк, зазначивши, що КК України «не визначив типових санкцій за кримінальні правопорушення однакової тяжкості. Санкції мають сотні варіантів застосування

дванадцяти видів покарань в різних з'єднаннях і пропорціях – так, ніби законодавець наперед прорахував відмінність у сотнях видів протиправної поведінки.

229 З одного боку, однаковими є санкції за різні за характером і ступенем тяжкості злочини – зґвалтування (ч. 1 ст. 152) і незаконне виготовлення пива (ч. 2 ст. 204), вбивство через необережність (ч. 1 ст. 119) і заподіяння побоїв громадянину, який виконує громадський обов'язок (ч. 2 ст. 350), розв'язування агресивної війни (ч. 1 ст. 437) і наруга над могилою (ч. 4 ст. 297).

230 З іншого боку, санкції за схожі злочини є різними, наприклад: знищення об'єктів, що мають важливе народногосподарське значення (ст. 113), карається позбавленням волі на строк від 8 до 15 років, а шляхів сполучення, рухомого складу чи суден (ч. 1 ст. 277) – лише до 3 років, вбивство двох чи більше осіб через необережність (ч. 2 ст. 119) – від 5 до 8 років, а необережне знищення чужого майна, що спричинило загибель людей (ст. 196) – лише до 3 років»⁶³.

231 За підрахунками Ю.А. Пономаренка, у статтях Особливої частини КК України станом на 30.10.2021 міститься 927 санкцій, з яких більше половини є унікальними – такими, які не повторюються, наявні лише один раз. Отож, задекларувавши в Загальній частині розрізнення усього чотирьох категорій тяжкості кримінальних правопорушень, законодавець в Особливій створив у межах кожного з них десятки й сотні різних за суворістю санкцій. З цього приводу вчений зазначив: «Така кількість санкцій навряд чи свідчить про те, що законодавець, попри положення ст. 12 КК, реально здатен розрізняти кілька сотень ступенів суспільної небезпечності кримінальних правопорушень, добираючи до кожного з них адекватний ступінь суворості покарання. Скоріше це свідчить про відсутність усталених правил пеналізації окремих кримінальних правопорушень, непослідовність, а часто і волюнтаризм у визначенні видів і розмірів покарань у санкціях, неспіввідносність суворості санкцій за кримінальні правопорушення співвідносних ступенів тяжкості, неузгодженість

⁶³ Хавронюк М. Чому наше кримінальне законодавство є настільки недосконалим? *Центр політико-правових реформ* : веб-сайт. 09.12.2021. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/chomu-nashe-kryminalne-zakonodavstvo-ye-nastilky-nedoskonalyim/>

у посиленні чи пом'якшенні покарання за, відповідно, кваліфіковані і привілейовані склади тощо»⁶⁴.

Така ситуація із санкціями в чинному КК України аж ніяк не є позитивним явищем і потребує комплексного підходу до її вирішення, а також вироблення механізмів, які змогли б запобігти внесенню законодавцем несистемних змін та доповнень в кримінальний закон в подальшому. Саме з таких міркувань, очевидно, і виходили члени Робочої групи при конструюванні типових санкцій та винесенні їх в Загальну частину в проєкті нового КК України. Розглянемо ідеї кримінально-правового регулювання системи покарань, втілені в цьому Проєкті, детальніше.

Перспективи законодавчого регулювання системи покарань в Проєкті нового КК України. Як відомо, на сьогодні Робоча група з питань розвитку кримінального права працює над проєктом нового Кримінального кодексу України (далі – Проєкт)⁶⁵.

Члени Робочої групи при конструюванні в Проєкті положень, що стосуються системи покарань, врахували наявні в чинному КК України недоліки системи покарань та запропонували абсолютно нову концепцію визначення караності кримінальних правопорушень.

Так, наскрізним поняттям в Проєкті є кримінально-правові засоби. Відповідно до ч. 1 ст. 1.3.1 Проєкту, кримінально-правові засоби є передбачені цим Кодексом обмеження прав особи або покладення на неї обов'язків, що застосовуються судами як реагування на вчинення кримінального правопорушення чи іншого передбаченого цим Кодексом протиправного діяння.

Стаття 3.1.2 Проєкту передбачає такі види кримінально-правових засобів:

- 1) покарання;
- 2) пробація;

⁶⁴ Пономаренко Ю.А. Типові санкції: поняття, правила побудови, перспективи використання. Актуальні проблеми кримінального права : матеріали XII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяченої пам'яті проф. П.П. Михайленка, м. Київ, 18 листопада 2021 р. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 141.

⁶⁵ Проєкт Кримінального кодексу України: контрольний текст (станом на 08.06.2022). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/06/09/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-08-06-2022.pdf>

- 3) засоби безпеки;
- 4) реституція;
- 5) компенсація;
- 6) конфіскація майна;
- 7) вилучення речі;
- 8) судимість;
- 9) кримінально-правові засоби щодо юридичної особи.

236 Тобто Проєкт встановлює широкий спектр кримінально-правових засобів, одним із яких є покарання. На відміну від чинного КК України, Проєкт передбачає значно меншу кількість покарань, система яких міститься в його ст. 3.2.1

Стаття 3.2.1 Види покарань за злочини і проступки

1. За вчинення злочину встановлюються як основні такі види покарань:

- 1) штраф;
- 2) ув'язнення на певний строк;
- 3) довічне ув'язнення.

2. Штраф може призначатися разом з ув'язненням на певний строк як додаткове покарання.

3. За вчинення проступку встановлюються як основні такі види покарань:

- 1) грошове стягнення;
- 2) безоплатні роботи;
- 3) обмеження свободи пересування;
- 4) арешт.

4. Грошове стягнення може призначатися разом з обмеженням свободи пересування або арештом як додаткове покарання.

237 Тобто в Проєкті система покарань за злочини включає лише три покарання: штраф, ув'язнення на певний строк та довічне ув'язнення; за проступки – чотири покарання: грошове стягнення, безоплатні роботи, обмеження свободи пересування та арешт.

238 Від окремих видів покарань, які містяться в системі покарань чинного КК України, розробники Проєкту вирішили відмовитися, деякі покарання були трансформовані в інші кримінально-правові засоби (засоби пробації чи засоби безпеки).

Для наочності трансформацію видів покарань із чинного 239 КК України 2001 р. у відповідний кримінально-правовий засіб в Проєкті зобразимо за допомогою таблиці (див. таблицю 6).

Таблиця 6

**Трансформація видів покарань
з чинного КК України в Проєкті нового КК**

Покарання за чинним КК України 2001 р.	Його місце серед кримінально-правових засобів у Проєкті
1	2
штраф	<i>штраф</i> як вид покарання за злочин; <i>грошове стягнення</i> як вид покарання за проступок
позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або квалі- фікаційного класу	відсутнє
позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю	як вид покарання відсутнє; трансформоване в засіб безпеки (є одним з обме- жувальних засобів, передбачених в п. 2 ст. 3.6.5: обмеження права: а) обіймати певні посади, у тому числі на громад- ських засадах; б) брати участь в конкурсах на посади в орга- нах державної влади чи органах місцевого само- врядування; в) брати участь у виборах або референдумі; г) здійснювати певні види діяльності; д) використовувати транспортні засоби, меха- нізми чи обладнання або використовувати чи зберігати боєприпас, вибуховий пристрій, зброю, небезпечну речовину чи небезпечний пристрій, або утримувати диких звірів, службових собак чи собак бійцівських порід, або здійснювати іншу діяльність, що створює підвищену небезпеку для особи, яка її здійснює, чи інших осіб; е) перебувати на території України іноземцю або особі без громадянства, яка постійно не проживає в Україні)

Закінчення таблиці 6

1	2
громадські роботи	безоплатні роботи як вид покарання за проступок; як вид покарання за злочин відсутнє; трансформоване в засіб пробації: виконання суспільно корисних робіт (ст. 3.5.5)
виправні роботи	відсутнє
службові обмеження для військовослужбовців	відсутнє
конфіскація майна	відсутнє; конфіскація майна, передбачена Розділом 3.8 Проекту, є аналогом сучасної спеціальної конфіскації
арешт	арешт як вид покарання за проступок; виходячи з його строку, можна вважати різновидом ув'язнення на певний строк як виду покарання за злочин
обмеження волі	відсутнє
тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців	відсутнє
позбавлення волі на певний строк	ув'язнення на певний строк як вид покарання за злочин
довічне позбавлення волі	довічне ув'язнення як вид покарання за злочин

240 Новим покаранням в Проекті є обмеження свободи пересування, яке передбачене як вид покарання за проступок. Відповідно до ч. 1 ст. 3.2.8 Проекту, полягає воно у примусовому обмеженні у реалізації права на свободу пересування шляхом виконання засудженою особою обов'язку у вихідні, святкові дні та/або у нічний час у будні дні не залишати житло, яке є місцем її проживання.

241 Ще однією принциповою відмінністю Проекту є винесення санкцій за злочини та проступки в Загальну частину кодексу. Тобто, в Особливій частині вже не міститимуться санкції в такому розумінні, як ми їх звикли бачити в чинному КК України. Відповідні статті Особливої частини Проекту містять лише вказівку на базовий ступінь тяжкості передбаченого у ній кримінального правопорушення. Для наочності наведемо кілька прикладів:

Стаття 4.1.5. Вбивство

Особа, яка спричинила смерть іншій людині, – вчинила злочин 7 ступеня.

Стаття 4.2.6. Спричинення тяжкої шкоди здоров'ю

Особа, яка спричинила тяжку шкоду здоров'ю іншої особи, – вчинила злочин 5 ступеня.

Стаття 4.2.15. Насильство, яке завдало фізичного болю

Особа, яка вчинила насильство щодо іншої особи, яке завдало фізичного болю, але не спричинило розладу здоров'я, шляхом:

- 1) нанесення удару,
- 2) завдання побойів або
- 3) застосування акустичного, світлового, термічного чи хімічного фактору, – вчинила проступок.

Стаття 7.1.4. Викрадення

Особа, яка викрала чужу рухому річ, що спричинило істотну майнову шкоду, – вчинила злочин 1 ступеня.

Як бачимо, в статтях Особливої частини міститься лише вказівка 242 про те, що особа, яка вчинила передбачені у ній діяння, вчинила проступок або злочин відповідного ступеня. При цьому, слід зазначити, що у статтях Особливої частини, які містяться на початку розділів Проекту, визначаються ознаки складу злочину, які знижують чи підвищують ступінь тяжкості злочину, передбаченого у відповідному розділі.

Крім того, змінюють ступінь тяжкості злочину спричинення ним значної або тяжкої майнової шкоди, а також готування до злочину та замах на злочин, що передбачено Загальною частиною Проекту. Наявність усіх цих ознак змінює ступінь тяжкості злочину порівняно із базовим.

У свою чергу, типові санкції за проступок чи злочин відповідного ступеня тяжкості нібито «винесені за дужки» та передбачені в Загальній частині Проекту. Це означає, що після встановлення ступеня тяжкості вчиненого особою кримінального правопорушення слід звернутися до відповідної статті Загальної частини Проекту, в якій передбачена санкція за вчинення злочину такого ступеня чи проступку. 243

Стаття 3.2.5. Санкції за злочини

1. За злочини залежно від ступеня їхньої тяжкості встановлюються такі санкції:

1) злочин 1 ступеня – штраф у розмірі від 100 до 500 розрахункових одиниць або ув'язнення на строк від трьох місяців до двох років;

2) злочини 2 ступеня – штраф у розмірі від 500 до 1000 розрахункових одиниць або ув'язнення на строк від двох до трьох років;

3) злочин 3 ступеня – штраф у розмірі від 1000 до 2000 розрахункових одиниць або ув'язнення на строк від трьох до чотирьох років;

4) злочин 4 ступеня – ув'язнення на строк від чотирьох до шести років;

5) злочин 5 ступеня – ув'язнення на строк від шести до восьми років;

6) злочин 6 ступеня – ув'язнення на строк від восьми до десяти років;

7) злочин 7 ступеня – ув'язнення на строк від десяти до тринадцяти років;

8) злочин 8 ступеня – ув'язнення на строк від тринадцяти до шістнадцяти років;

9) злочин 9 ступеня – ув'язнення на строк від шістнадцяти до двадцяти років або довічне ув'язнення.

2. За злочин 9 ступеня, який є злочином геноциду, агресії, злочином проти людяності або воєнним злочином (розділи 11.1–11.4 цього Кодексу), санкція передбачається ув'язнення на строк від шістнадцяти до тридцяти років або довічне ув'язнення.

Стаття 3.2.10. Санкція за проступок

За проступок встановлюється така санкція:

1) грошове стягнення у розмірі від 50 до 100 розрахункових одиниць;

2) безоплатні роботи на строк від 1 до 3 місяців;

3) обмеження свободи пересування від 15 днів до 3 місяців або

4) арешт на строк від 15 днів до 3 місяців

244 Ці санкції є типовими – тобто, однаковими для усіх кримінальних правопорушень відповідного ступеня тяжкості. Таке рішення допомогло розробникам Проекту усунути наявну в чинному КК України проблему наявності невиправдано великої кількості різних

(унікальних) санкцій, а також запобігти виникненню колізій між положеннями Загальної та Особливої частини щодо регламентації того чи іншого виду покарання при подальшому внесенню законодавцем змін чи доповнень в кодекс у разі набрання ним чинності.

Щодо штрафу як додаткового покарання за злочин чи грошового стягнення як додаткового покарання за проступок, розміри та умови їх призначення встановлені у ст. 3.2.2 та ст. 3.2.6 Проєкту відповідно.

Стаття 3.2.2. Штраф

4. Штраф як додаткове покарання призначається у разі вчинення:

- 1) злочину з корисливого мотиву;
- 2) корупційного злочину або
- 3) умисного злочину, яким спричинено значну чи тяжку майнову шкоду.

5. Штраф як додаткове покарання призначається у таких розмірах:

- 1) за злочин 1 ступеня – від 50 до 200 розрахункових одиниць;
- 2) за злочин 2 ступеня – від 200 до 300 розрахункових одиниць;
- 3) за злочин 3 ступеня – від 300 до 400 розрахункових одиниць;
- 4) за злочин 4 ступеня – від 400 до 500 розрахункових одиниць;
- 5) за злочин 5 ступеня – від 500 до 750 розрахункових одиниць;
- 6) за злочин 6 ступеня – від 750 до 1000 розрахункових одиниць;
- 7) за злочин 7 ступеня – від 1000 до 1500 розрахункових одиниць;
- 8) за злочин 8 ступеня – від 1500 до 2000 розрахункових одиниць;
- 9) за злочин 9 ступеня – від 2000 до 2500 розрахункових одиниць.

Стаття 3.2.6. Грошове стягнення за проступок

4. Грошове стягнення як додаткове покарання призначається від 10 до 50 розрахункових одиниць.

5. Грошове стягнення як додаткове покарання призначається у разі вчинення:

- 1) проступку з корисливого мотиву або
- 2) корупційного проступку.

Відтак, в узагальненому вигляді санкції за злочини в Проєкті мають такий вигляд (див. таблицю 7).

При цьому, штраф як додаткове покарання може призначатися лише разом з ув'язненням на певний строк.

Санкція за проступок в Проєкті єдина (див. таблицю 8).

Таблиця 7

Санкції за злочини за Проектом нового КК України

Ступінь злочину	Штраф як основне покарання	Ув'язнення на певний строк	Довічне ув'язнення	Штраф як додаткове покарання
1	від 100 до 500 р. о.	від 3 міс. до 2 р.		від 50 до 200 р.о.
2	від 500 до 1000 р. о.	від 2 до 3 р.		від 200 до 300 р.о.
3	від 1000 до 2000 р. о.	від 3 до 4 р.		від 300 до 400 р.о.
4		від 4 до 6 р.		від 400 до 500 р.о.
5		від 6 до 8 р.		від 500 до 750 р. о.
6		від 8 до 10 р.		від 750 до 1000 р.о.
7		від 10 до 13 р.		від 1000 до 1500 р.о.
8		від 13 до 16 р.		від 1500 до 2000 р.о.
9		від 16 до 20 р. * виняток: якщо є злочином геноциду, агресії, злочином проти людяності або воєнним злочином – від 16 до 30 р.	довічне ув'язнення	від 2000 до 2500 р. о.

Таблиця 8

Санкція за проступок за Проектом нового КК України

Вид основного покарання	Розмір основного покарання	Вид та розмір додаткового покарання
грошове стягнення	від 50 до 100 р.о.	
безоплатні роботи	від 1 до 3 міс.	
обмеження свободи пересування	від 15 днів до 3 міс.	грошове стягнення від 10 до 50 р.о.
арешт	від 15 днів до 3 міс.	

249 Однозначно говорити про ефективність закріпленої в Проекті системи покарань за злочини і проступки, а також виправданість реалізованої у ньому концепції визначення караності кримінальних правопорушень можна буде лише після набрання чинності новим

КК України та застосування його на практиці протягом певного (достатньо тривалого) відрізка часу. Зараз можна лише припускати. Видається, втілені в Проєкті ідеї щодо скорочення системи покарань та винесення санкцій за злочини і проступки в Загальну частину повинні себе виправдати і запобігти виникненню наявних в чинному КК України проблем, пов'язаних із системою покарань. А це, у свою чергу, має сприяти однозначності та ефективності нового КК України після набрання ним чинності.

1. Для відповіді на поставлене у задачі питання щодо правильності застосування судом кримінального закону при призначенні винному додаткового покарання необхідно звернутися до статті (частини статті), за якою було кваліфіковано його діяння, зокрема до санкції ч. 1 ст. 365–2 КК України, а також до статті Загальної частини КК України, яка встановлює особливості цього виду покарання.

Відповідно до санкції ч. 1 ст. 365–2 КК України, передбачене у ній суспільно небезпечне діяння «карається штрафом від двох тисяч до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до десяти років».

Згідно з умовою задачі, суд призначив винному покарання у виді позбавлення волі на строк один рік з позбавленням права обіймати посади в органах державної влади на строк вісім років. Тобто, покарання призначено в межах санкції ч. 1 ст. 365–2 КК України.

Тепер слід звернутися до статті Загальної частини КК України, яка встановлює особливості застосування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю – до ст. 55 КК України. Відповідно до ч. 1 цієї статті:

«Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може бути призначене як основне покарання на строк від двох до п'яти років або як додаткове покарання на строк від одного до трьох років».

Позбавлення права обіймати певні посади як додаткове покарання у справах, передбачених Законом України «Про очищення влади», призначається на строк п'ять років.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткове покарання за вчинення кримінального правопорушення проти виборчих прав і свобод громадянина, передбачених статтями 157–160 цього Кодексу, призначається на строк п'ять років.

Позбавлення права керувати транспортними засобами як додаткове покарання призначається на строк до десяти років.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основне або додаткове покарання за вчинення кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, передбачених статтями 111–1, 111–2 цього Кодексу призначається на строк від десяти до п'ятнадцяти років».

- 254 Як бачимо, наявна колізія між ч. 1 ст. 55 та санкцією ч. 1 ст. 365–2 КК України щодо максимального строку додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Так, відповідно до ч. 1 ст. 55 КК України, його максимальний строк – три роки; в санкції ж ч. 1 ст. 365–2 КК України – десять років.
- 255 Відповідно до принципів кримінального права та вироблених в теорії правил подолання такого роду колізій, цю колізію слід вирішувати на користь статті Загальної частини, а відповідно, максимально можливий строк додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю при засудженні особи за ч. 1 ст. 365–2 КК України – три роки.
- 256 За фабулою, судом було застосовано додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати посади в органах державної влади на строк вісім років, що суперечить ч. 1 ст. 55 КК України. Відтак, судом не було враховано одну із загальних засад призначення покарання – призначення покарання відповідно до положень Загальної частини КК України (п. 2 ч. 1 ст. 65 КК України).
- 257 Таким чином, як зазначалося в цьому підрозділі, хоч в санкції ч. 1 ст. 365–2 КК України максимальний строк додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю становить десять років, судам при призначенні покарання за це кримінальне правопорушення слід враховувати положення Загальної частини КК України і призначати його в межах від одного до трьох років.
- 258 2. Очевидно, такого роду колізії негативно впливають на регулювання КК України відповідних суспільних відносин. Чинний КК України потребує удосконалення в цій частині. Усунути вказані недоліки можливо двома способами:
- або шляхом узгодження санкції ч. 1 ст. 365–2 КК України (та санкцій інших його статей, які містять таку ж суперечність) із ч. 1 ст. 55 КК України;
 - або внесенням змін до ч. 1 ст. 55 КК України шляхом вказівки на можливість таких винятків у статтях Особливої частини КК України.
- 259 Щоб запобігти виникненню таких колізій при подальшому внесенні змін до кримінального закону в разі набрання ним чинності, розробники Проекту втілили в ньому іншу концепцію визначення караності кримінальних правопорушень шляхом винесення типових санкцій за злочини і проступки в його Загальну частину.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть основні недоліки системи покарань в чинному КК України.
2. В чому полягає проблема із місцем штрафу в чинній системі покарань?
3. Які зміни, на Вашу думку, доцільно внести до чинного КК України, щоб «урівноважити» суворість штрафу порівняно з іншими покараннями?
4. Чи доцільно, на Вашу думку, скоротити кількість покарань в чинній системі покарань?
5. Які недоліки конструювання санкцій статей (частин статей) Особливої частини існують в чинному КК України?
6. Охарактеризуйте місце покарання серед кримінально-правових засобів у проєкті нового Кримінального кодексу України?
7. Які види покарань за злочини і проступки передбачені в проєкті нового Кримінального кодексу України?
8. Порівняйте систему покарань в чинному КК України та в проєкті нового Кримінального кодексу України.
9. В чому особливість санкцій за злочини і проступки в проєкті нового Кримінального кодексу України?
10. Чи виправдано є, на Вашу думку, втілена в проєкті нового Кримінального кодексу України ідея закріплення типових санкцій за злочини і проступки в Загальній частині?

РОЗДІЛ 2 ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ

2.1. Цивілізаційні основи призначення покарання

1. Проаналізуйте рішення у справі ЄСПЛ «Дрелінгас проти Литви» № 28859/16 від 12.03.2019 (URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-191702>) з погляду його відповідності ст. 2 Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155

- 260 Кримінальне право – це інструмент захисту суверенітету та безпеки прав і свобод людини, що виступає основним знаряддям, що символізує правове, моральне та соціальне ставлення людей, суспільства та держави до оборони від різних загроз та криміногенних факторів.
- 261 Розробка нового кримінального законодавства України за умов використання сучасних європейських наративів та дискурсів розвитку суспільного розуміння значущості кримінально-правового впливу має довести, наскільки глобальні та регіональні протиріччя, дисбаланси та конфлікти вплинули на верховенство права і як безпека людей повинна бути захищена загалом на європейському континенті⁶⁶.
- 262 Розуміння того, наскільки стабільною має бути кримінально-правова форма, яка дисонує з розвитком суспільних відносин та процесів, кидає виклик соціальним схемам ефективного контролю над злочинністю з боку держави, жертви та громадянського суспільства.
- 263 Відчувати себе безпечним, захищеним і незалежним означає бути щасливим. Статус щастя відображає загальноприйняте в сучасному сталому світі почуття спокою та безпеки.
- 264 Але роль держави змінюється на багатополлярному інформаційному суспільстві післяправди. Зловживання владою

⁶⁶ Новий Кримінальний кодекс України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/>

та широкомасштабні корупційні практики в перехідному періоді розвитку приводять до того, що кримінально-правова форма забезпечення сталого розвитку може бути в дисонансі з розвитком громадських свобод.

До того ж розуміння кримінального закону відрізняється від рівня розвитку громадян, характеристик засобів масової інформації, наративів соціальних груп та мереж та дискурсів безпеки у діяльності правоохоронних органів. Ба більше, воно відрізняється між жертвами та винними, громадянським суспільством та поліціантами і суддями.

З цієї причини в сучасних соціал-демократичних суспільствах система кримінального правосуддя відображує контроль девіацій у максимально допустимий бюджетом спосіб. Концепція досить проста: кримінальне правосуддя демонструє перехід від абсолютного таліону до різноманітної системи дисциплінарних практик, яка по суті лише частково заснована на приматі прав людини⁶⁷.

Обмеження прав і свобод задля великої цілі підриває ідею легітимності, веде до злочинів ненависті⁶⁸ та проявів геноциду⁶⁹.

Ідеологія захисту основних людських цінностей заміщує (додає) юридичній рівності риси доцільності. Суспільство-в'язниця, розпиляючи владу між різними суб'єктами, поширює дисциплінарні практики застосування сили та примусу, які не обмежені процедурами судового захисту.

Для попередження цього у практиці ЄСПЛ формується автономна концепція кримінального правопорушення у широкому сенсі розуміння ст. 6 ЄКПЛ, яка поширюється на більшість випадків застосування публічно-правового примусу з боку держави, які пов'язуються із кваліфікацією правопорушення відповідно до внутрішнього законодавства, аналізом природи правопорушення

⁶⁷ Шевчук С. Судовий захист прав людини: практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції. К.: Реферат, 2006. 848 с.

⁶⁸ Case of Nachova and Others v. Bulgaria (Applications nos. 43577/98 and 43579/98). European Court of Human Rights. Judgment. 6 July 2005. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69630>

⁶⁹ Case of Drėlingas v. Lithuania (Application no. 28859/16). European Court of Human Rights. Judgment. 12 March 2019. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-191702>

та ступенем суворості покарання, якого може зазнати відповідна особа (критерії Енгеля)⁷⁰.

269 Тобто, вчинок визнається кримінальним правопорушенням, якщо він за своєю природою або передбачений національним кримінальним законом або законодавством *sui generis* або, врешті-решт, санкція за правопорушення дорівнює чи перевищує санкції, передбачені національним кримінальним законом. Вказані три напрями оцінки діяння кумулюють у концепті злочину (кримінального правопорушення) адміністративні делікти фізичних осіб, дисциплінарні вчинки тощо.

270 У найбільш загальному випадку тест Енгеля передбачає вивчення правової кваліфікації правопорушення відповідно до національного законодавства, з'ясування самої природи правопорушення та ступеня суворості санкції. Проте не завжди він спрацьовує. Наприклад, у справі *Gestur Jónsson and Ragnar Halldór Hall v. Iceland*⁷¹ ЄСПЛ відмовився визнати покаранням процесуальний штраф за неповагу до суду у розмірі 6200 євро. У спільній окремій думці до цього рішення судді Січіліанос, Раварані і Серхідес вказали: «Ніколи не слід забувати, що означає не потрапити під парасольку статті 6 ЄКПЛ: ніщо інше, як позбавлення гарантій справедливого судочинства. Це можна помітити, зокрема, у сфері дисциплінарного провадження, але не лише там. На кону можуть бути величезні інтереси, і такі провадження можуть призвести до надзвичайно жорстких санкцій. Люди можуть втратити роботу, піддатися зниженню заробітної плати або заборонам просування по службі або навіть арешту. Перспектива не користуватися гарантіями справедливого судочинства (змагального, перед незалежними та неупередженими суддями тощо) не дуже приваблива»⁷².

⁷⁰ Case of Engel and Others v. The Netherlands (Article 50) (Applications nos. 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72). European Court of Human Rights. Judgment. 23 November 1976. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57478>

⁷¹ Case of Gestur Jónsson and Ragnar Halldór Hall v. Iceland (Applications nos. 68273/14 and 68271/14). European Court of Human Rights. Judgment. 22 December 2020. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-207115>; Andrijauskaitė A. The Case of Gestur Jónsson and Ragnar Halldór Hall v Iceland: Between Two Paradigms of Punishment. 2021. February 19. URL: <https://strasbourgobservers.com/2021/02/19/the-case-of-gestur-jonsson-and-ragnar-halldor-hall-v-iceland-between-two-paradigms-of-punishment/>

⁷² Joint dissenting opinion of judges Sicilianos, Ravarani and Serghides. *Ibid.* Art. 22.

Зрозуміло, що кримінально-правовий захист основоположних 271
прав і свобод відкриває менші перспективи для зловживання вла-
дою (відсутність права на оскарження, права на юридичну допомогу
у більшості дисциплінарних проваджень, широкі можливості для
зловживання правом тощо).

І проблема ця не має виключно національний характер. Відома 272
критика практики застосування так званих «кримадміністративних»
санкцій (кримінальних за природою, адміністративних за суттю)
у багатьох публікаціях наукової спільноти⁷³. Відоме знакове рішення
Європейського суду справедливості (справа Аклагарен від 26.02.2013),
яким Суд встановив, що ефективність кримінальної політики при
конкуренції визначення адміністративних та кримінальних санк-
цій у національному законодавстві залежить від прерогативи націо-
нального судді використовувати в національному судочинстві для
визначення сутності кримінального правопорушення критеріїв
Енгеля Європейського суду з прав людини⁷⁴. Тобто інтерпретаційні
характеристики у випадках конкуренції парадигм за відсутності
суттєвих порушень прав людини передаються національним юрис-
дикціям при визнанні, як правило, субсидіарності, додатковості
міждержавних інституційних механізмів⁷⁵.

Так, Лісабонський договір у ст. 83.1 проголошує, що «Європейський 273
Парламент та Рада можуть, шляхом директиви, прийнятої відпо-
відно до звичайної законодавчої процедури, встановити мінімальні
правила щодо визначення кримінальних правопорушень та санкцій
у сфері особливо тяжких злочинів з транскордонними характерис-
тиками, що виникають внаслідок характеру чи наслідків таких пра-
вопорушень або особливої потреби в боротьбі з ними на загальних

⁷³ Providenti S. Administrative and criminal sanctions and ne bis in idem: how to reconcile the views of the CJEU, the ECHR and of national Constitutional Courts? URL: <http://www.ebi-europa.eu/wp-content/uploads/2016/12/Providentibologna17.pdf>; Kangur A., Lott A., Soo A. Are EU Administrative Penalties Reshaping the Estonian System of Sanctions? *EUCRIM-2020-009*. URL: https://eucrim.eu/media/issue/pdf/eucrim_issue_2020-02.pdf#page=76

⁷⁴ Åklagaren v Hans Åkerberg Fransson. ICJ Case C-617/10. 23 February 2013. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62010CJ0617>

⁷⁵ Туляков В.О. Обмежувальні засоби в проекті КК України в контексті доцільності санкцій. *Проект Кримінального кодексу України у фокусі академічної думки* : матеріали вебінару (м. Харків, 21 січ. 2021 р.). Харків : Право, 2021. С. 35–37.

заходах. Ці сфери злочинності є такими: тероризм, торгівля людьми та сексуальна експлуатація жінок та дітей, незаконний обіг наркотиків, незаконний обіг зброї, торгівля людьми, відмивання грошей, корупція, підробка засобів оплати, комп'ютерна злочинність та організована злочинність. Тобто пов'язані із кримінальним правом у вигляді узгодження санкцій за особливо тяжкі злочини дисциплінарні практики розповсюджуються серед усієї системи норм публічного права»⁷⁶.

274 Це і є центральним дискурсом (моделлю пеналізації відносин на різних рівнях взаємодії).

275 Відомий і наш погляд, що кримінальна відповідальність є сукупністю прав і обов'язків держави, правопорушника, жертви та третіх осіб, що взаємно кореспондують під час вчинення злочину.

276 Кореспондування прав означає, що потрібно будувати кримінальні норми з метою ефективної модифікації забороненої поведінки людини лише поважаючи потреби всіх акторів. Взаємні зобов'язання означають зобов'язання держави «Ultima Ratio Regis» використовувати різні види примусу до різних дисциплінарних практик.

277 Ця диверсифікація складається з двох моментів. Негативні (розмивання кримінально-правової сутності норм в суспільстві). Позитивні (зосередження на захисті прав і свобод людей, що пов'язані із дисциплінарними практиками держави та суспільства).

278 Звідси кримінально-правові норми в країнах з перехідною економікою мають бути побудовані, проаналізовані й інтерпретовані з погляду: міжнародних товариств, урядів, місцевих експертів, пересічних громадян, правоохоронців та суддів, жертв злочинів та правопорушників. Ми стверджуємо, що такий комплексний цілісний підхід, заснований на взаємному визнанні всіх прав та обов'язків сторін, повинен дати позитивні результати у процесі побудови нового закону. Таким чином, нове кримінальне законодавство та пенологічна практика формуються на основі мультидисциплінарної

⁷⁶ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Delivering an area of freedom, security and justice for Europe's citizens. Action Plan implementing the Stockholm Programme – COM(2010)171 final, 20 April 2010.

матриці з урахуванням норм європейського кримінального права⁷⁷ та права прав людини⁷⁸.

Так, Рада Європи прийняла значну кількість рекомендацій, 279 спрямованих на криміналізацію окремих злочинів та процесуальні аспекти протидії ним⁷⁹. Проте питання гармонізації національних правових систем та апроксимації міжнародних нормативних актів вирішуються недостатньо ефективно чи не вирішуються загалом. Навіть остаточне завершення процесу приєднання до європейської системи протидії злочинності, підписання, ратифікація, приєднання, визнання міжнародних договорів не виправдують новацій. До того ж, згідно з останніми тенденціями держави Європейського Союзу прагнуть досягнути лише базового рівня гармонізації у частині криміналізації транскордонних злочинів та у частині підтримки взаємного визнання судових рішень. До речі, існує також окремий вплив транснаціональних норм корпоративної поведінки недержавних акторів (*lex mercatorum*, *lex medici*, *lex sportive*) на динаміку криміналізації у національних юрисдикціях. Транскордонний

⁷⁷ Strategic guidelines for legislative and operational planning within the area of freedom, security and justice adopted by the European Council by 27 June 2014; Council Framework Decision 2002/584/JHA of 13 June 2002 on the European Arrest Warrant and surrender procedures between Member States; Council Framework Decision 2008/947/JHA of 27 November 2008 on the application of the principle of mutual recognition to judgments and probation decisions with a view to the supervision of probation measures and alternative sanctions; Directive 2014/62/EU of 15 May 2014 of the European Parliament and of the Council on the protection of the euro and other currencies against counterfeiting by criminal law; Council Framework Decision 2003/568/JHA of 22 July 2003 on combating corruption in the private sector; Directive 2014/42/EU of 3 April 2014 of the European Parliament and of the Council on the freezing and confiscation of instrumentalities and proceeds of crime in the European Union; Directive 2014/57/EU of 16 April 2014 of the European Parliament and of the Council on criminal sanctions for market abuse; Directive 2013/40/EU of 12 August 2013 of the European Parliament and of the Council on attacks against information systems; Directive 2011/36/EU of 5 April 2011 of the European Parliament and of the Council on preventing and combating trafficking in human beings and protecting its victims; Directive 2017/541 of 15 March 2017 of the European Parliament and of the Council on combating terrorism; Council Framework Decision 2008/913/JHA of 28 November 2008 on combating certain forms and expressions of racism and xenophobia; Directive 2008/99/EC of 19 November 2008 of the European Parliament and of the Council on the protection of the environment through criminal law.

⁷⁸ Антипов В.І. Кримінальний кодекс України в контексті міжнародного права та практики Європейського суду з прав людини: правові норми, судова практика, науково-практичний коментар. Харків : Право, 2019. 1200 с.

⁷⁹ Перелік договорів Ради Європи. Станом на 06/10/2020. URL: <https://www.coe.int/ru/web/conventions/full-list>

характер дій Міжнародного валютного фонду, Всесвітньої організації охорони здоров'я, ФІФА, що забезпечують системний вплив означених норм на законодавство окремих держав, не потребує доказів. Але саме процеси інтерпретації кримінальних заборон згідно з вимогами транснаціональних структур потребують кримінологічного аналізу з погляду відповідності останніх юрисдикційним процесам та суверенітету країни. Інакше примат міждержавних наративів веде до послаблення державного примусу. Відповідно, кримінальне право розчиняється в процесах транзиції та обмежень суверенітету національних політико-юридичних форм. Поруч з цим, саме у царині кримінального права все частіше бачиться процес фрагментації, коли примат віддається саме національним, а не міждержавним стандартам.

280 *Держава має право карати свого громадянина. Тільки держава. Це аксіома транзиції: від законів таліона до демократичної системи управління. Заважаючи на традиційне для конституціоналістів розуміння примата міжнародних договорів порівняно з національним законом, кримінальний закон має певний ступінь захищеності. Як правило, конвенційні норми чи право прав людини застосовуються у кримінально-правовому сенсі лише коли стають частиною національного законодавства, будучи імплементованими чи апроксимованими у національний кримінальний закон. До того ж, європейські держави прагнуть досягнути базового рівня гармонізації та апроксимації законодавства лише у частині криміналізації транскордонних злочинів та підтримки взаємного визнання судових рішень. Причин такого ставлення декілька.*

281 Професор Маті Ютсен казав свого часу, що, по-перше, ми зіштовхуємося із неможливістю отримання нової якості дефініцій злочинів на транснаціональному рівні, оскільки національні правові системи різняться одна від одної. Відсутність єдиного конституційного акту на рівні міждержавної спільноти не дає можливості формування кримінального права *sui generis*, оскільки саме невирішення питань організації влади не дає можливості для вибору адекватних засобів її захисту. Питання ж поширення стандартів ЄКПЛ мають над'юрисдикційний характер.

По-друге, аргументи щодо забезпечення єдиного рівня правосуддя шляхом створення єдиної системи кримінальних та кримінально-процесуальних норм, єдиної європейської правової культури також не витримують критики. Річ у тому, що ставлення населення та правозастосувачів до права різниться не тільки у кордонах окремих держав, але й у конкретних комунах та общинах, що завідомо не надасть планованого ефекту процесу апроксимації.

Аргументи щодо ідеологічного значення піднесення питань протидії злочинності до міжнародного рівня також мають невиважений характер, оскільки більшість «ядерних» злочинів вже давно криміналізовано.

Застосування єдиної системи санкцій також не має свого сенсу, оскільки застосування покарань залежить від правової культури та характеристики законодавства суб'єктів, наприклад, федерації, де питання покарання залежать від стану та традицій суспільного розвитку регіонів. Доказів же орієнтування злочинців на скоєння злочинів у країнах із низьким рівнем жорсткості санкцій не існує. У цьому сенсі вкрай важливим має бути питання вирішення адекватного розуміння кримінально-правової заборони як необхідного для політичного істеблішменту інструменту забезпечення суспільної і національної безпеки, гаранту суспільного спокою, підкріпленого примусовою силою держави регулятора антисоціальної активності громадян у конкретних просторово-часових та історичних межах. Саме обмеженість кримінальної заборони просторовими межами не надає можливості забезпечення ефективності процесу апроксимації та гармонізації національного кримінального законодавства та утворення штучного супранаціонального кримінального права.

Ліміт кари пов'язаний саме зі станом розвитку політичної та правової ідеології у державі, ступенем дозволу застосування кари як з боку держави, так і мовчазним дозволом суспільства на застосування примусу щодо окремих його членів.

При чому кримінально-правовий примус (покарання та інші заходи кримінально-правового впливу) та кримінально-правовий компроміс (примирення, реституція та компенсація), перебуваючи у формальній суперечності, забезпечують ефективне обмеження

каральної влади держави. Що ж стосується наднаціональних структур, то можливе вирішення питань союзної кооперації у кримінальних справах (Європейський ордер на арешт тощо) не надає стимулу для формулювання єдиної каральної політики – у цьому випадку йдеться про невідворотність відповідальності, а не про єдність кари⁸⁰.

287 Значна роль у процесі призначення покарання надається незалежному (в контексті ст. 6 ЄКПЛ) суду.

288 Відповідно до положень п. 7 Основних принципів незалежності судових органів (схвалених резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної асамблеї ООН від 29 листопада та 13 грудня 1985 р.) на кожну державу-члена ООН покладається зобов'язання надавати необхідні засоби, які давали б змогу судовим органам належним чином виконувати свої функції⁸¹. Велика хартія вольностей суддів (Фундаментальні принципи), прийнята Консультативною радою європейських суддів у листопаді 2010 року, зазначає, що судова влада є однією з трьох гілок влади будь-якої демократичної держави. Її місія полягає в тому, щоб гарантувати саме існування верховенства права і, таким чином, забезпечити належне застосування закону неупередженим, справедливим та ефективним способом. Незалежність і неупередженість суддів є найважливішими передумовами для функціонування правосуддя. Судова незалежність має статутну, функціональну та фінансову складові. Це гарантується за допомогою національних нормативних актів найвищого рівня. Держава і кожен суддя відповідають за сприяння та захист незалежності суддів⁸².

289 ЄСПЛ підкреслює, що «незалежність суду, заснованого законом» належить до необхідної особистої та інституційної незалежності, яка необхідна для неупередженого прийняття рішень, і, таким чином, є передумовою неупередженості. Вона [незалежність – В. Т.] характеризує як (i) стан душі, який означає несприйнятливість судді до зовнішнього тиску як питання моральної чесності, так і (ii) набір

⁸⁰ Туляков В.О. Апроксимація у кримінальному законодавстві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 47. С. 7–11.

⁸¹ Основні принципи незалежності судових органів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201

⁸² Велика хартія вольностей суддів (Фундаментальні принципи). URL: <https://rm.coe.int/16807482c6>

інституційних та оперативних механізмів, що передбачають процедуру, за допомогою якої судді можуть бути призначені в спосіб, що забезпечує їх незалежність та критерії відбору на основі заслуг, які повинні забезпечувати гарантії від неналежного впливу та/або вільного розсуду інших державних повноважень як на початковому етапі призначення судді, так і під час виконання ним чи нею своїх повноважень⁸³.

У контексті ідеології сталого розвитку та досягнення щастя, що має глобальний характер, не може існувати єдиної моделі розвитку вчення про злочин та покарання, проте у кримінально-правових розвідках повинна бути єдина методологічна основа, побудована на приматі природних прав людини. «Проблема культурного релятивізму, – писав Ф. Фукуяма, – змушує нас знову подумати, чи не поквапилися ми, відкидаючи думку, що права людини засновані на природі людини: існування єдиної природи людини, спільної для всіх народів світу, дає – хоча б теоретично – загальну основу для побудови універсальних прав людини. Однак віра в натуралістичну оману так глибоко вкоренилася в сучасній західній думці, що відродження заявки про природні права стає серйозним завданням»⁸⁴.

Звідси універсальність захисту природних прав є науковою парадигмою, що розвивається в атмосфері ідеологічних оцінок кожної держави (світової чи регіональної спільноти) на рівні політичної, професійної та загальної нормосвідомості.

Формуванню сучасної концепції національного кримінального права передують ідея побудови загальної основи формування парадигм універсальності кримінального права (захист природних прав та безпека носіїв) у контексті права на безпеку та безпеки права.

Відповідно, в системі кримінально-правового впливу сучасності право держави на покарання винної особи кореспондує праву порушника бути покараним, а заборона небажаної поведінки – праву на вчинення кримінального правопорушення як форми протидії

⁸³ Case of Dolińska-Ficek and Ozimek v. Poland (Applications nos. 49868/19 and 57511/19). European Court of Human Rights. Judgment. 8 November 2021. § 316. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-213200>

⁸⁴ Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее. URL: <http://www.e-reading.club/chapter.php/143497/25>

незаконній у сенсі природних прав людини криміналізації. Виникає просте запитання: чому у сучасних кримінально-правових дослідженнях так багато уваги приділяється аналізу питань криміналізації відповідних явищ і процесів, застосуванню новітніх (альтернативних) покарань і заходів впливу і так мало уваги приділяється аналізу ефективності відповідних покарань чи прогнозу ефективності норми?

294 Можливо, тому що еkleктика кримінального права виконує позитивну функцію формування державного образу регулювання чогось *sui generis*, але не формування сенсу кримінального права?

295 Кримінально-правові сенси загалом засновані на приматі природних прав на щастя та надію – на щастя жити у безпеці та протест проти правових дисфункцій/зловживань та на надію справедливої і легітимної кари, реституцію та ресоціалізацію у разі порушення закону. Гуманістична спрямованість правових позицій ЄСПЛ надає цьому процесу динамічного характеру.

296 1. Визначення у рішенні ЄСПЛ додаткової ознаки об'єктивної сторони злочину геноциду порівняно з конвенційною нормою поширює автономне тлумачення злочину геноциду у практиці ЄСПЛ не тільки на передбачені Конвенцією 1948 р. дії, спрямовані на повне чи часткове навмисне знищення національної, **етнічної, расової або релігійної групи** як такої, а також на масове винищення людей через їхні **політичні переконання, соціальний статус**. Поруч з тим, це автономне тлумачення має значення не тільки для ретроспективного аналізу застосування ст. 7 ЄКПЛ у литовській судовій практиці, але й для ширшого розуміння динаміки сучасного міжнародного права у питаннях кваліфікації злочинів проти людства.

Питання для самоконтролю:

1. Кримінальне чи карне. Що таке багатополарність сучасної кримінальної політики?
2. Право на покарання, у чому сенс?
3. Санкції у міжнародному та європейському праві: доцільно чи законно?
4. Покарання та інші примусові заходи у національному вимірі.
5. Суд та покарання. Яке значення має незалежність судових органів?

6. СENS автономної концепції кримінального правопорушення. Пра-
вило Енгеля.
7. Автономна концепція кримінального покарання та її значення.
8. Універсальність захисту природних прав та право на покарання
9. Кримінально-правовий примус та кримінально-правовий ком-
проміс у праві прав людини
10. Гуманістична спрямованість практики ЄСПЛ

2.2. Загальні засади призначення покарання

1. Порівняйте чинну редакцію ст. 65 Кримінального кодексу України (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>) та редакцію ст. 3.2.1 Проекту (<https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/12/28/kontrolnyj-proekt-kk-24-12-2021.pdf>). Яка з них Вам більше подобається? Аргументуйте Ваш висновок.

297 *Євроінтеграційні підвалини розвитку теорії загальних засад призначення покарання.* Останнім часом у науці кримінального права та практиці ЄСПЛ все більше фахівців звертають увагу на той факт, що стрижневим питанням сьогодення при застосуванні інституту призначення покарання⁸⁵ є проблема якості та ефективності кримінального закону⁸⁶. Найбільш ефективний спосіб забезпечення якості та передбачуваності кримінального закону пов'язаний із конкретизацією елементів кримінального правопорушення таким чином, щоб за найвищого рівня абстракції можна було б передбачити кримінальну відповідальність при оцінці обставин справи як з боку суду, так і з боку правопорушника⁸⁷.

298 ЄСПЛ підтримує погляд щодо того, що обмеження прав і свобод людини і громадянина є допустимими лише у випадках, коли вони здійснені згідно з чинним законодавством і відповідають правилу «збереження сутнісного змісту прав і свобод». Так у справі «Захаров проти Росії» Велика палата встановила, що російське законодавство не відповідає вимозі «якості закону» і не здатне зберегти «втручання» у межах того, що є «необхідним у демократичному суспільстві». Відповідно, було порушено статтю 8 ЄКПЛ⁸⁸. Вважається, що розвинутий у цій пілотній справі тест на пропорційність

⁸⁵ Бабанли Р.Ш. Призначення покарання в Україні: теоретико-прикладні засади. Чернівці : Десна Поліграф, 2019. 488 с.; Пономаренко Ю.А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень : монографія. Харків : Право, 2020. 720 с.

⁸⁶ Тацій В.Я., Борисов В.І., Тютюгін В.І. Актуальні проблеми сучасного розвитку національного права України. *Право України*. 2010. № 9. С. 4–15.

⁸⁷ The Court delivers its advisory opinion on questions asked by the Constitutional Court of Armenia – ECHR. 150 (2020) 29.05.2020.

⁸⁸ Case of Roman Zakharov v. Russia (Application no. 47143/06). European Court of Human Rights. Judgment. 4 December 2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-159324>

може бути побудований двома різними способами: строго вертикально, коли пропорційність залежить від послідовного виконання однієї юридичної вимоги за іншою (доречність, необхідність, балансування), та гнучко горизонтально, коли традиційні вимоги (доречність і необхідність) враховуються як фактори для загальної оцінки (балансування)⁸⁹.

Призначення справедливого, обґрунтованого і законного пока- 299
рання можливе тільки за умови здійснення такого на основі теорії призначення кримінального покарання (пеналізаційної функції права), яка, як і теорія кваліфікації злочинів, повинна стати фундаментальною основою одного з найважливіших інститутів кримінального права. Створення подібної теорії вимагає, перш за все, всебічного наукового осмислення самої суті досліджуваного процесу, його методології, а також кримінально-правового інституту призначення покарання. У цьому сенсі досить важливу роль може виконати сучасна проблематика компаративного вивчення характеристик індивідуалізації покарання⁹⁰.

Тому завдання аналізу соціальної обумовленості та ефектив- 300
ності кримінального закону стає все більш гострим внаслідок необхідності глибинного пізнання процесів пеналізації, закономірностей контролю над злочинністю, прогнозування ефективності превентивних заходів. До того ж відбувається віртуалізація правової норми, за якої формальна наявність заборони нейтралізується не обов'язковістю або неможливістю (матеріальною або процесуальною) її виконання⁹¹.

В ідеалі, застосування кримінально-правової норми є її неза- 301
стосуванням. Але саме ця остаточність заходів кримінального-правового примусу, їх адитивність, зорієнтованість на правозастосувачів та їх правосвідомість, а не на пересічних громадян, поруч з іншими системними недоліками публічно-правового

⁸⁹ Погребняк С. Принцип пропорційності в судовій діяльності. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 2. С. 54.

⁹⁰ Пашковський М.І. Кримінальне право ЄС – текст посібника. URL: <https://sites.google.com/site/intercrip/kriminalne-pravo-es---tekst-posibnika>

⁹¹ Туляков В.А. Виртуальність уголовного права: постановка. *Генезис публічного права: від становлення до сучасності* : збірник наукових праць. Миколаїв : Ліон, 2011. С. 5–6.

регулювання, призвели до формування значної кількості суперечливих явищ та процесів, які у сумі дають можливість говорити про припинення розвитку кримінально-правової доктрини, перебування кримінального законодавства та правозастосування у стані системної кризи⁹².

302 Усе це зумовлює нагальну потребу у науковому та професійно-практичному осмисленні закономірностей пеналізації та призначення покарання.

303 Поняття «покарання», викладене в пункті 1 статті 7 ЄКПЛ, також є автономним у сфері застосування.

304 Так ЄСПЛ його зміст найбільш повно розкрив у практиці застосування ст. 7 ЄКПЛ. У рішенні у справі *Welch v. UK* сформульовані основні критерії, з урахуванням яких ЄСПЛ на власний розсуд визначає, які заходи впливу на особу є покаранням, в розумінні Конвенції до них належать такі: чи відповідний захід застосовується за вчинення кримінального правопорушення; природа та цілі застосування відповідного заходу; оцінка відповідного заходу національним законодавством; процедура призначення відповідного заходу впливу; суворість впливу.

305 До речі, у практиці з застосування ст. 4 Протоколу № 7 ЄКПЛ у справі *Naarvig v. Norway* ЄСПЛ застосував значно ширше коло критеріїв, вказавши, окрім названих, ще на мету, природу та порядок призначення відповідного покарання⁹³.

306 Автономна концепція поняття «покарання» у практиці ЄСПЛ передбачає, що *покарання переслідує подвійну мету – покарання і стримування від вчинення нових злочинів* (*Ezeh and Connors v. UK*). Хоча це не виключає, що покарання може бути спрямоване на досягнення

⁹² Туляков В.О. Кримінальне право сучасності: криза доктрини чи криза юрисдикцій. *Право України*. 2010. № 9. С. 40–46.

⁹³ Guide on Article 7 of the European Convention on Human Rights. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_7_ENG.pdf; Іскендеров Ф.Ш. Теоретичні основи індивідуалізації покарання в законодавстві та доктрині деяких країн Причорноморського басейну. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Вип. 2. С. 105–109; Сорока О.О. Реалізація практики Європейського суду з прав людини у кримінальному праві України : дис. ... к.ю.н. : 12.00.08. Київ, 2015. 254 с.; Хім'як Ю.Б. Гармонізація кримінального права України з практикою Європейського суду з прав людини : дис. ... к.ю.н. : 12.00.08. Київ, 2011. 261 с.; Хилук С.В. «Злочин і кара» у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Часопис Академії адвокатури України*. 2015. Т. 8. № 4(29). С. 108–125; Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. К. : Реферат, 2007. 848 с.

кількох цілей, поряд з карою та запобіганням це може бути ще й відшкодування. Якщо метою застосування певного заходу примусу є лише захист суспільства від порушника, ЄСПЛ не оцінюватиме його як покарання у розумінні ЄКПЛ.

Для забезпечення ефективності захисту, забезпеченого відпо- 307 відно до статті 7 ЄКПЛ, ЄСПЛ має бути вільним та виходити за межі стандартної моделі і самостійно оцінювати, чи є конкретною мірою захід «покарання» за «кримінальне правопорушення».

Інші фактори можуть вважатися відповідними в цьому стосунку: 308 характер і мета міри (особливо її каральну мету), її класифікація відповідно до національного законодавства, процедури, пов'язані з її прийняттям і виконанням, і ступенем тяжкості (*Del Río Prada v. Іспанії*⁹⁴). Проте ЄСПЛ каже, що жорсткість заходу не є вирішальною сама по собі, оскільки багато дисциплінарних заходів, що мають превентивний характер, можуть мати суттєвий вплив на особу, ЄСПЛ, зокрема, визначив такі заходи:

- «штрафи»: наказ про конфіскацію у зв'язку з провадженням кримінального правопорушення; заходи, що передбачають позбавлення волі як гарантію сплати штрафу (*Jamil v. France*, § 32); адміністративний штраф, встановлений у справі будівництва, еквівалентний 100 % цінності неправомірно споруджуваної будівлі (*Valico SLR проти Італії*); конфіскація землеволодіння на підставі незаконного будівництва, призначеного кримінальним судом, тощо;

- превентивне затримання, призначене судом першої інстанції після засудження за тяжкі злочини, беручи до уваги превентивний і навіть каральний характер, спосіб виконання та необмежена тривалість;

- заміна ув'язнення із заборонаю на проживання у певній місцевості протягом десяти років; постійна заборона на заняття певною діяльністю, призначена судом як додаткове покарання.

Поряд з цим, з поняття покарання практика ЄСПЛ виключає: 309

- примусові заходи медичного характеру, які мають превентивну ціль застосування;

⁹⁴ Case of *Del Río Prada v. Spain* (Application no. 42750/09). European Court of Human Rights. Judgment. 21 October 2013. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-127697>

- включення фізичної особи до поліцейського або судового реєстру сексуальних або жорстоких правопорушників;
- обмеження права займатися незаконною діяльністю;
- превентивну заборону проживання (на додачу до ув'язнення);
- адміністративне вислання або заборону проживання;
- передачу засудженої особи в іншу країну за додатковим протоколом до Конвенції Ради Європи про передачу правопорушників;
- порядок конфіскації майна, що належить організаціям мафіозного типу;
- спеціальний поліцейський нагляд або домашній арешт;
- відкликання парламентського мандата депутата;
- імпічмент президента тощо⁹⁵.

310 Генетичною рисою вітчизняного кримінального законодавства є пеналізація (судова) кримінальних правопорушень на підставі дискреційного елементу. Звичайно, суддівський розсуд при вирішенні питань кримінально-правового характеру як повноваження і міра свободи вибору існує у певних межах, встановлених кримінальним законом. Однак нерідко дискреційність норм, їхня невизначеність призводить до такого феномену соціальної дійсності, як зловживання правом. Так, одну особу за вчинення певного кримінального правопорушення суддя може засудити до позбавлення волі на строк, наприклад, 5 років позбавлення волі, а іншу за такого ж випадку звільнити від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України.

311 І в першому, і в другому випадках суддя буде діяти у правових межах.

312 Однак за такої практики застосування кримінального закону виникає дисбаланс у регулюванні суспільних відносин та впливу на неправомірну поведінку. Однак у разі виходу за межі закону особа (суддя) не реалізує своє право (право на вибір одного з варіантів рішення), а діє взагалі за межами наданого законом права (повноважень). Хоча слід визнати, що зловживання правом у таких ситуаціях можливе, але воно не може бути пов'язане з тією поведінкою

⁹⁵ Guide on Article 7 of the European Convention on Human Rights.
URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_7_ENG.pdf

суб'єкта, яка не виходить за межі, встановлені законом, не може бути пов'язане із законним суддівським розсудом.

Разом з тим недостатня визначеність кримінально-правових 313 норм, багатозначність деяких термінів і понять, варіативність покарання, відсутність у законі детальних і чітких правил, критеріїв призначення покарання істотно ускладнюють правозастосовчий процес. Усе це призводить до нестабільності забезпечення кримінально-правового регулювання, різною у судовій практиці, а інколи й до судових помилок. У зв'язку з цим необхідною є розробка законодавцем юридичного «оптимуму» співвідношення формальних і дискреційних засад, що повинен сприяти підвищенню авторитету судового рішення, недопущенню зловживання правом, а також боротьбі з корупцією. Тим більше, інститут призначення покарання у зв'язку з прийняттям Кримінального кодексу України 2001 р., внесенням до нього змін, що пов'язані з обранням курсу на формалізацію пеналізаційного процесу, набранням чинності Кримінального процесуального кодексу України 2012 р., одержав нове нормативне закріплення, що ставить перед доктриною кримінального права вирішення нових завдань.

Стаття 65 КК України у чинній редакції має такий вигляд:

314

Стаття 65. Загальні засади призначення покарання

1. Суд призначає покарання:

– у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, що передбачає відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення, за винятком випадків, передбачених частиною другою статті 53 цього Кодексу;

– відповідно до положень Загальної частини цього Кодексу;

– враховуючи ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

2. Особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових кримінальних правопорушень. Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинене кримінальне правопорушення призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній

для виправлення особи та попередження вчинення нею нових кримінальних правопорушень.

3. Підстави для призначення більш м'якого покарання, ніж це передбачено відповідною статтею Особливої частини цього Кодексу за вчинене кримінальне правопорушення, визначаються статтею 69 цього Кодексу.

4. Більш суворе покарання, ніж передбачене відповідними статтями Особливої частини цього Кодексу за вчинене кримінальне правопорушення, може бути призначене за сукупністю кримінальних правопорушень і за сукупністю вироків згідно зі статтями 70 та 71 цього Кодексу.

5. У випадку затвердження вирокom угоди про примирення або про визнання вини суд призначає покарання, узгоджене сторонами угоди.

(Стаття 65 із змінами, внесеними згідно із Законами № 270-VI від 15.04.2008, № 4025-VI від 15.11.2011, № 4652-VI від 13.04.2012, № 2617-VIII від 22.11.2018).

315 Окремі питання реалізації правил призначення покарання та інших заходів кримінального-правового характеру. Для досягнення законодавчо визначеної мети покарання, підвищення його ефективності протидії злочинним проявам судді мають керуватися принципами призначення покарання, а тому визначення системи принципів призначення покарання є необхідним та своєчасним. Але досі серед учених немає єдиного погляду з цього питання. Однією із проблем вчення про принципи призначення покарання є розмежування принципів і загальних засад призначення покарання. У літературі виділяють принципи призначення покарання, або ототожнюючи їх із загальними засадами призначення покарання, або розглядаючи їх поряд чи у зв'язку із загальними засадами⁹⁶. Однак принципи і загальні засади призначення покарання – це самостійні категорії кримінального права, які перебувають у певному співвідношенні між собою і вимагають самостійного розгляду. Тільки їх розмежування сприятиме уникненню помилок у правозастосовчій практиці.

316 Ми дотримуємося чіткого підходу поділу принципів на загальноправові (принципи законності, гуманізму, рівності всіх перед законом, вини), спеціально-правові (галузеві – принципи економії

⁹⁶ Музика А.А., Горох О.П. Покарання та його застосування за злочини проти здоров'я населення : монографія. К. : Паливода А.В., 2012. С. 42.

заходів державного примусу; особистої відповідальності, невідвортності відповідальності за вчинений злочин, диференціації кримінальної відповідальності) та принципи інституту галузі права (інституту призначення покарання) з метою найбільш конкретного відображення їхньої природи та визначальної ролі для кримінального права. Як видається, до принципів призначення покарання належать принцип індивідуалізації та принцип справедливості покарання. Звичайно, при призначенні покарання суддя повинен дотримуватися і загальноправових, і спеціально-правових принципів, однак саме принцип справедливості та принцип індивідуалізації є тими керівними засадами, які особливим чином пронизують усю діяльність суду з призначення покарання.

Міра покарання, яку суд призначає особі, визнаній винною у вчиненні злочину, повинна мати на меті виправлення засуджених, запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами (ч. 2 ст. 50 КК України), а також відновлення соціальної справедливості. Остання впливає зі змісту принципів кримінально-правового регулювання. 317

Справедливість – це морально-правова і соціально-політична категорія, яка відображає суспільне уявлення про належне, що відповідає сутності і правам людини. Кримінальне правопорушення порушує соціальну справедливість: утискає законні права громадян, заподіює їм моральну, матеріальну або фізичну шкоду, викликає у громадськості обурення, пов'язане з негативною оцінкою дій злочинця. Відновлення соціальної справедливості, таким чином, має досягати: по-перше, підкріплення негативної оцінки злочинця і злочину з боку держави; по-друге, обмеження прав і свобод злочинця, яке відповідає тяжкості вчиненого злочину; по-третє, компенсацію матеріального і морального збитку, заподіяного потерпій особі, державі, суспільству. 318

Відновлення справедливості як принцип означає, що покарання являє собою справедливий акт правосуддя. Покарання призначається суворо відповідно до закону. Покарання відповідає тяжкості вчиненого злочину, особі винного, обставинам, що пом'якшують та обтяжують покарання. Відновлення справедливості передбачає 319

якомога більш повне відновлення порушених злочином інтересів особи, суспільства і держави.

320 Необхідно відзначити, що категорія справедливості є системо-творчим фактором для всього механізму кримінально-правового регулювання. Це і зміст загальних засад призначення покарання, і справедливість як принцип кримінального права, і справедливість як принцип призначення покарання, і конструкція санкцій Особливої частини КК України, де закладена типова оцінка тяжкості вчиненого злочину і особи злочинця. Справедливість як центральна ідея кримінального права безпосередньо пов'язана з ідеєю рівності всіх перед законом і гуманізму як базисних принципів кримінального права.

321 Мета досягнення соціальної справедливості ставить особливу вимогу і до вироку, який виноситься у результаті розгляду справи, – вимога справедливості. І порушення принципу справедливості є підставою для скасування або зміни судового рішення (ст. 414 КПК України). Як видається, будь-яке рішення суду буде справедливим тільки з погляду однієї зі сторін, якщо це відповідає її інтересам. У випадку примирення сторін або компромісного рішення, прийнятого судом, це рішення також не буде справедливим, воно просто більш чи менш буде задовольняти сторони. Але не можна ототожнювати справедливість як скоріше філософську категорію, ніж юридичну, зі справедливістю, яка існує в упередженій і зацікавленій думці однієї або навіть обох сторін.

322 Дійсно, інтереси сторін протилежні, а позиції, які захищаються, як правило, не збігаються ні з об'єктивною, ні з юридично встановленою істиною. Суд неупереджений, тому саме його думка, виражена у вироку, має бути найбільш близькою до справедливості і в юридичному, і в морально-етичному сенсі. На практиці протилежність позицій нерідко призводить до оскарження винесених вироків з причини несправедливості, що, однак, може підтвердити зовсім інше. Так, вироком Торезького міського суду Донецької області від 26.11.2010 ОСОБА_12 засуджено за ч. 3 ст. 185 КК України до 3 років позбавлення волі. На підставі ст. 75 ККУ України ОСОБА_12 звільнено від відбування призначеного покарання з випробуванням, з іспитовим

строком 3 роки та з покладенням на нього обов'язків, передбачених п. п. 2, 3, 4 ч. 1 ст. 76 КК України. В апеляційному порядку справа не переглядалася. У касаційній скарзі прокурор порушує питання про скасування вироку щодо засудженого ОСОБА_12 та направлення справи на новий судовий розгляд у зв'язку з невідповідністю призначеного покарання тяжкості злочину та особі засудженого. Колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ вважає, що касаційну скаргу слід залишити без задоволення з таких підстав. Перевіркою матеріалів встановлено, що суд правильно встановив фактичні обставини справи і правильно кваліфікував дії ОСОБА_12 за ч. 3 ст. 185 КК України, що у касаційній скарзі прокурором не оспорується. Істотних порушень норм кримінально-процесуального закону, які б тягли за собою скасування чи зміну постановленого рішення, не встановлено. Щодо доводів прокурора стосовно м'якості призначеного засудженому покарання, то колегія суддів вважає їх непереконливими. Як убачається з вироку, призначаючи засудженому ОСОБА_12 покарання, суд, згідно з вимогами ст. 65 КК України, достатньою мірою врахував як ступінь тяжкості вчиненого злочину, так і дані про його особу, обставини, що обтяжують та пом'якшують покарання, і, виходячи з обставин справи, дійшов обґрунтованого висновку про можливість звільнення ОСОБА_12 від відбування покарання з випробуванням. Зокрема, враховано щире каяття винного, повне зізнання у вчиненому, його позитивну характеристику за місцем проживання, а також те, що він добровільно відшкодував заподіяну матеріальну шкоду. За таких обставин колегія суддів вважає, що призначене ОСОБА_12 покарання є справедливим, необхідним і достатнім для його виправлення та попередження вчинення ним нових злочинів. Воно відповідає загальним засадам призначення покарання, визначеним ст. 65 КК України, у зв'язку з чим вважати його надто м'яким підстав не вбачається. Так само відсутні підстави вважати неправильним застосування до засудженого ст. 75 КК України⁹⁷.

⁹⁷ Ухвала суду № 16055971. Кримінальна справа № 5–776км11. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/16055971>

323 Наведений приклад є наочною ілюстрацією правомірної поведінки судді першої інстанції при призначенні міри, направленої на реалізацію мети покарання, у т. ч. відновлення справедливості. Звичайно, необхідно розуміти, що міра справедливості – це стан свідомості судді, його раціональне переконання з цього питання. Справедливість призначеного покарання не може бути виміряна об'єктивно і перевірена за допомогою точних наукових методів. Розробка якихось методів об'єктивації, наближення й оцінки – одна з важковирішуваних проблем судової практики. Саме керування моральними цінностями, метою виправлення, запобігання вчиненню нових злочинів, а також відновлення соціальної справедливості у сукупності забезпечить і обумовить правомірну поведінку судді при призначенні покарання, зокрема при вирішенні питань на власний розсуд.

324 Важливість справедливості як принципу може порушуватися у судовій практиці. Так, вироком Лубенського міськрайонного суду Полтавської області від 29 вересня 2010 р. ОСОБА_5, раніше судимого 20.02.2008 за ч. 2 ст. 186 КК України на 4 роки позбавлення волі, на підставі ст. 75 КК України звільненого від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком 2 роки, засуджено за ч. 2 ст. 185 КК України на 2 роки позбавлення волі. На підставі ст. 71 КК України за сукупністю вироків ОСОБА_5 остаточно призначено 5 років позбавлення волі. На підставі ст. 75 КК України ОСОБА_5 звільнено від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком 3 роки та покладено на нього обов'язки, передбачені п. п. 3 і 4 ст. 76 КК України. Цим же вироком засуджено ОСОБА_6 і ОСОБА_7, вирок щодо яких в касаційному порядку не оскаржено. В апеляційному порядку справа не розглядалася. У касаційній скарзі прокурор порушує питання про скасування вироку щодо засудженого ОСОБА_5 та направлення справи на новий судовий розгляд у зв'язку з неправильним застосуванням кримінального закону та невідповідністю призначеного покарання тяжкості злочину і особі засудженого з посиланням на те, що суд безпідставно звільнив його від відбування призначеного покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України, бо новий злочин ним вчинено під час

іспитового строку за попереднім вироком. Відповідно до пунктів 2 і 3 ч. 1 ст. 398 КПК України, підставами для скасування вироку є неправильне застосування кримінального закону та невідповідність призначеного покарання тяжкості злочину та особі засудженого. Згідно зі ст. 372 КК України, невідповідним ступеню тяжкості злочину та особі засудженого визнається таке покарання, яке хоч і не виходить за межі, встановлені відповідною статтею Кримінального кодексу, але за своїм видом чи розміром є явно несправедливим як внаслідок м'якості, так і суворості. Як вбачається із касаційної скарги, призначене ОСОБА_5 покарання прокурор вважає явно несправедливим внаслідок м'якості. Підстав вважати доводи прокурора необґрунтованими у колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ немає, оскільки із матеріалів справи вбачається, що ОСОБА_5 20 лютого 2008 року було засуджено за відкрите викрадення чужого майна (грабіж) до покарання у виді позбавлення волі, від відбування якого його було звільнено із застосуванням ст. 75 КК України. Незважаючи на це, під час встановленого судом іспитового строку ОСОБА_5 вчинив новий корисливий злочин, що свідчить про його небажання стати на шлях виправлення. За таких обставин вирок суду щодо засудженого ОСОБА_5 підлягає скасуванню, а справа направленню на новий судовий розгляд, під час якого суду слід з дотриманням вимог кримінального закону прийняти відповідне рішення, взявши до уваги, що призначене ОСОБА_5 покарання із застосуванням ст. 75 КК України касаційним судом за доводами касаційної скарги прокурора визнано несправедливим внаслідок м'якості⁹⁸. Наведений приклад констатує факт, що недотримання принципу справедливості призводить до скасування рішення.

Індивідуалізація покарання – це конкретизація судом виду і розміру міри державного примусу, який призначається особі, яка вчинила злочин, залежно від особливостей такого злочину і його суб'єкта. Зміст принципу індивідуалізації не охоплюється повністю поняттям та змістом загальних засад призначення покарання, він

⁹⁸ Ухвала суду № 15132850. Кримінальна справа № 5–876км11. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/15132850>

набагато ширше. У ст. 65 КК містяться лише законодавчі передумови індивідуалізації покарання. Принцип індивідуалізації покарання закріплений у низці норм КК України. Так, індивідуалізацію покарання передбачають норми про відповідальність і покарання співучасників у вчиненні злочину (ст. ст. 29, 30 КК України, ч. 4 ст. 68 КК України). Для індивідуалізації покарання важливим є з'ясування питання про стадію вчинення злочину (ст. ст. 16, 68 КК України). Інститут обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання (ст. 66 та 67 КК України), також є засобом індивідуалізації покарання. Велике значення для індивідуалізації покарання має конструкція санкцій норм Особливої частини КК України як альтернативних та відносно визначених.

- 326 Говорячи про значення принципу індивідуалізації, можливо підкреслити, що тільки керуючись цим принципом, суд може призначити справедливу і доцільну міру покарання. Ігнорування судом цього принципу може призвести до призначення або занадто м'якого, або занадто суворого покарання. І взагалі, призначаючи покарання винній особі, з метою досягнення цілей покарання суд повинен керуватися як принципами безпосередньо інституту призначення покарання, так і принципами кримінального права як галузі права, так і загальноправовими принципами. Тільки суворе дотримання цих принципів у їх сукупності забезпечить реалізацію завдань кримінального закону. Порушення вказаних умов може мати наслідком скасування постановлених вироків. Так, Рубіжанським міським судом Луганської області від 21 серпня 2006 року Н., М., Л. та Т. кожного було засуджено за ст. 15, ч. 3 ст. 191 КК України до покарання у виді обмеження волі строком на 3 роки з позбавленням права обіймати посади, пов'язані з охороною майна, строком на 1 рік. В силу ст. ст. 75, 76 КК України Н., М., Л., Т. від відбування призначеного покарання звільнено з іспитовим строком 1 рік кожного. В апеляційному порядку справа не переглядалась. У касаційному поданні прокурор ставить питання про скасування вироку місцевого суду та направлення справи на новий судовий розгляд, посиляючись на те, що призначене Н., М., Л., Т. додаткове покарання підлягає реальному виконанню, про що треба було зазначити у резолютивній

частині вироку, а призначене кожному основне покарання не відповідає принципу індивідуалізації покарання. Розглянувши матеріали справи, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах ВСУ ухвалила рішення, що касаційне подання прокурора підлягає задоволенню. Так, при призначенні покарання суд повинен дотримуватися вимог ст. 65 КК України щодо загальних положень призначення покарання з метою реалізації принципів законності, справедливості, обґрунтованості та індивідуалізації покарання. Згідно з матеріалами справи при вчиненні злочину кожен з вказаних осіб виконував відведену йому роль, що повинно було бути враховано судом при призначенні покарання відповідно до положень Постанови ПВСУ «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 року. Відповідно до статей 75, 77 КК України суд першої інстанції звільнив Н., М., Л., Т. від відбування основного покарання і далі у резолютивній частині вироку не вказав, що додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати посади, пов'язані з охороною майна, строком на 1 рік стосовно кожного підлягає самостійному виконанню. Це не відповідає роз'ясненням п. 9 вказаної Постанови ПВСУ, де зазначено, що додаткові покарання підлягають реальному виконанню, про що суд зазначає у резолютивній частині вироку. За таких обставин вирок Рубіжанського міського суду Луганської області від 21 серпня 2006 року був скасований ухвалою колегії суддів Судової палати у кримінальних справах ВСУ від 20.05.2008⁹⁹.

Реалізація загальних засад призначення покарання у судовій практиці. 327 Згідно з п. 1 ч. 1 ст. 65 Кримінального кодексу України суд призначає покарання у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, за винятком випадків, передбачених частиною другою статті 53 КК України. Ці межі залежать, передусім, від типу (виду) санкції, яка встановлена в статті Особливої частини КК і яка може бути відносно визначеною (ч. 2 ст. 189) або альтернативною (ч. 1 ст. 206 КК). У всіх цих санкціях може зазначатися лише максимальна межа відповідного виду покарання (ч. 2 ст. 203 КК)

⁹⁹ Ухвала суду № 1940686. Кримінальна справа № 5–1263км08. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/1940686>

або його мінімум і максимум (ч. 1 ст. 115 КК). У тих санкціях, де зазначений лише максимум покарання, мінімальною є та нижча його межа, що встановлена в нормах Загальної частини КК для відповідного виду покарання. Зазначені санкції можуть бути, у свою чергу, ще й кумулятивними, тобто поєднувати поряд з основними ще й додаткові покарання (ч. 5 ст. 191 КК). Якщо останні мають строковий характер (ст. 55 КК) чи встановлюються у певному розмірі, сумі (ст. 53 КК), то в санкції можуть бути встановлені мінімальні і (або тільки) максимальні межі цих додаткових покарань.

328 Певна окремо взята санкція статті Особливої частини КК не може дати вичерпного уявлення про межі покарання, яке може бути призначене судом, оскільки:

- у багатьох санкціях не вказується мінімум покарання;
- не враховується можливість призначення додаткових покарань, не передбачених у санкціях;
- у санкції не передбачається можливість звільнення від кримінальної відповідальності й покарання;
- у санкції не передбачаються обмеження щодо застосування окремих видів покарання: довічного позбавлення волі, арешту, виправних робіт тощо.

329 У зв'язку з цим межами призначення покарання є законодавчо встановлені санкцією статті Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за вчинений злочин, і статтями Загальної частини КК мінімальна (нижня) і максимальна (верхня) межі певного виду або видів покарання. З'ясовуючи проблему оптимальних меж санкції кримінального закону, ми торкаємося дискусійного питання конструювання санкцій і питання типової санкції, можливості її впровадження у кримінальне законодавство України з метою більш чіткої формалізації кримінального закону.

330 Аналізуючи зміни, які свого часу були внесені до Особливої частини КК України Законом України від 15 квітня 2008 р. «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності», необхідно відмітити, що такі зміни здебільшого стосувалися кримінально-правових санкцій. По-перше, вказаним Законом

значно розширено застосування таких видів покарань, як штраф, громадські роботи, арешт, обмеження волі, що сприятиме більш широкому застосуванню судами покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, є позитивним з огляду на таке.

Переваги штрафу як виду покарання безсумнівні. Штраф слугує джерелом поповнення державного бюджету, не потребує витрат на виконання. Більш широке призначення судами штрафу може призвести до скорочення питомої ваги позбавлення волі у структурі застосовуваних покарань і сприятиме вирішенню такої проблеми, як переповнення місць позбавлення волі. Штраф має багато переваг перед іншими видами покарань, які призначаються за вчинення нетяжких злочинів, починаючи зі здатності штрафу здійснити відчутний вплив на засудженого в цілях попередження вчинення ним нового злочину і закінчуючи достатньою суворістю цього покарання, яка дозволяє ефективно досягати реалізації всіх цілей кримінального покарання.

Громадські роботи мають низку соціально-економічних переваг порівняно з позбавленням волі. Соціальний аспект ґрунтується у першу чергу саме на розумінні громадських робіт як покарання, альтернативного позбавленню волі. Економічна перевага розглядуваного покарання, крім його дешевого характеру, визначається ще й тим, що засуджені до громадських робіт, виконуючи суспільно корисну працю, вирішують низку питань господарського характеру адміністрацій, органів місцевого самоврядування.

Засудження особи до арешту може здійснити значний позитивний вплив на осіб, які не становлять великої суспільної небезпеки і не потребують тривалої ізоляції від суспільства, з тим, щоб у майбутньому вони не вчиняли нових злочинів.

Основне значення обмеження волі полягає у тому, що цей вид покарання дозволяє відірвати засудженого від негативного соціального середовища і помістити на передбачений і встановлений вирок строк у кримінально-виконавчу установу відкритого типу, під нагляд. Тим більше, засуджені до цього виду покарання обов'язково залучаються до праці. Обмеження волі не пов'язане з повною ізоляцією засудженого від суспільства, як, наприклад, арешт

чи позбавлення волі, що є його безсумнівною перевагою порівняно з цими видами покарання.

335 По-друге, вказаним Законом від 15 квітня 2008 р. значно знижені як верхні, так і нижні межі санкцій у бік скорочення широти їх діпазону, і дійсно саме з «прив'язкою» їх до категорій злочинів. Так, наприклад, у ч. 2 ст. 317 КК строк позбавлення волі слова від п'яти до дванадцяти років замінено позбавленням волі від чотирьох до восьми років. Ці зміни мають велике значення, адже мають результатом обмеження суддівського розсуду, що є гарантією законності прийнятих ними рішень.

336 Судова практика інколи демонструє певні порушення законодавства участині призначення покарання саме за п. 1 ч. 1 ст. 65 КК України. Так, вироком колегії суддів Апеляційного суду м. Києва 17.12.2012 було скасовано вирок суду першої інстанції, у зв'язку з порушенням вимог ст. 65 КК України, оскільки судом не призначене додаткове покарання у виді конфіскації грального обладнання. Постановлено новий вирок, яким Заську О.Р. за ч. 1 ст. 203–2 КК України призначено покарання у виді штрафу в розмірі 10000 НМДГ та застосовано до нього додаткове покарання у виді конфіскації грального обладнання, оскільки відповідно до санкції ч. 1 ст. 203–2 КК України вона є обов'язковою¹⁰⁰.

337 Згідно з п. 2 ч. 1 ст. 65 КК України суд призначає покарання відповідно до положень Загальної частини цього Кодексу. Ця вимога закону означає, що закон зобов'язує суд при призначенні покарання виходити не тільки з тих меж караності діяння, які встановлені у відповідній санкції статті Особливої частини КК України, а й враховувати положення норм Загальної частини КК України. Відповідно, слід визнати, що правове регулювання кримінально-правових санкцій здійснюється не тільки нормами Особливої частини КК України, а й положеннями його Загальної частини, в яких регламентуються цілі, система покарань, підстави, порядок, межі та особливості застосування окремих його видів, а також регулюються інші питання,

¹⁰⁰ Узагальнення судової практики призначення покарань у зв'язку з набранням чинності Законом України «Про внесення змін до деяких актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності». URL: <http://kia.court.gov.ua/sud2690/uzah/13/>

які пов'язані з призначенням покарання і здатні вплинути на вибір (обрання) судом певного його виду і міри.

Призначаючи покарання, суд має враховувати і положення тих 338 норм Загальної частини КК України, які хоча безпосередньо і не пов'язані з призначенням покарання, але мають певне значення для вирішення цього питання. Отже, вимога п. 2 ч. 1 ст. 65 КК України ще раз підтверджує, що слід розрізняти санкцію статті (частини статті) Особливої частини КК України і призначення покарання конкретній особі. В останньому випадку має місце співвідношення санкції конкретної статті (частини статті) Особливої частини КК України з положеннями Загальної частини кримінального закону, які являють собою диспозиції як вказівку на сукупність суб'єктивних прав і обов'язків сторін кримінального правовідношення.

У цілому суди правильно застосовують законодавство у частині 339 врахування положень Загальної частини КК. Однак є певні порушення. Стаття 99 КК містить певні застереження щодо застосування до неповнолітніх такого виду покарання, як штраф. Відповідно до вимог цієї статті штраф застосовується лише до неповнолітніх, що мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення. Тому застосування такого виду покарання є обмеженим. Призначаючи зазначену міру покарання до неповнолітніх, суди не завжди з'ясовують, який їх майновий стан, чи мають вони самостійний дохід або власні кошти і майно. Ось приклад – за період з 1 вересня 2001 р. по 1 вересня 2002 р. у Хмельницькій області до 11 неповнолітніх місцеві суди застосували таку міру покарання, як штраф. При цьому суди не врахували, що засуджені неповнолітні ніде не працюють і не мають власних коштів та майна, на які може бути звернено стягнення. На час проведення узагальнення такі вироки судів щодо сплати штрафу не виконані. Подібні випадки допущені також судами інших областей.

Частиною 2 ст. 99 КК України встановлено, що розмір штрафу, 340 який призначається неповнолітнім, не може перевищувати 500 НМДГ. Ця вимога закону судами виконується. Але не всі з них враховують, що мінімальний розмір штрафу відповідно до ч. 2 ст. 53 КК України становить 30 НМДГ. Так, Шепетівським міським судом

Хмельницької області неповнолітньому К. за ч. 2 ст. 263 КК України призначено штраф у розмірі 51 грн.

341 Статтею 101 КК України передбачено, що арешт як міра кримінального покарання призначається неповнолітнім, яким на момент постановлення вироку вже виповнилося 16 років, строком від 15 до 45 діб. Порівняно з дорослими засудженими тривалість арешту для неповнолітніх істотно зменшена. З матеріалів судів, які надійшли для підготовки узагальнення, вбачається, що покарання у виді арешту неповнолітнім призначалося в деяких випадках з порушенням ст. 101 КК України. Зокрема, вироком Слов'янського районного суду Донецької області від 12 червня 2002 р. неповнолітні Б. та І. засуджені до арешту відповідно на 3 і 6 місяців¹⁰¹.

342 У пункті 3 ч. 1 ст. 65 КК України закон зобов'язує суд при призначенні покарання враховувати: а) ступінь тяжкості вчиненого злочину; б) особу винного; в) обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. Ступінь тяжкості вчиненого злочину припускає з'ясування судом, перш за все, питання про те, до злочинів якої категорії тяжкості належить вчинене діяння (ст. 12 КК України). Але ст. 12 КК України визначає лише типову характеристику ступеня тяжкості злочину, що відображається в санкції статті, встановленій за злочин цього виду, тоді як суд, призначаючи покарання на підставі всебічного врахування фактичних обставин справи в їх сукупності, має визначити тяжкість конкретного злочину, враховуючи індивідуальний її ступінь. «Ступінь тяжкості вчиненого злочину» (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України) – більш широке поняття, ніж «типова ступінь тяжкості злочину», оскільки не тільки включає конкретне значення визначених у диспозиції найбільш загальних і типових ознак складу злочину, а й містить індивідуальні ознаки вчиненого, які перебувають поза ознаками складу злочину. Однак законодавча вимога про врахування тяжкості вчиненого злочину не формує конкретних критеріїв визначення такого неоднозначного юридичного поняття. Тому вважаємо за доцільне закріпити такі критерії.

¹⁰¹ Судова практика у справах про злочини неповнолітніх і втягнення їх у злочинну діяльність. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/9A539844EB54F3EBC2257B7C0037FDFFE](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/9A539844EB54F3EBC2257B7C0037FDFFE)

Покарання призначається за злочин, проте застосовується до конкретної особи, тому врахування судом даних, які всебічно характеризують особу винного, є гарантією призначення справедливого покарання й умовою досягнення мети, яка перед ним поставлена. Таке врахування припускає з'ясування судом і оцінку ним у вирокі не лише тих властивостей, рис, якостей і особливостей особи винного, які пов'язані із вчиненим злочином, а й інших даних, які всебічно його характеризують.

Конкретні практичні роз'яснення щодо того, що саме потрібно враховувати під ступенем тяжкості вчиненого злочину та особою винного, містяться у Постанові ПВСУ № 7 від 24 жовтня 2003 року «Про практику призначення судами кримінального покарання» із змінами, внесеними згідно з пост. ПВСУ № 18 від 10 грудня 2004 р., № 8 від 12 червня 2009 р. та № 11 від 6 листопада 2009 р.

Видається необхідним, враховуючи судову практику та роз'яснення, до критеріїв оцінки ступеня тяжкості вчиненого злочину відносити:

- класифікацію злочинів, закріплену у статті 12 КК України;
- особливості конкретного злочину та обставини його вчинення: форма вини, час, місце, спосіб, стадія вчинення, кількість епізодів злочинної діяльності, роль кожного зі співучасників, якщо злочин вчинено групою осіб, поширеність злочину;
- наявність, характер і ступінь тяжкості наслідків, що спричинені потерпілому, державі та третім особам у результаті вчинення злочину;

- характер відносин винної особи з потерпілим.

Критерії оцінки особи винного такі:

- вік, стан фізичного та психічного здоров'я;
- поведінка до вчинення злочину, способу життя, характеристика за місцем роботи чи навчання;
- наявність не знятих чи не погашених судимостей, адміністративних стягнень;
- наявність на утриманні дітей та осіб похилого віку;
- матеріальний стан винної особи;
- мотиви та мета злочину.

- 347 Важливим інститутом кримінального права є інститут пом'якшувальних і обтяжливих обставин, передбачених ст. ст. 66, 67 КК України, які є важливим засобом індивідуалізації покарання. До обставин, які пом'якшують покарання, належать як зазначені, так і не зазначені у законі, але встановлені судом у конкретній справі об'єктивні та суб'єктивні чинники, що не є ознаками конкретного складу злочину і не впливають на його кваліфікацію, проте свідчать про знижений ступінь суспільної небезпеки вчиненого діяння і (або) особи винного і тим самим надають суду право для пом'якшення покарання. До обставин, які обтяжують покарання, належать вичерпно перелічені в законі і встановлені судом за конкретною справою об'єктивні та суб'єктивні чинники, що не є ознаками конкретного складу злочину і не впливають на його кваліфікацію, проте свідчать про підвищений ступінь суспільної небезпеки діяння і (або) особи винного і тим самим надають суду право для посилення покарання.
- 348 У теорії кримінального права велике практичне значення має вирішення питання про призначення покарання за наявності в одній справі одночасно сукупності пом'якшувальних й обтяжливих обставин, оскільки аналіз КК України 2001 року підтверджує, що в законі відсутні обмеження у визначенні судом покарання, близького до мінімуму санкції, або навіть у застосуванні ст. 69 КК України за наявності у кримінальній справі разом із пом'якшувальними й обтяжливих обставин, то перспективним є введення в КК України правила призначення покарання при наявності пом'якшувальних та обтяжливих обставин.
- 349 В юридичній літературі давно вирішено, що за відсутності пом'якшувальних і обтяжливих обставин застосуванню підлягає середнє (нормальне або типово) покарання. Положення це вже більше ста років існує в юридичній практиці.
- 350 Однак таку аксіому законодавець випустив з поля зору. Так, пом'якшувальні й обтяжливі обставини здатні поглинати один одного. Тобто, з позиції правозастосувача одна (будь-яка) пом'якшувальна обставина дорівнює одній пом'якшувальній або будь-якій обтяжливій обставині і навпаки. Апробованість правила про призначення покарання за збігу обставин підтверджена не тільки

вітчизняною, але й зарубіжною практикою, що призвело до закріплення такого правила кодексами деяких країн (Сан-Марино).

Регламентацію наявного в теорії і практиці правозастосування 351
правила про призначення покарання за наявності одночасно і пом'якшувальних, і обтяжливих обставин можна реалізувати шляхом формулювання норми без зазначення наведених величин, що, врешті-решт, сутнісно не вплине на однакове розуміння такої норми судами. Таким чином, наявні всі підстави для закріплення реальних рекомендацій щодо врахування обставин, які пом'якшують і обтяжують покарання, що сприятиме єдності практики застосування кримінального закону судами. Ці рекомендації можуть бути такого характеру:

За наявності у справі пом'якшувальних обставин суд призна- 352
чає в межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, більш м'який вид покарання з числа передбачених за вчинений злочин, а за наявності обтяжливих обставин – більш суворий.

За наявності пом'якшувальних і відсутності обтяжливих обста- 353
вин повинен бути призначений найбільш м'який вид покарання з числа передбачених за вчинений злочин, а розмір покарання повинен бути ближче до нижньої межі санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу.

За наявності обтяжливих і відсутності пом'якшувальних обста- 354
вин повинен бути призначений найбільш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинений злочин, а розмір покарання повинен бути ближче до верхньої межі санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу.

За наявності і пом'якшувальних, і обтяжливих обставин суддя 355
може, враховуючи тяжкість злочину і особу винного, визнати рівнозначними пом'якшувальні та обтяжливі обставини або визнати, що одні переважають над іншими. У випадку визнання пом'якшувальних та обтяжливих обставин рівнозначними розмір покарання повинен відповідати середньому покаранню для цієї санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу. У випадку визнання переваги одних обставин над іншими суд керується положеннями, зазначеними вище.

356 Верховний Суд зазначає, що відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 65 КК України суди повинні призначати покарання в межах, установлених санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинений злочин. Із урахуванням ступеня тяжкості, обставин цього злочину, його наслідків і даних про особу судам належить обговорювати питання про призначення передбаченого законом більш суворого покарання особам, які вчинили злочини на ґрунті пияцтва, алкоголізму, наркоманії, за наявності рецидиву злочину, у складі організованих груп чи за більш складних форм співучасті (якщо ці обставини не є кваліфікуючими ознаками), і менш суворого – особам, які вперше вчинили злочини, неповнолітнім, жінкам, котрі на час вчинення злочину чи розгляду справи перебували у стані вагітності, інвалідам, особам похилого віку і тим, які щиро розкались у вчиненому, активно сприяли розкриттю злочину, відшкодували завдані збитки тощо (абзац другий п. 2 пост. ПВСУ від 24.10.2003 зі змінами, внесеними згідно з пост. ПВСУ від 12.06.2009). Тому з'ясування та врахування судом усіх обставин справи, що стосуються особливостей вчинення конкретного злочину, є гарантією призначення справедливого покарання й умовою досягнення мети, яка перед ним поставлена.

357 Аналіз судової практики показує те, що суди часто не додержують вимог ст. 65 КК України, у результаті це приводить до скасування судових рішень. Так, Петропавлівський районний суд Дніпропетровської області вироком від 12 жовтня 2007 р. засудив В. за ч. 1 ст. 121 КК України до покарання у виді позбавлення волі строком на п'ять років. На підставі ст. 75 цього Кодексу засудженого звільнено від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком три роки та покладено на нього обов'язки, передбачені пунктами 3 і 4 ст. 76 КК України. Апеляційний суд Дніпропетровської області 25 січня 2008 р. вирок місцевого суду змінив, ухваливши вважати датою його постановлення 15 жовтня 2007 р. У касаційній скарзі потерпілий Н. просив судові рішення щодо В. скасувати і справу направити на новий судовий розгляд у зв'язку з неправильним застосуванням кримінального закону, порушенням кримінально-процесуального закону та невідповідності призначеного засудженому покарання

тяжкості вчиненого злочину внаслідок м'якості. При цьому Н. послався на те, що районний суд не дав належної оцінки обставинам справи та безпідставно застосував до В. ст. 75 КК України. Колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що скарга має бути задоволена повністю. Так, під час перевірки матеріалів справи встановлено, що В. визнаний винним та засуджений за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 121 КК України. Згідно зі ст. 12 того самого Кодексу цей злочин належить до категорії тяжких. Проте цю обставину, як і те, що внаслідок зазнання тяжких тілесних ушкоджень, небезпечних для життя в момент заподіяння, потерпілий став інвалідом I групи, суд першої інстанції при призначенні засудженому покарання не врахував. Не надано належної оцінки також тому, що засуджений вчинив злочин у стані алкогольного сп'яніння, що визнано судом першої інстанції обставиною, яка обтяжує покарання. Крім того, цей суд визнав обставиною, що пом'якшує покарання, щире каяття В., хоча свою вину у вчиненні злочину він визнав частково. Отже, висновок суду про те, що засуджений В. має бути звільнений від відбування покарання на підставі ст. 75 КК України, свідчить про невідповідність призначеного покарання тяжкості злочину внаслідок м'якості та особі засудженого. Тому вирок підлягає скасуванню як такий, що постановлений з порушенням вимог статей 65 та 75 КК України¹⁰².

Як бачимо, у наведеному випадку порушенням судом першої інстанції положень ст. 65 КК України, а саме того, що суд призначає покарання з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого злочину, особи винного та обставин, що пом'якшують і обтяжують покарання, при призначенні покарання особі, засудженій за злочин, передбачений ч. 1 ст. 121 КК України, на яке не звернув належної уваги апеляційний суд, потягло скасування судових рішень.

Деякі теоретичні розвідки. Важливість суддівської діяльності з призначення покарання зумовлена, крім іншого, ще й тим, що їй притаманний прогностичний характер, адже суддя, визначаючи

¹⁰² Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 11 листопада 2008 р. *Вісник Верховного Суду України*. 2009. № 2(102). URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsen.nsf/0/C2A7BF1561441D7FC2257584002D5839?OpenDocument>

конкретну міру кримінально-правового впливу, має зробити висновок про те, що обраного ним виду і розміру виправного впливу буде достатньо для досягнення цілей кримінального покарання. Тому призначене покарання є ймовірною логічною думкою, тобто прогнозуванням.

360 Розглядаючи питання визначення дефініції «загальні засади призначення покарання», слід відзначити, що хоча немає ні однієї роботи чи навчального посібника, в яких би не розглядались загальні засади призначення покарання, так і не існує єдиного погляду на правову природу останніх. Загальні засади призначення покарання в юридичній літературі визначаються як фундаментальні положення, встановлені в законодавстві, що регламентує призначення покарання. М. Бажанов розглядав загальні засади як встановлені законом критерії, якими повинен керуватися суд при призначенні покарання в кожній конкретній справі¹⁰³. Деякі фахівці визначають загальні засади призначення покарання як систему правових розпоряджень, виходячи з яких суд визначає винному той конкретний вид, форму й розмір покарання, що мають забезпечити досягнення поставлених перед ним цілей. Також існує погляд на загальні засади як на принципи призначення покарання¹⁰⁴. І нарешті, багато вчених трактує загальні засади як правила призначення покарання.

361 Так, В. Полтавець вважає, що загальні засади призначення покарання – це передбачена у кримінальному законі система правил¹⁰⁵.

362 Як видається, загальні засади призначення покарання – це система загальнообов'язкових правил, що формують підстави суддівського розсуду при призначенні покарання.

363 Закріплення КК України 2001 р. загальних засад призначення покарання саме як системи (ч. 1 ст. 65 КК України) є досягненням нині чинного кримінального законодавства, оскільки вони є обов'язковими для суду правилами в кожному конкретному

¹⁰³ Бажанов М.И. Назначение наказания по советскому уголовному праву. К. : Вища шк., 1980. С. 23.

¹⁰⁴ Пинаев А.А. Курс лекций по Общей части уголовного права. В 2-х кн. Кн. 2-я. О наказании Х. : Харьков юр., 2002. С. 27.

¹⁰⁵ Полтавець В.В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним правом України. Луганськ : РВВЛАВС, 2005. С. 9.

випадку призначення покарання винному у вчиненні злочину для досягнення мети покарання та визначають підстави суддівського розсуду. Крім цього, 15 квітня 2008 року був прийнятий Закон України № 270 – VI «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності», яким значно конкретизовано правила призначення покарання. У зв'язку з цим можна відзначити, що гуманізація законодавства, здійснена вказаним Законом, у частині призначення покарання проявилася, по-перше, щодо процедури призначення покарання та правил відбору більш тяжкого покарання у межах санкції статті (ч. 2 ст. 65 КК). Так, ч. 2 ст. 65 КК України була доповнена реченням, відповідно до якого більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинений злочин призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатнім для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів. У цьому зв'язку В.І. Тютюгін зазначає, що існують усі підстави вважати, що доповнення ч. 2 ст. 65 КК розглянутим приписом не тільки відповідає принципам доцільності і справедливості покарання, яких повинна дотримуватись у своїй діяльності судова практика, а й посилює значення принципів, сформульованих у ч. 2 ст. 65 КК як вимога призначати особі, яка вчинила злочин, лише таке покарання, яке є необхідним і достатнім для її виправлення й попередження нових злочинів¹⁰⁶.

По-друге, гуманізація законодавства реалізована щодо правил пом'якшення покарання. У результаті законодавцем були закріплені випадки, за яких пом'якшення покарання є обов'язковим (ч. 2, 3 ст. 68 та ст. 69¹ КК України); можливість призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, нині не обмежена ступенем тяжкості злочину (ст. 69 КК України); введено ще одну обставину, яка пом'якшує покарання (п. 2¹ ст. 66 КК України) тощо.

Крім цього, Законом України від 13.04.2012 № 4652-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів у зв'язку з прийняттям

¹⁰⁶ Тютюгін В.І. Питання гуманізації кримінальної відповідальності та їх реалізація в деяких законодавчих новелах. *Проблеми боротьби зі злочинністю*. 2009. Вип. 100. С. 313–323.

Кримінального процесуального кодексу України» у КК України стаття 65 доповнена частиною п'ятою такого змісту: «У випадку затвердження вироком угоди про примирення або про визнання вини суд призначає покарання, узгоджене сторонами угоди». На нашу думку, запровадження угод про примирення, зокрема в аспекті пеналізаційної практики, зміщує акценти кримінальної юстиції – з пунітивного на відновно-компенсаційний (ресторативний). Як зазначалося раніше, «коли держава не в змозі реагувати на перманентні порушення закону – працює не закон, а компенсаційні механізми...

366 Звідси в теорії кримінального права з'являються посилання на кримінально-правові угоди»¹⁰⁷. У цьому зв'язку положення ч. 5 ст. 65 КК України слугуватиме розвитку інституту «згоди» потерпілого у кримінальному праві, яка генетично пов'язана з інститутом примирення як зняттям потерпілим «своїх претензій до особи, що вчинила злочин». Традиційно згода потерпілого у кримінальному праві була лише підставою, що могла виключати злочинність діяння чи впливати на кваліфікацію злочинів, однак не існувало конкретних механізмів впливу такої згоди на призначуване покарання. Як справедливо зауважує А.А. Музика, «існує низка казок, зокрема, про охорону і захист прав та інтересів потерпілого у кримінально-правових відносинах...»¹⁰⁸. Напевно, на усунення цієї прогалини і спрямовані внесені зміни до КК України. Однак запровадження кримінально-правових угод зумовило виникнення різних підходів до розуміння сутності і доцільності такого інституту.

367 Ефективність кримінально-правового впливу на осіб, визнаних винними у вчиненні злочину, зумовлюється багатьма факторами, у т. ч. і від оптимальних меж санкцій кримінального закону, їхньої обґрунтованості. Від чіткої конструкції кримінально-правової санкції залежить обсяг суддівського розсуду при призначенні покарання.

¹⁰⁷ Туляков В.О. Кримінальне право у дискурсі змін: від доктрин до реалізації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 54. С. 27.

¹⁰⁸ Музика А.А. Казки Кримінального кодексу та реальність. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення* : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозіуму, 21–22 вересня 2012 року. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. С. 161.

У цьому зв'язку для вітчизняного кримінального законодавства 368
актуальною залишається проблема різною у визначенні мінімаль-
них і максимальних меж санкцій. Ми дотримуємося диференційо-
ваного підходу і вважаємо, що за нетяжкі злочини, коли максималь-
ний строк покарання не перевищує 5 років, розрив між мінімальною
і максимальною межами, або так звана «вилка» покарання, не має
перевищувати 3 років, а за тяжкі й особливо тяжкі злочини, коли
максимальний строк покарання досягає 10 і більше років, діапазон
санкції повинен дорівнювати 5 рокам. Така побудова санкцій зву-
зить суддівський розсуд, полегшить здійснення правосуддя, зумов-
люватиме більшу єдність судової практики і таким чином підви-
щить авторитет закону і суду.

Ідея введення типових санкцій до КК України, яка відстоюється 369
у Проєкті¹⁰⁹, є дуже привабливою і, що важливо, відповідає потребам
сучасності, пов'язаним з необхідністю більш детальної диференці-
ації кримінальної відповідальності, формалізації правил призна-
чення покарання й обмеження суддівського розсуду.

Для нас більш прийнятною для запровадження є ідея багатокіль- 370
ної системи типових санкцій шляхом градуювання видів покарання на
ступені на прикладі законодавства Республіки Сан-Марино. Однак така
ідея потребує фундаментальної наукової апробації, переосмислення
всіх без винятків інститутів кримінально-правового регулювання.

Звичайно, від передбачуваної деструктуризації Особливої частини 371
на користь Загальної значно переваги очевидні: зменшення обсягу
кодексу, обмеження суддівського розсуду із збереженням достатньої
можливості індивідуалізації покарання, чітка диференціація кримі-
нальної відповідальності тощо. Однак для цього має бути проведена
коლოსальна робота з вивчення практики застосування зарубіжного
кримінального законодавства, попередньо слід максимально точно
виміряти характер і ступінь суспільної небезпечності злочину,
репрезентативно вивчити судову статистику і практику призна-
чення покарань, виявити не тільки законодавчу, але і судову меді-
ану кожного злочину і кожного кваліфікованого складу, простежити

¹⁰⁹ Проєкт Кримінального кодексу України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/12/28/kontrolnyj-proekt-kk-24-12-2021.pdf>

тенденції призначення покарання за регіонами і роками, перспективи розвитку структури злочинності і динаміки конкретних злочинів. Це величезна робота, яка під силу тільки багатьом ученим, а то й науково-дослідним інститутам. Однак, якщо робота із запровадження типових санкцій буде втілена, можна буде констатувати, що кримінальний закон України став на етап нового концептуального розвитку, здолавши кризу кримінально-правового регулювання.

372 При призначенні покарання суд, визначаючи його вид і розмір, керується у першу чергу загальними засадами призначення покарання. Однак теорія кримінального права і кримінальний закон знають поняття ще й спеціальних правил призначення покарання, що передбачають наявність особливих обставин, які впливають на призначення справедливої міри кримінально-правового впливу. Важливою рисою спеціальних норм є їх технологічність. Вони не просто вказують на обставини, які повинні бути враховані судом при призначенні покарання, а визначають конкретний механізм їх врахування. При цьому такий вплив певних обставин проявляється саме в орієнтованості на обмеження суддівського розсуду переважно щодо найбільш суворого покарання.

373 Як такі спеціальні правила призначення покарання є законодавчим способом формалізації етапу призначення покарання, конкретизації впливу певних обставин, лімітування суддівського розсуду порівняно з типовими (загальними) правилами. Однак співвідношення власне формальних і дискреційних засад у кожному спеціальному правилі призначення покарання є різним.

374 Це підкреслює той факт, що коефіцієнт концентрації «формального заряду», «ступеня» обмеження розсуду правозастосувача у межах кожного спеціального правила є різним.

375 До спеціальних правил призначення покарання, зокрема, можливо віднести: правила призначення покарання за незакінчений злочин (ч. 2, 3 ст. 68 КК України), правила призначення покарання за злочин, вчинений у співучасті (ч. 4 ст. 68 КК), призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК), призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання (ст. 69¹) тощо.

Деякі вчені говорять про те, що ст. 69 КК України про призначення 376
більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, як і ч. 4 ст. 68
КК України про призначення покарання у співучасті, лише фор-
мально можна віднести до спеціальних правил, оскільки у вказаних
статтях немає чітких меж пом'якшення або посилення покарання
у відповідних ситуаціях. Це зумовлює необхідність удосконалення
їхніх законодавчих приписів.

Однак, ведучи мову власне про спеціальні правила призначення 377
покарання як способу формалізації закону і обмеження суддівського
розсуду, необхідно з'ясувати, як співвідносяться між собою поняття
«формалізація призначення покарання» та «обмеження суддівського
розсуду при призначенні покарання». Тобто «обмеження суддівського
розсуду – це завжди його звуження певними межами». Формаліза-
цію призначення покарання, як видається, можна розуміти «як під-
порядкування вибору виду і розміру покарання за вчинений злочин
системі встановлених у кримінальному законі правил, вимог, крите-
ріїв, які обмежують можливість довільного визначення покарання».
У цьому зв'язку повністю формалізованим процес призначення
покарання можна вважати тоді, коли встановлені в законі правила
у кожному конкретному випадку чітко передбачають вибір виду і роз-
міру призначення покарання за вчинений злочин. Як нами вже було
досліджено, процес формалізації призначення покарання по-різному
вирішується у різних країнах. Щодо країн романо-германської сис-
теми процес призначення покарання у значній мірі формалізований,
що пов'язано зі встановленням різноманітних спеціальних правил
призначення покарання, конструкціями санкцій тощо.

Щодо кримінального законодавства України, то, попри те, що 378
КК України містить норму, присвячену загальним засадам призна-
чення покарання, низку норм, які закріплюють спеціальні правила
призначення покарання тощо, навряд чи можна стверджувати, що
формалізація призначення покарання за КК України є достатньо
високою, оскільки суддівський розсуд все ще залишається достат-
ньо широким, чому немалою мірою сприяють широкі межі відносно
визначених санкцій, недостатня розробка норм зі спеціальними
правилами призначення покарання тощо.

379 Спеціальні правила призначення покарання дають можливість зробити висновок, що всі вони спрямовані на диференціацію та індивідуалізацію призначення покарання головним чином шляхом коректування меж санкцій статей Особливої частини КК України. Але у той же час необхідним є уточнення спеціальних правил призначення покарання. У цьому зв'язку щодо співвідношення понять «формалізація призначення покарання» і «обмеження суддівського розсуду» можна сказати, що, як правило, формалізація призначення покарання передбачає обмеження (звуження) рамок суддівського розсуду, але не будь-яке обмеження суддівського розсуду становить собою формалізовану модель врахування обставин справи.

380 *Призначення інших кримінально-правових заходів.* В ч. 3 ст. 3 КК України передбачено, що КК України визначає не тільки злочинність та караність діяння, а й інші кримінально-правові заходи. Традиційно до таких заходів відносять примусові заходи медичного характеру та примусове лікування. 18 квітня 2013 р. був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» (набрав чинності з 15.12.2013), яким було внесено зміни до Кримінального кодексу України та визначено як захід кримінально-правового характеру спеціальну конфіскацію. Цей інститут спрямований на посилення боротьби зі злочинністю, забезпечення невідворотності та повноти покарання за вчинений злочин. Крім того, спеціальна конфіскація є ефективним засобом у боротьбі з корупційною злочинністю. Спеціальна конфіскація вже давно передбачена кримінальними кодексами більшості держав світу. Зокрема такий правовий інститут наявний у законодавстві Австрії, Білорусії, Іспанії, Швеції та ін. країн.

381 18.02.2016 ухвалено Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо виконання рекомендацій, які містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно удосконалення процедури арешту майна та інституту

спеціальної конфіскації» № 1019-VIII, а, отже, відповідно до чинної редакції ст. 96–1 КК України спеціальна конфіскація полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках, визначених цим Кодексом, за умови вчинення умисного злочину або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною цього Кодексу, за які передбачено основне покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі НМДГ, а так само передбаченого частиною першою статті 150, статтею 154, частинами другою і третьою статті 159–1, частиною першою статті 190, статтею 192, частиною першою статей 204, 209–1, 210, частинами першою і другою статей 212, 212–1, частиною першою статей 222, 229, 239–1, 239–2, частиною другою статті 244, частиною першою статей 248, 249, частинами першою і другою статті 300, частиною першою статей 301, 302, 310, 311, 313, 318, 319, 362, статтею 363, частиною першою статей 363–1, 364–1, 365–2 КК. Спеціальна конфіскація застосовується на підставі: 1) обвинувального вироку суду; 2) ухвали суду про звільнення особи від кримінальної відповідальності; 3) ухвали суду про застосування примусових заходів медичного характеру; 4) ухвали суду про застосування примусових заходів виховного характеру. Тобто спеціальна конфіскація застосовується також у разі, коли особа не підлягає кримінальній відповідальності у зв'язку з недосягненням віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, або неосудністю, або звільняється від кримінальної відповідальності чи покарання з підстав, передбачених цим Кодексом, крім звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

Верховним Судом України (лист від 29.12.2015 № 9–2657/0/4–15) 382 взято до уваги проблемні питання застосування конфіскації майна та спеціальної конфіскації під час здійснення проваджень за корупційні правопорушення, звернуто увагу на складність питання (упродовж 2014–2015 років чотири рази вносились зміни та доповнення, що стосувалися підстав застосування спеціальної конфіскації та переліку злочинів, за вчинення яких її може бути застосовано) і заплановано проведення узагальнення судової практики

застосування додаткового покарання у виді конфіскації майна та спеціальної конфіскації як заходу кримінально-правового характеру за вчинення злочинів, перелік яких зазначено у статті 96–1 Кримінального кодексу України. У судовій практиці проблемним залишається розмежування конфіскації майна як покарання від спеціальної конфіскації.

- 383 Спеціальна конфіскація майна, незважаючи на її так звану новизну, вже давно була передбачена у КК України, але не в Загальній частині, а в його Особливій частині. Про це свідчить аналіз низки санкцій статей Особливої частини КК України, зокрема ч. 2 ст. 203–1, ч. 1, 2 і 3 ст. 203–2, ч. 3 ст. 395, ч. 2 ст. 306 КК України. Крім того, про її особливу правову природу можна було зробити висновок і із змісту положень ч. 2 ст. 201, ст.ст. 209, 368, 368–2 КК України, санкції яких встановлюють обов'язок застосування спеціальної конфіскації як окремого заходу кримінально-правового характеру поряд із конфіскацією майна як виду кримінального покарання. Визнання спеціальної конфіскації мало місце і в судовій практиці. Так, Колегія суддів Судової палати у кримінальних справах ВСУ розглянула в судовому засіданні у м. Києві 15 березня 2011 року кримінальну справу за касаційним поданням першого заступника прокурора Закарпатської області на вирок Рахівського районного суду Закарпатської області від 21 січня 2010 року, яким ОСОБА_5 засуджено за ч. 1 ст. 201 КК України із застосуванням ст. 69¹ КК України до позбавлення волі на строк три роки і три місяці без конфіскації предметів контрабанди; за ч. 1 ст. 209 КК України із застосуванням ч. 1 ст. 69 КК України до позбавлення волі на строк три роки без позбавлення права займатися підприємницькою діяльністю та без конфіскації коштів, одержаних злочинним шляхом; за ч. 5 ст. 27, ч. 2 ст. 358 КК України до позбавлення волі на строк один рік; за ч. 3 ст. 358 КК України до обмеження волі на строк 2 роки. На підставі ст. 70 КК України за сукупністю злочинів ОСОБА_5 остаточно призначено покарання у виді позбавлення волі на строк три роки і три місяці, із застосуванням ст. 69–1 КК України, без конфіскації майна і коштів, одержаних злочинним шляхом, та без позбавлення права займатися підприємницькою діяльністю. На підставі ст. 75 КК України ОСОБА_5 від відбування призначеного покарання

звільнено з випробуванням, з іспитовим строком один рік. В апеляційному порядку вирок суду не переглядався. У касаційному поданні перший заступник прокурора Закарпатської області просить вирок щодо ОСОБА_5 скасувати у зв'язку з неправильним застосуванням кримінального закону, невідповідністю призначеного судом покарання тяжкості злочину та особі засудженого, а справу направити на новий судовий розгляд. Твердить, що суд не мотивував свій висновок про звільнення ОСОБА_5 від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України. Зазначає, що суд безпідставно не застосував конфіскацію предметів контрабанди. Посилається на те, що при призначенні покарання за ч. 1 ст. 209 КК України без позбавлення права займатися підприємницькою діяльністю суд помилково послався на ч. 1 ст. 69 КК України, а при призначенні покарання за ч. 1 ст. 201 КК України без конфіскації предметів контрабанди – на ст. 69¹ КК України. Заслухавши доповідь судді, міркування прокурора Пересунька С.В., який підтримував касаційне подання, перевірівши матеріали кримінальної справи, обговоривши доводи касаційного подання, колегія суддів вважає, що подання підлягає задоволенню з таких підстав. Згідно зі ст. 65 КК України особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів. Відповідно до п. 1 Постанови ПВСУ «Про практику призначення судами кримінального покарання» № 7 від 24.10.2003, призначаючи покарання, у кожному конкретному випадку суди зобов'язані враховувати ступінь тяжкості вчиненого злочину, дані про особу винного та обставини справи, що пом'якшують і обтяжують покарання. Визнавши ОСОБА_5 винуватим за ч. 1 ст. 201, ч. 1 ст. 209, ч. 5 ст. 27, ч. 2 ст. 358, ч. 3 ст. 358 КК України, суд при призначенні йому покарання на порушення вимог ст. 65 КК України по суті не врахував ступінь тяжкості вчинених ним злочинів, те, що злочини, передбачені ч. 1 ст. 209 і ч. 1 ст. 201 КК України, належать до категорії тяжких злочинів, здійснені були протягом тривалого часу, та без достатніх підстав звільнив його від відбування покарання на підставі ст. 75 КК України. Якщо при новому розгляді буде встановлена винуватість ОСОБА_5 у вчиненні злочинів, передбачених ч. 1 ст. 201, ч. 1 ст. 209, ч. 5 ст. 27,

ч. 2 ст. 358, ч. 3 ст. 358 КК України, то рішення про звільнення його від відбування покарання на підставі ст. 75 КК України слід вважати таким, що є явно несправедливим внаслідок м'якості. Визнавши ОСОБА_5 винуватим за ч. 1 ст. 201 і ч. 1 ст. 209 КК України та поставивши щодо нього обвинувальний вирок, судом не вирішено питання про конфіскацію коштів або іншого майна, одержаних ним злочинним шляхом, а також конфіскацію предметів контрабанди. У вирокі суду зазначено, що суд вважає за можливе не застосовувати конфіскацію предметів контрабанди, оскільки такі відсутні. Такий висновок суду не ґрунтується на вимогах закону. Так, відповідно до п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил» № 8 від 03.06.2005 (зі змінами, внесеними згідно з Постановою № 8 від 30.05.2008) якщо предмет контрабанди чи порушення митних правил вивезено за межі України, реалізовано, знищено або ж місце його знаходження не встановлено, при визначенні його вартості можуть бути використані відомості, наявні у митних, товаросупровідних та інших документах. Таким чином, факт відсутності предметів контрабанди не може бути підставою для незастосування спеціальної конфіскації. Отже, судом безпідставно не застосовано спеціальну конфіскацію, яка передбачена як обов'язкова у санкціях ч. 1 ст. 209 і ч. 1 ст. 201 КК України. Крім того, призначивши ОСОБА_5 покарання за ч. 1 ст. 209 КК України без позбавлення права займатися підприємницькою діяльністю та без конфіскації коштів, одержаних злочинним шляхом, та за ч. 1 ст. 201 КК України без конфіскації предметів контрабанди суд не мотивував своє рішення і, крім того, помилково послався на ч. 1 ст. 69 та ст. 69¹ КК України. За таких обставин застосування судом щодо ОСОБА_5 ст. 75 КК України не можна визнати обґрунтованим, а тому вирок підлягає скасуванню, а справа поверненню на новий судовий розгляд¹¹⁰.

384 13 травня 2014 р. був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації

¹¹⁰ Рішення № 14367371. Кримінальна справа № 5–337км11. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/14367371>

Європейським Союзом візового режиму для України» (набрав чинності 04.06.2014), яким КК України був доповнений Розділом XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб». Цим Розділом передбачено підстави для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру, юридичних осіб, до яких застосовуються такі заходи, підстави для звільнення юридичної особи від застосування вказаних вище заходів, види заходів кримінального-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб, а також загальні правила застосування таких заходів та застосування їх за сукупністю злочинів. Метою вказаних змін є підвищення санкцій за кримінальні корупційні правопорушення – встановлення більш жорстких видів покарання за відповідні правопорушення як щодо фізичних, так і щодо юридичних осіб.

На відміну від інших заходів кримінально-правового впливу, 385 відмінних від покарання, лише щодо юридичних осіб закріплені загальні правила застосування заходів кримінально-правового характеру. Відповідно до ст. 96–10 КК України при застосуванні до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру судом враховуються ступінь тяжкості вчиненого її уповноваженою особою злочину, ступінь здійснення злочинного наміру, розмір завданої шкоди, характер та розмір неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою, вжиті юридичною особою заходи для запобігання злочину. У цій нормі словосполучення «злочинний намір» є не зовсім застосовний до фікції «юридична особа», а фактично стосується лише уповноваженої особи як фізичної особи.

Слід звернути увагу, що законодавець не запроваджує щодо юри- 386 дичних осіб можливості «притягнення до кримінальної відповідальності», натомість до юридичних осіб застосовують «заходи кримінально-правового характеру» за діяння, учинені іншою особою (фізичною). На практиці відповідальність за неправомірні діяння юридичної особи покладається на її уповноважених осіб.

При цьому доводити вину юридичної особи не треба, якщо буде 387 доведено вину її уповноваженої особи, та й саме поняття «вина» важко віднести до юридичної особи. Однак слід звернути увагу, що з огляду на законодавчі нововведення можливе подвійне

застосування відповідальності за одне й те саме правопорушення. У першому випадку до кримінальної відповідальності може притятися уповноважена особа, яка діяла в інтересах юридичної особи та яка безпосередньо вчинила таке правопорушення. У другому випадку за вчинене правопорушення уповноваженою особою від імені юридичної особи до юридичної особи може бути застосовано заходи кримінально-правового характеру. Звичайно, таке твердження суперечить нормам ст. 61 Конституції України, яка гарантує індивідуальність при застосуванні відповідальності, однак неоднакове застосування законодавства в Україні може призвести до таких негативних наслідків, як подвійна відповідальність.

388 Складність ситуації зумовлена тим, що саме прокурором, слідчим суддею, судом за їх внутрішнім переконанням здійснюється оцінка доказів та саме на них лежить обов'язок вирішити, чи від імені та в інтересах саме юридичної особи її уповноважена особа вчинила злочин, чи достатньо вжито заходів юридичною особою для запобігання злочину тощо. З іншого боку, практика свідчить про те, що суд накладає арешт за наявності достатніх підстав вважати, що майно було набуто в результаті вчинення кримінального правопорушення, за яке до юридичної особи може бути застосовано захід кримінального характеру. Так, колегія суддів апеляційного суду Донецької області, розглянувши апеляційну скаргу прокурора про накладення арешту на готівкові грошові кошти у зв'язку з отриманням необлікованих доходів від реалізації власно виготовленої продукції, дійшла висновку про достатність підстав для застосування передбачених ст. 96–3 КК України заходів кримінально-правового характеру. Зокрема, вказане рішення пов'язане з тим, що зазначені у клопотанні про накладення арешту готівкові грошові кошти та м'ясна продукція були майном, тимчасово вилученим під час обшуку стосовно якого, згідно з п. 4 ч. 2 ст. 167 КПК України, та були достатні підстави вважати, що вони набуті в результаті вчинення кримінального правопорушення, доходи від них або на які було спрямовано кримінальне правопорушення¹¹¹.

¹¹¹ Ухвала суду № 234/7981/15–к. Номер провадження 11-сс/775/16/2015. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/50384894>

На практиці трапляються непоодинокі випадки помилкового застосування положення ст. 170 КК України, а саме, застосування арешту майна за відсутності даних щодо вчинення службовими особами юридичної особи відповідних злочинів. До прикладу, колегія суддів Апеляційного суду Львівської області зазначила про порушення судом першої інстанції норм КПК України щодо накладення арешту на банківські рахунки юридичної особи. Зокрема, судом першої інстанції не було здобуто даних щодо вчинення службовими особами юридичної особи злочинів, відомості стосовно юридичної особи до Єдиного реєстру досудових розслідувань не вносились, повідомлення про підозру у вчиненні злочину будь-кому зі службових осіб цієї юридичної особи не вручалось, а кримінальне провадження внесене до Єдиного реєстру досудових розслідувань за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 191 КК України, яке не зазначено у ст. 96–3 КК України¹¹².

Аналіз наведених законодавчих приписів дає підстави стверджувати, що провадження щодо юридичної особи здійснюється в межах відповідного кримінального провадження стосовно уповноваженої особи юридичної особи. У разі ухвалення обвинувального вироку щодо уповноваженої особи юридичної особи рішення про застосування до юридичної особи ЗКПХ має зазначатись у резолютивній частині ухваленого обвинувального вироку щодо цієї фізичної особи, згідно з положеннями ст. 374 КПК України.

Важливим є положення про те, що не допускається ні укладення угоди про примирення, ні угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні стосовно уповноваженої особи юридичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється провадження щодо юридичної особи. Таким чином, саме правове явище «притягнення юридичної особи до кримінальної відповідальності» залишається в теорії. Проте хаотичне застосування норм чинного законодавства, його значні колізії та прогалини можуть призвести до викривленого сприйняття спроби законодавця підвищити рівень відповідальності юридичних осіб.

¹¹² Ухвала суду № 461/9851/14-к. Провадження № 11-сс/783/445/14. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/41000433>

- 392 1. Убезпечення суспільства від кримінальних правопорушень та інших передбачених Проектом протиправних діянь та диверсифікація підстав та загальних засад призначення покарання має більш виражений кримінологічний характер та відповідає вимогам сучасної кримінальної політики держави

Питання для самоконтролю:

1. Що таке загальні засади призначення покарання? Принципи призначення покарання у сучасних умовах.
2. Призначення покарання за чинним КК України та проектом КК України. Чому розробники пішли шляхом формалізації правил призначення покарання?
3. Суддівський (судовий) розсуд та формалізація. Співвідношення та значення для загальних засад призначення покарання.
4. Убезпечення законності при засудженні за злочини проти миру та безпеки людства. Частина 2 ст.7 ЄКПЛ та чинне кримінальне законодавство.
5. Особа винного та особа кримінального правопорушника. Урахування при призначенні покарання.
6. Ступінь тяжкості кримінального правопорушення у чинному законодавстві та проекті КК України.
7. Призначення покарання за злочини та проступки.
8. Засади застосування кримінально-правових заходів.
9. Призначення спеціальної конфіскації.
10. Призначення кримінально-правових заходів юридичним особам.

2.3. Колізійні питання застосування угод при призначенні покарання

1. Ознайомтесь із ст. 21 та розділом 3 Римського статуту Міжнародного кримінального суду (https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588). Яким чином принцип справедливості застосовується при призначенні покарання?

Щодо оптимізації загальних засад призначення покарання, передбачених у ст. 65 КК України, як видається, необхідно вести мову про конкретизацію таких приписів з урахуванням сучасних змін у теорії кримінального права та практики його застосування. У цьому зв'язку О.В. Козаченко зазначає, що перспективи розвитку кримінального права пов'язані з поширенням культуро-антропологічної концепції, яка, у контексті застосування кримінально-правових заходів, вимагає зосередження на правах і свободах усіх учасників суспільних відносин, незалежно від їх кримінально-правового статусу – правопорушник, потерпіла особа або треті особи – та мають особистий інтерес в умовах здійснення кримінально-правового впливу¹¹³. Тим більше, що для нашої держави на сучасному етапі формування її віктимологічної політики важливою є організація віктимологічної ідеології, направленої на переорієнтацію суспільства з проблеми злочинця на проблеми жертв злочинів як на рівні простих громадян, так і співробітників правоохоронних органів¹¹⁴. Тому ми вважаємо, що загальні засади призначення покарання повинні містити вказівку поряд із врахуванням особи винного обов'язкове врахування особи потерпілого. Так, необхідне також утвердження у кримінальному праві презумпції правоти та пріоритетності прав потерпілого, яка протиставлятиметься конституційному принципу презумпції невинуватості особи. З прийняттям нового КПК України у кримінальний закон, як було зазначено, був введений інститут кримінально-правових

¹¹³ Козаченко О.В. Кримінально-правові заходи в Україні: культуро-антропологічна концепція : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2012. С. 21.

¹¹⁴ Туляков В.А. Виктимология: социальные и криминологические проблемы. Одесса : Юридична література, 2000. С. 40.

угод. За задумом законодавця, право сторін на узгодження міри покарання повинно обмежувати дискреційні повноваження суддів, однак не ставить сам пеналізаційний процес у певні межі. Склалася ситуація, коли правозастосовний розсуд змінив свого суб'єкта. Хоча приватний інтерес, будучи домінантою у концепції угод про примирення, врешті не елімінував дискреційність повноважень суддів у виборі міри кримінально-правового впливу. Сама норма ч. 5 ст. 65 КК України не становить собою виняток із загальних засад призначення покарання, а перебуває в їхніх межах, розміщення такого правила у ст. 65 КК України не відповідає змістовному наповненню текстуального формулювання ч. 5 цієї статті.

- 394 Правовою базою у вивченні цього питання, крім КК України та Кримінального процесуального кодексів України, виступають: Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» № 4652-VI від 13.04.2012; Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» № 2229-VIII від 07.12.2017; Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» № 2227-VIII від 06.12.2017; постанова ПВСУ від 24.10.2003 № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання»; інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15.11.2012 № 223-1679/0/4-12 «Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод»; лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05.04.2013 № 223-558/0/4-13 «Про доповнення до інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15.11.2012 № 223-1679/0/4-12 «Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод»; постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11.12.2015 № 13 «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод»; правові позиції Верховного Суду.

Відповідно до ч. 5 ст. 65 КК України за наявності угоди про примирення або про визнання вини суд призначає узгоджену сторонами міру покарання. У такому випадку ми зіштовхуємося з так званим «делегованим правосуддям», коли традиційно публічну функцію з вирішення суспільних конфліктів у формі відправлення правосуддя, що пов'язана з існуванням судової складової державної влади, передано на розсуд особам, які професійно не наділені такими повноваженнями. Як зазначає Бабанли Р.Ш., у системі координат, у межах яких у вітчизняному правосудді призначається покарання, з'явилась фактично незалежна від суду координата, яка виключає участь суду в обранні виду та розміру покарання, і уповноважує його лише відобразити в обвинувальному вирокі той вид та розмір покарання, який узгодили сторони угоди¹¹⁵.

На нашу думку, інститут призначення покарання за наявності угод про примирення або про визнання вини не є формалізованим. За задумом законодавця, право сторін на узгодження міри покарання повинно обмежувати дискреційні повноваження суддів, однак не ставить сам пеналізаційний процес у певні межі¹¹⁶.

Склалася ситуація, коли правозастосовний розсуд змінив свого суб'єкта. А саме обмеження суддівського «розсудового» елементу не становить собою формалізованої системи врахування обставин у кримінальному провадженні¹¹⁷.

Дійсно, у процесі реформування кримінального законодавства України часто ставиться питання, наскільки широкою має бути суддівська дискреція та які наслідки це має для ефективності застосування мір кримінально-правового характеру. Тому, очевидно, завжди при вивченні того чи іншого питання, що стосується застосування покарання, доцільним постає встановлення оптимального співвідношення формальних та дискреційних засад. Так, нами

¹¹⁵ Бабанли Р.Ш. Призначення покарання в Україні: теоретико-прикладні засади. Чернівці : Десна Поліграф, 2019. С. 328.

¹¹⁶ Це надає можливості зловживання правом на застосування угоди та перехід до звільнення від відбування покарання за ст. 75 КК України.

¹¹⁷ Макаренко (Хильченко) А.С. Проблема дискреційності кримінального закону крізь призму угод про примирення *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2014. № 3(18). С. 106–115.

було запропоновано розуміти суддівський розсуд у кримінальному праві як правозастосовчу інтелектуально-вольову діяльність судді, яка є передбаченою кримінальним законом мірою свободи вибору одного із варіантів рішення у кримінальному провадженні¹¹⁸.

399 Крім цього, було виділено його підстави як нормативну основу здійснення. Так, підставами суддівського розсуду при призначенні покарання є кримінально-правові санкції, передбачені чинним КК, уповноважні норми, юридичні факти, що об'єктивуються в юридичних термінах і поняттях, та правила індивідуалізації покарання¹¹⁹.

400 У розвиток, дійсно, у постанові колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду зазначено, що поняття судової дискреції (судового розсуду) у кримінальному судочинстві охоплює повноваження суду (права та обов'язки), надані йому державою, обирати між альтернативами, кожна з яких є законною, інтелектуально-вольовою владною діяльністю суду з вирішення у визначених законом випадках спірних правових питань, виходячи із цілей та принципів права, загальних засад судочинства, конкретних обставин справи, даних про особу винного, справедливості й достатності обраного покарання тощо.

401 Підставами для судового розсуду при призначенні покарання виступають:

- кримінально-правові, відносно визначені (якими встановлюються межі покарання) та альтернативні (якими передбачено декілька видів покарань) санкції;
- принципи права;
- уповноважні норми, в яких використовуються щодо повноважень суду формулювання «може», «вправі»;
- юридичні терміни та поняття, які є багатозначними або не мають нормативного закріплення, зокрема «особа винного», «щире каяття» тощо;
- оціночні поняття, зміст яких визначається не законом або нормативним актом, а правосвідомістю суб'єкта правозастосування,

¹¹⁸ Макаренко А.С. Суддівський розсуд при призначенні покарання в Україні: монографія. Одеса: Юридична література, 2013. С. 18.

¹¹⁹ Там само. С. 74.

наприклад, при врахуванні пом'якшувальних та обтяжливих покарання обставин (статті 66, 67 КК), визначенні «інших обставин справи», можливості виправлення засудженого без відбування покарання, що має значення для застосування ст. 75 КК тощо;

– індивідуалізація покарання – конкретизація виду і розміру міри державного примусу, який суд призначає особі, що вчинила злочин, залежно від особливостей цього злочину і його суб'єкта (*постанова колегії суддів Другої судової палати ККС ВС від 22 березня 2018 року у справі № 207/5011/14-к, провадження № 51-1985км18*)¹²⁰. У випадку дослідження угод про примирення або визнання вини підставою для наявності розсуду певного суб'єкта та обмеження судового якраз і виступають уповноважні/зобов'язальні норми права. Як нами вже було відмічено, що правило про обов'язковість призначення покарання, вказаного в угоді, спростовується повноваженням суддів здійснювати правовий аналіз консенсуального рішення і можливістю не затверджувати угоду у встановлених випадках.

Одна із проблем, що виникає при затвердженні угод, полягає 402 у тому, чи мають право сторони узгоджувати остаточну міру покарання за сукупністю злочинів (ст. 70 КК України) та сукупністю вироків (ст. 71 КК України)? Так аналіз норм глави 35 КПК України свідчить, що угода про примирення або визнання вини може бути укладена під час вчинення підозрюваним/обвинуваченим не тільки одного, але і декількох злочинів, зазначених у ч. 3 і ч. 4 ст. 469 КПК України. Відповідно до абз. 2 ч. 3 ст. 475 КПК України у резолютивній частині вироку на підставі угоди повинно міститися рішення про затвердження угоди із зазначенням її реквізитів, рішення про винуватість особи із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, рішення про призначення узгодженої сторонами міри покарання за кожним з обвинувачень та остаточна міра покарання, а також інші відомості, передбачені статтею 374 КПК України.

П. 20 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України 403 з розгляду цивільних і кримінальних справ № 13 від 11.12.2015

¹²⁰ Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 6 грудня 2018 року у справі № 756/11661/17, провадження № 51-4582км18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78496216>

«Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод» встановлює, якщо ж суд переконується в тому, що угоду може бути затверджено, відповідно до ст. 475 КПК України він ухвалює вирок, яким затверджує угоду, і призначає узгоджену сторонами міру покарання. У випадку коли кримінальне провадження у зв'язку з укладенням угоди попередньо було виділено в окреме провадження, потім вирок суду затверджено угоду та призначено узгоджене між сторонами покарання чи звільнення від його відбування з випробуванням, при цьому щодо інших кримінальних правопорушень провадження здійснювалось у загальному порядку, то під час визначення остаточного покарання суд має керуватися ч. 4 ст. 70 та ст. 72 КК. Якщо ж підозрюваний чи обвинувачений у період відбування покарання за вчинене кримінальне правопорушення вчинив інше кримінальне правопорушення, у провадженні щодо якого у подальшому було укладено угоду, суд, переконавшись, що угода може бути затверджена, ухвалює вирок, яким затверджує угоду, призначає узгоджену сторонами міру покарання, а остаточне покарання визначає, керуючись правилами статей 71, 72 КК України¹²¹.

404 Відповідно до п. 23 Постанови ПВСУ від 24.10.2003 № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання» у разі визнання особи винною у вчиненні кількох злочинів рішення про її звільнення від відбування покарання з випробуванням приймається тільки після визначення на підставі частини 1 статті 70 КК остаточного покарання, виходячи з його виду й розміру¹²². Здійснюючи системне тлумачення таких приписів, можна відзначити, що при затвердженні угод призначення остаточного покарання із застосуванням ч. 4 ст. 70, ст.ст. 71 та 72 КК України є прерогативою суду.

405 Виходячи з природи інституту сукупності злочинів та сукупності вироків, системного тлумачення законодавства, а також практики його застосування, зокрема «позитивної» та такої, коли

¹²¹ Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11.12.2015 № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15>

¹²² Про практику призначення судами кримінального покарання : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0022700-95>

суди повинні були призначати покарання у порядку ст. ст. 71, 72 КК України, однак не призначали, оскільки вважали, що це є предметом угоди, можемо зробити такі зауваження:

- призначення остаточного покарання із застосуванням ст. 70 КК України може бути узгоджено в угоді, окрім ситуації, встановленої ч. 4 ст. 70 КК України;

- призначення остаточного покарання із застосуванням ст. ст. 71 та 72 КК України є компетенцією суду та не може бути врегульовано в угоді.

Ст. 71 КК України містить імперативну норму про призначення 406 покарання за сукупністю вироків виключно судом.

Вважаємо, що конкретизація правил призначення покарання 407 при сукупності злочинів та сукупності вироків при наявності угод про примирення або про визнання вини повинна бути чітко врегульована кримінальним законом.

Відповідно до абз. 2 ч. 1 ст. 469 КПК України «угода про примирення 408 у кримінальних провадженнях щодо злочинів, пов'язаних з домашнім насильством, може бути укладена лише за ініціативою потерпілого, його представника або законного представника». Згідно зі статтею 91¹ КК України «Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство» в інтересах потерпілого від злочину, пов'язаного з домашнім насильством, одночасно з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або звільненням з підстав, передбачених цим Кодексом, від кримінальної відповідальності чи покарання, суд може застосувати до особи, яка вчинила домашнє насильство, один або декілька обмежувальних заходів, відповідно до якого (яких) на засудженого можуть бути покладені такі обов'язки.

Можемо відмітити такі зауваження та дискусійні питання: 409

- обмежувальні заходи, передбачені КК України до осіб, які вчинили домашнє насильство, не є альтернативою покарання;

- це є дискрецією суду призначити обмежувальні заходи у випадку вчинення злочину, пов'язаного з домашнім насильством. Питання, чи можуть такі заходи бути предметом угоди?

Системний аналіз КК України та практики його застосування 410 (що є предметом окремого дослідження), у тому числі крізь призму

«інших заходів», свідчить, що предметом угод виступає лише покарання або звільнення від його відбування із застосуванням ст. 75 КК. Інші заходи призначаються виключно судом. Правила (засади) призначення інших заходів, у тому числі й обмежувальних (Розділ XIII-1 КК України), не встановлені КК України. Як було зазначено нами, ст. 65 КК України регламентує лише правила визначення покарання, у тому числі й у випадку затвердження угод (ч. 5 ст. 65). ст. 75 КК України подібним чином встановлює правила звільнення від відбування покарання, а не інших заходів. Як висновок, питання призначення інших заходів кримінально-правового характеру, у тому числі при укладенні та затвердженні угод, повинні бути належним чином урегульовані КК України.

411 Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05.04.2013 № 223-558/0/4-13 «Про доповнення до інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15.11.2012 № 223-1679/0/4-12 «Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод» встановлює, що вирішуючи питання про те, чи підлягає затвердженню судом угода про примирення, якщо одним і тим самим злочином завдано одночасно шкоди потерпілому і державним чи суспільним інтересам, слід враховувати не лише положення ч. 3 ст. 469 КПК України, а й специфіку об'єкта посягання та характер охоронюваних кримінальним законом благ¹²³.

412 Зокрема, дотримуючись вимог, встановлених ч. 3 ст. 469 КПК України, щодо укладення угод про примирення, укладаючи угоду про примирення, слід враховувати, що така угода може бути укладена тільки у випадках, коли кримінальне правопорушення завдає шкоди приватним інтересам (інтересам фізичної особи) та/або майновим інтересам юридичної особи, тобто лише щодо діянь, які посягають на приватні інтереси та не зачіпають значною мірою публічних інтересів. У злочинах, де основним безпосереднім

¹²³ Про доповнення до інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15.11.2012 № 223-1679/0/4-12 «Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод» : лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05.04.2013 № 223-558/0/4-13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0223740-13>

об'єктом виступають публічні інтереси (зокрема, немайнові), а спричинена конкретним фізичним чи юридичним особам шкода є лише проявом посягання на основний об'єкт, укладення угоди про примирення не допускається.

Однак судова практика встановила таке правоположення. Колегія 413
суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду зробила висновок, визначаючи, чи можна укласти угоди про примирення між потерпілим та обвинуваченим щодо двооб'єктних (багатооб'єктних) злочинів, суд має не тільки керуватися вимогами статей 468, 469, 474 Кримінального процесуального кодексу України, а й установити, чи не суперечить зміст такої угоди інтересам суспільства та чи забезпечений баланс інтересів сторін угоди про примирення. Вироком суду першої інстанції, який апеляційний суд залишив без змін, була затверджена угода про примирення, укладена між потерпілим і на той час підозрюваним. Чоловік був визнаний винуватим у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 345 Кримінального кодексу України (погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу). ВС погодився з висновками судів першої та апеляційної інстанцій про те, що зміст укладеної угоди про примирення жодним чином не суперечить інтересам суспільства; в ній повною мірою забезпечено баланс інтересів сторін угоди про примирення для цілей норм ч. 3 ст. 469, п. 7 ст. 474 КПК України. Верховний Суд не встановив обґрунтованих підстав обмежувати дію принципу диспозитивності в цій конкретній категорії проваджень¹²⁴.

Виходячи з цього, при укладенні угод про примирення щодо 414
двооб'єктних злочинів, враховуючи правові позиції Верховного Суду, можна виділити такі критерії їх укладення та затвердження: 1) закон; 2) інтереси суспільства; 3) забезпечення балансу інтересів сторін про примирення.

Така позиція Верховного Суду ще раз підкреслює зростання дис- 415
позитивних засад при застосуванні мір кримінально-правового

¹²⁴ Постанова колегії суддів Другої судової палати ККС ВС від 22 березня 2018 року у справі № 207/5011/14-к, провадження № 51-1985км18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73001386>

характеру та переорієнтацію кримінальної юстиції на забезпечення врахування інтересів усіх учасників кримінального провадження.

416 Сформування Верховним Судом таких критеріїв є важливим для конкретизації правил, що застосовуються у пеналізаційному процесі.

417 Резюмуючи, важливо відмітити, що необхідним є подальше вивчення та удосконалення кримінально-правового механізму реагування на вчинені правопорушення шляхом балансу співвідношення формальних та дискреційних засад при введенні нового інституту та його застосуванні на практиці. Крім цього, будь-яка нова норма та її апробація вимагає забезпечення системності всіх без винятків раніше встановлених концептів. Керівна роль практики вищих судових інстанцій демонструє та надає базис для переосмислення, конкретизації та, інколи, оновлення правил призначення покарання у спеціальних випадках, регламентації правил призначення інших заходів кримінально-правового характеру, а також для детальної розробки критеріїв визначення міри кримінально-правового впливу в окремих (спеціальних) випадках¹²⁵.

418 Отже, з'ясовуючи сучасний вектор розвитку доктрини кримінального права у сфері теорії пеналізації та прогнозуючи певні закономірності розвитку кримінального права, як видається, необхідно притримуватися ідеї оптимізації вітчизняного механізму кримінально-правового реагування на девіантні прояви у суспільстві. У результаті проведеного дослідження можна відмітити певні подібні помилки у сфері призначення покарання. Вони проявляються у такому:

- порушення законодавчих меж призначення покарання;
- визначення покарання у такому виді, в якому вирок практично неможливо виконати;
- неврахування приписів Загальної частини КК, які стосуються умов застосування тієї чи іншої міри впливу;
- непереконливе мотивування обраного покарання;
- неврахування або недостатньо повне врахування даних у справі (провадженні).

¹²⁵ Хильченко (Макаренко) А.С. Деякі питання призначення покарання на підставі угод. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 274–279.

Пропонується, щоб така оптимізація у сфері призначення пока- 419
рання проявилася у такому:

- зміна алгоритму конструкції відносно визначених санкцій шляхом звуження їх меж з прив'язкою до певної категорії злочинів;
- нормативне удосконалення приписів ч. 1 ст. 65 КК України в аспекті більш чіткої регламентації підстав суддівського розсуду;
- закріплення критеріїв призначення покарання;
- введення спеціальних правил призначення покарання та інших кримінально-правових заходів та корегування чинних.

У загальному вигляді справедливість означає відповідність відплати пра- 420
вопорушнику за його діяння у вигляді настання тих чи інших наслідків, що визначаються ступенем тяжкості кримінального правопорушення, формою вини та консенсусом між інтересами суспільства, потерпілого та міжнародної спільноти. Саме тому, заважаючи на те, що принцип справедливості особисто не зазначений у системі принципів МКС, він є центральним при застосуванні його норм.

Питання для самоконтролю:

1. Загальні віктимологічні засади призначення покарання.
2. Зловживання правом на справедливий суд та призначення покарання.
3. Суддівський розсуд при розгляді угод. Корупційні колізії.
4. Принцип пропорційності при призначенні покарання за угодою.
5. Інтереси суспільства та міжнародної спільноти при призначенні покарання.
6. Інтереси потерпілого при призначенні покарання.
7. Реституція і компенсація та їхнє значення.
8. Тенденції судової практики при застосуванні угод.
9. Застосування обмежувальних заходів: особливості та значення.
10. Перспективи розвитку теорії призначення покарання.

РОЗДІЛ 3 ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ

3.1. Виконання покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства

Виходячи з наведених нижче фактів, проведіть порівняльний аналіз вказаних обмежувальних заходів і визначте, який з них належить до покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства, і якими є ознаки таких покарань?

1. Особу засуджено за вчинення кримінального правопорушення до позбавлення волі строком на два роки. Місцем утримання такої особи визначена установа виконання покарань середнього рівня безпеки.
2. Під час досудового слідства, яке проводилося в кримінальному провадженні, особі обрано запобіжний захід у виді тримання під вартою. Для виконання обраного заходу особу було направлено до СІЗО.

421 Ізоляція від суспільства належить до одного із найдавніших способів державного примусу стосовно засуджених. Згадки про ізоляцію злочинців містяться у Руській правді (XI сторіччя), яка передбачала норму про застосування за найбільш тяжкі злочини (вбивство, конокрадство, підпал) покарання у виді звернення винного у рабство з одночасною конфіскацією всього майна. Раби повинні були працювати та утримувалися в умовах ізоляції від вільного суспільства.

422 Ізоляція від суспільства зберігається і до сьогодні в багатьох правових системах світу. Але різні правові системи передбачають різні види покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства.

423 У кримінально-виконавчому праві та Кримінально-виконавчому кодексі України (далі – КВК України) усі види покарань класифікуються на дві групи:

- покарання, пов'язані з ізоляцією від суспільства;
- покарання, не пов'язані з ізоляцією від суспільства, або альтернативні позбавленню волі покарання.

Під покараннями, пов'язаними з ізоляцією від суспільства, слід розуміти заходи примусу, що застосовуються за вчинення кримінальних правопорушень і полягають у поміщенні засудженого в установу виконання покарань (далі – УВП) з ізоляцією від суспільства, застосування до нього спеціальних засобів впливу, кінцевою метою яких є захист суспільства і попередження злочинів, що загрожують йому, а також виправлення засуджених та їх ресоціалізація. 424

Покарання, пов'язані з ізоляцією від суспільства, є найсуворішим засобом державного примусу в системі кримінальних покарань. Такі покарання призначаються засудженим за вчинення нетяжких, тяжких та особливо тяжких злочинів. Правова природа таких покарань полягає у застосуванні до засуджених заходів примусу, виражених у фізичній ізоляції від суспільства. Відрізняються такі покарання за обсягом правообмежень, порядком та умовами їх виконання. 425

У Мінімальних стандартних правилах поведінки з ув'язненими Організації Об'єднаних Націй закріплені керівні принципи, якими слід керуватися адміністрації УВП при поводженні із засудженими, що перебувають в ізоляції від суспільства, і мету, до здійснення якої ці заклади повинні прагнути. Правило п'ятдесят сім встановлює, що ув'язнення та інші заходи, які ізолюють правопорушника від навколишнього світу, завдають йому страждань уже тому, що вони відбирають у нього право на самовизначення, оскільки позбавляють свободи. Тому, крім випадків, коли сегрегація (відокремлення) видається виправданою або коли цього вимагає дисципліна, в'язнична система не повинна поглиблювати страждань, що випливають з такого становища. Звідси випливає, що ізоляція засудженого від суспільства сама по собі є значним обмеженням його прав і свобод, яке спричиняє страждання особі, тому використання цього заходу державного примусу повинне бути зваженим та обґрунтованим. 426

Серед покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства, КВК України встановлює позбавлення волі на певний строк і довічне позбавлення волі. Крім того, до них належать арешт, обмеження волі, тримання військовослужбовців у дисциплінарному батальйоні. Всі інші види покарання, з погляду законодавця, не мають 427

ознак ізоляції, оскільки вони не передбачають обов'язкового утримання особи в спеціальних установах.

428 Покарання, пов'язані з ізоляцією від суспільства, становлять четверту частину від усіх призначених в Україні кримінальних покарань. Так, за даними Державної судової адміністрації і Верховного Суду України за 2019 рік позбавлення волі призначено у 18,8 % вироків, арешт – 3,6 %, обмеження волі – 1,2 %¹²⁶; 2020 рік: позбавлення волі – 19,1 % вироків, арешт – 3,7 %, обмеження волі – 1,7 %¹²⁷.

429 Поміщення засудженого в умови ізоляції застосовується у разі, коли суд, під час розгляду обставин вчиненого діяння, доходить висновку, що залишення засудженого на волі є недоцільним з огляду на його підвищену суспільну небезпеку та неможливість вплинути на особу засудженого в умовах вільного суспільства. Отже, ізоляція передбачає обов'язкове застосування до засудженого спеціальних засобів впливу, спрямованих на досягнення конкретної мети, – виправлення засудженого та його ресоціалізацію, тобто повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві. При цьому загальною метою фізичної ізоляції засуджених від суспільства залишається захист суспільства від протиправних посягань, попередження вчинення нових злочинів як з боку засуджених, так і інших осіб, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими під час виконання і відбування таких покарань.

430 Слід зазначити, що покарання, пов'язані з ізоляцією від суспільства, традиційно розглядаються як найбільш ефективні, оскільки в умовах повного контролю над засудженим з боку держави значно простіше здійснювати комплексну реалізацію засобів виправлення і ресоціалізації, які передбачені чинним законодавством України.

431 Основними засобами виправлення і ресоціалізації засуджених до покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства, є встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим),

¹²⁶ Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2019 році. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Analiz_Krumin_sudu_pravopor_2019.pdf

¹²⁷ Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2020 році. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/ogl_2020.pdf

суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив (ст. 6 КВК України). Застосування режиму під час виконання і відбування покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства, створює необхідні умови для здійснення інших заходів виправного впливу та досягнення кінцевої мети покарання.

Враховуючи наведені положення національного законодавства 432 та міжнародних нормативних актів, можемо сформулювати ознаки покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства. Таким покаранням притаманні:

- фізична ізоляція правопорушників;
- режим відбування і виконання покарання;
- сукупність засобів виправлення і ресоціалізації.

Розглянемо наведені ознаки:

Фізична ізоляція є головною ознакою таких покарань тому, що 433 саме вона визначає їх зміст. Ізоляція означає примусове поміщення і утримання засуджених до спеціальних УВП та вживання заходів охорони щодо недопущення втеч засуджених і проникнення на територію установ сторонніх осіб і заборонених до використання предметів. Ізоляція є атрибутивною ознакою і розмежовує всі види покарань за їхньою суворістю. Власне, покарання, пов'язані з ізоляцією, є більш суворими. В ізоляції від суспільства полягає зміст позбавлення волі. З одного боку, через ізоляцію засуджених від суспільства реалізується кара як мета покарання. З другого боку, ізолюючи засудженого, держава намагається створити умови для зміни поведінки та окремих рис характеру засудженого дозволеними законодавством засобами для повернення його до законослухняного способу життя під час відбування покарання і після звільнення від його відбування.

Відповідно до чинного законодавства у сфері виконання і від- 434 бування покарань, ізоляція розуміється як комплекс визначених КВК України, законами України і встановлених вироком суду обмежень прав і свобод засуджених. Зокрема, це обмеження у праві на особисту недоторканність (ст. 29 Конституції України), на недоторканність житла (ст. 30 Конституції України), таємницю листування,

телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31 Конституції України), праві на приватність особистого життя (ст. 32 Конституції України), свободі пересування, вільного вибору місця проживання, а також вільно залишати територію України (ст. 33 Конституції України), проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (ст. 39 Конституції України), на страйк (ст. 44 Конституції України), на підприємницьку діяльність (ст. 42 Конституції України). Крім того, згідно з приписами КВК України, засуджені до покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства, не мають права вільно залишати призначену для перебування ізольовану територію УВП закритого типу, обирати рід занять, займатися не забороненою законом підприємницькою діяльністю, вести звичний спосіб життя, розпоряджатися вільним часом, обирати коло спілкування та ін. З цього приводу в Європейських пенітенціарних правилах Комітету Міністрів держав-учасниць ЄС зазначається, що обмеження, накладені на осіб, позбавлених волі, мають бути мінімально необхідними та відповідати тій обґрунтованій меті, з якої вони накладалися. У цьому зв'язку зауважимо, що позбавлення волі, само по собі, вже є значним обмеженням і тому всі інші обмеження повинні відповідати загальній меті покарання та ступеню суспільної небезпеки засудженого.

435 Слід зазначити, що ізоляція від суспільства не має абсолютного характеру¹²⁸. У засуджених до позбавлення волі залишається можливість спілкуватися з зовнішнім світом, шляхом листування з особами, які перебувають за межами колоній, ведення з ними телефонних розмов, у тому числі у мережах рухомого (мобільного) зв'язку, користування глобальною мережею Інтернет, а також одержання і відправлення посилок, бандеролей, грошових переказів, одержання передач, проведення зустрічей з родичами та іншими особами, навчання в закладах освіти, одержання правової допомоги від адвокатів або інших фахівців у галузі права, можливість короточасних виїздів за межі виправних колоній, у випадках, передбачених КВК України. Крім того, засудженим забезпечується право участі

¹²⁸ Романов М.В. Конспект лекцій з кримінально-виконавчого права. Харків : ТОВ «Видавництво права людини», 2015. С. 157.

у виборах, референдумах та інших аспектах життя суспільства тою мірою, якою це право не обмежене національним законодавством і може бути реалізоване під час відбування покарання.

В Європейських пенітенціарних правилах рекомендується, щоб життя в місцях позбавлення волі, наскільки це можливо, було наближене до позитивних аспектів життя у суспільстві. Стосовно ізолювання засудженого, Правила зазначають, що ув'язненим необхідно дозволяти максимально часто спілкуватися поштою, по телефону або в інші способи спілкування зі своїми родинами, іншими особами та представниками зовнішніх організацій; необхідно дозволяти також відвідування ув'язнених зазначеними особами. Чинне кримінально-виконавче законодавство передбачає інститути, спрямовані, з одного боку, на забезпечення ізоляції засудженого, а з іншого, на надання засудженому можливості підтримувати соціальні зв'язки і спілкуватися з зовнішнім світом. Стаття 102 КВК України визначає, що режим у колоніях має зводити до мінімуму різницю між умовами життя в колонії і на свободі, що повинно сприяти підвищенню відповідальності засуджених за свою поведінку і усвідомленню людської гідності¹²⁹.

В УВП ізоляція забезпечується системою охорони кримінально-виконавчих установ, технічними засобами нагляду і контролю, застосування яких забезпечує попередження втеч та інших кримінальних правопорушень, порушень вимог режиму, недопущення проникнення на територію режимних об'єктів сторонніх осіб, заборонених предметів, а також зберігання матеріальних цінностей. Сьогодні актуальним є питання впровадження системи динамічної безпеки засуджених і підтримання порядку в УВП¹³⁰.

Наступна ознака покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства, – це режим. Режим є особливим елементом, який існує виключно в покараннях, пов'язаних з ізоляцією. Відповідно до ст. 102 КВК України режим у виправних і виховних колоніях –

¹²⁹ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>

¹³⁰ Яковець І.С. Динамічна безпека в установих виконання покарань як основа профілактики правопорушень. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2015. № 3. С. 180–189. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkauk_2015_3_18

це встановлений законом та іншими нормативно-правовими актами порядок виконання і відбування покарання, який забезпечує ізоляцію засуджених; постійний нагляд за ними; виконання покладених на них обов'язків; реалізацію їхніх прав і законних інтересів; безпеку засуджених і персоналу; роздільне тримання різних категорій засуджених; різні умови тримання засуджених залежно від виду колонії; зміну умов тримання засуджених¹³¹. Наведене визначення містить вказівку на сутність режиму і його основні вимоги. Сутністю режиму є те, що режим передбачає певний порядок, послідовність діяльності. Можна стверджувати, що режим – це система правил поведінки та заходів, необхідних для досягнення цілей виконання покарань. Як зазначає А.Х. Степанюк, режим визначає послідовність процесу виконання-відбування покарання чи правила, за якими здійснюється цей процес¹³². Оскільки режим охоплює всі сторони діяльності кримінально-виконавчої установи, він регламентує дві сторони порядку відповідного покарання: виконання покарання та відбування покарання.

439 Режим виконання покарання – це система норм, яка визначає порядок діяльності органів та установ кримінально-виконавчої служби, спрямованої на реалізацію кари та інших правообмежень, які є змістом покарання, пов'язаного з ізоляцією від суспільства, щодо конкретного засудженого. Ці норми адресовані, перш за все, органам, установам, посадовим та службовим особам Кримінально-виконавчої служби України.

440 Режим відбування покарання – це система норм, яка адресована засудженому та регламентує його життя, порядок та послідовність дій, які він повинен або має право здійснювати протягом строку покарання.

441 Режим включає в себе норми, що регламентують діяльність і адміністрації, і засуджених. Вказані норми є складовою правового статусу обох суб'єктів кримінально-виконавчої діяльності.

¹³¹ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>

¹³² Кримінально-виконавче право: підручник/ Б.М. Головін, А.Х. Степанюк, О.В. Лисодєд та ін. ; за заг. ред. Б.М. Головіна, А.Х. Степанюка. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2019. С. 210.

Але визначення режиму виключно як певного порядку діяльності є неповним відображенням його ролі і виконуваних ним функцій в процесі виконання і відбування покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства. Річ у тому, що режим визнається ще й як один із засобів виправлення і ресоціалізації (ст. 6 КВК України). Це означає, що він містить, крім виключно процесуальних норм, ще й матеріально-правові норми, які визначають форми поведінки для засуджених осіб. Причому така поведінка розглядається як частина процесу виправлення засудженого.

Серед засобів виправлення і ресоціалізації закон зазначає такі:

- встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим);
- пробація;
- суспільно корисна праця;
- соціально-виховна робота;
- загальноосвітнє і професійно-технічне навчання;
- громадський вплив.

Закон України «Про пробацію» від 05.02.2015 № 160-VIII (зі змінами і доповненнями) визначає останню як систему наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого¹³³. Під час виконання покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства, застосовується так звана пенітенціарна пробація – низка заходів, спрямованих на підготовку осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового і побутового влаштування таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання. Закон № 160-VIII зазначає, що основними заходами пенітенціарної пробації є сприяння засудженим, які готуються до звільнення, у визначенні місця проживання після звільнення; влаштуванні до спеціалізованих установ для звільнених; госпіталізації до закладів охорони здоров'я

¹³³ Про пробацію : Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19>

осіб, які потребують стаціонарної медичної допомоги; працевлаштуванні працездатних осіб¹³⁴.

445 Загалом пробація – це складний комплекс заходів, які застосовуються до засудженого за рішенням суду і покликані забезпечити виправлення і ресоціалізацію особи без ізоляції її від суспільства.

446 *Суспільно корисна праця.* За загальним правилом, під час відбування покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства, засуджені мають право працювати. Європейські пенітенціарні правила визначають, що праця є позитивним елементом режиму, який не можна застосовувати як покарання. Наведене правило викликає низку суперечностей. Якщо визначати працю як елемент режиму, то вона, відповідно до положень національного законодавства, набуває ознак обов'язковості, оскільки вимоги режиму є обов'язковими для засуджених. Якщо ж працю не можна використовувати як покарання, то вона не може бути частиною режиму покарання. У кримінально-виконавчому законодавстві України визначається, що праця здійснюється на добровільній основі на підставі договору цивільно-правового характеру або трудового договору, який укладається між засудженим та фізичною особою – підприємцем або юридичною особою, для яких засуджені здійснюють виконання робіт чи надання послуг. Отже, вона є правом засудженого, що вказує на можливість засудженого не користуватися цим правом.

447 Окремі особливості залучення засуджених до праці під час відбування конкретних видів покарань визначаються законодавством (ст. 118 КВК України). Зокрема, обов'язковість праці передбачена для засуджених, які мають заборгованість за виконавчими документами. Такі особи зобов'язані працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії, до погашення заборгованості. Щодо засуджених, які досягли пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 № 1058-IV, а також осіб з інвалідністю першої та другої груп, хворих на активну форму туберкульозу, жінок з вагітністю понад чотири місяці, жінок, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях, таким особам дозволяється

¹³⁴ Там само.

працювати за їхнім бажанням з урахуванням висновку лікарської комісії колонії¹³⁵.

Соціально-виховна робота – цілеспрямована діяльність персоналу органів і УВП та інших соціальних інституцій для досягнення мети виправлення і ресоціалізації засуджених. В УВП проводиться моральне, правове, трудове, естетичне, фізичне, санітарно-гігієнічне виховання засуджених, а також інші його види. Зазвичай соціально-виховна робота проводиться шляхом організації спеціальних виховних або соціальних заходів, а також шляхом залучення засуджених до участі в самодіяльних організаціях, громадських, благодійних і релігійних організаціях, а також до самовиховання (ст. 123 КВК України)¹³⁶.

Соціально-виховна робота організовується начальниками відділень соціально-виховної роботи і проводиться в порядку і на умовах, які визначаються внутрішнім розпорядком відповідної кримінально-виконавчої установи. Крім того, соціально-виховна робота здійснюється у співпраці зі спостережними комісіями та громадськими організаціями. Зокрема, співробітництво органів і УВП з громадськими організаціями здійснюється за такими напрямками: залучення можливостей громадських інституцій до вдосконалення житлово-побутових умов для засуджених, їх матеріально-побутового та медико-санітарного забезпечення; сприяння адміністрації установ у проведенні соціально-виховної роботи із засудженими, організації їх загальноосвітнього та професійно-технічного навчання, реалізації різного роду освітніх програм; допомога адміністрації УВП у підготовці засуджених до звільнення, участь у здійсненні заходів соціального патронажу щодо осіб, звільнених від відбування покарання; сприяння засудженим та їх сім'ям у відновленні та підтримці соціально корисних зв'язків; надання засудженим правової допомоги¹³⁷.

¹³⁵ Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>

¹³⁶ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>

¹³⁷ Таволжанський О.В. Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі : монографія / за ред. проф. В.В. Голіни і доц. Л.П. Оніки. Х. : Право, 2015. С. 18.

450 *Загальноосвітнє і професійно-технічне навчання.* В колоніях для засуджених забезпечується доступність і безоплатність здобуття повної загальної середньої освіти. Тим, хто бажає підвищувати свій загальноосвітній рівень, незалежно від віку, створюються умови для самоосвіти, надається можливість навчання в загальноосвітніх навчальних закладах колоній, які створюються місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування відповідно до потреб у них і за наявності необхідної матеріально-технічної та науково-методичної бази, педагогічних кадрів. У виховних колоніях, де відбувають покарання неповнолітні, утворюються середні загальноосвітні школи трьох ступенів. Засуджені, які навчаються в них, підручниками, зошитами та письмовим приладдям забезпечуються безоплатно. Для засуджених, які не мають робітничої професії, за якою вони можуть бути працевлаштовані в цій колонії, надається можливість підготовки на курсах професійного навчання робітників на виробництві (ст. 125 КВК України)¹³⁸.

451 Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 25 червня 2020 р. № 526 «Про затвердження Порядку організації здобуття повної загальної середньої освіти засудженими до позбавлення волі на певний строк або довічного позбавлення волі, а також неповнолітніми особами, взятими під варту» організацію здобуття освіти засудженими та неповнолітніми особами, взятими під варту, забезпечують комунальні заклади загальної середньої освіти, за якими закріплені виправні та виховні колонії, слідчі ізолятори (далі – СІЗО) або державні заклади загальної середньої освіти, що створені при колоніях і належать до сфери управління Мін'юсту¹³⁹.

452 Здобуття освіти засудженими та неповнолітніми особами, взятими під варту, може організовуватися за інституційною або індивідуальною формою, визначеною законодавством, відповідно до чисельності осіб, які потребують отримання освітніх послуг.

¹³⁸ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>

¹³⁹ Про затвердження Порядку організації здобуття повної загальної середньої освіти засудженими до позбавлення волі на певний строк або довічного позбавлення волі, а також неповнолітніми особами, взятими під варту : Постанова КМУ від 25.06.2020 № 526. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2020-п>

Слід зазначити, що чинне законодавство передбачає низку покарань, які в своєму арсеналі впливу фактично використовують ізоляцію від суспільства. Йдеться про арешт, обмеження волі, тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців. Правове регулювання арешту та обмеження волі на сьогодні максимально наближене до позбавлення волі на певний строк. Виходячи з правообмежень, які передбачені вказаними покараннями, а також з наявності в них такої ознаки, як режим, можна стверджувати, що ці покарання повною мірою можна відносити до покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства. 453

Отже, виходячи з розглянутих ознак, які притаманні покаранням пов'язаним з ізоляцією, можемо віднести до них такі покарання: 454

- арешт;
- обмеження волі;
- тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців;
- позбавлення волі на певний строк;
- довічне позбавлення волі.

Арешт. У статті 60 Кримінального кодексу України зазначено, що покарання у виді арешту полягає в триманні засудженого в умовах ізоляції і встановлюється на строк від одного до шести місяців. Отже, кримінальне законодавство відносить арешт до покарань, які пов'язані з ізоляцією. На підтвердження тези про віднесення арешту до покарань, пов'язаних з ізоляцією, вказує також той факт, що чинне кримінально-виконавче законодавство розповсюджує на засуджених до арешту права, обов'язки, заборони і обмеження, встановлені для осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі. 455

Законодавець визначає, що арешт не застосовується до осіб віком до шістнадцяти років, вагітних жінок та до жінок, які мають дітей віком до семи років. Такий виняток зумовлено наявністю більшого обсягу ізоляції, який притаманний арешту. Саме з огляду на це застосовувати арешт до осіб молодше 16 років, вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років, є небажаним. 456

Особливістю виконання покарання у виді арешту є те, що вони відбуваються в спеціальних установах – арештних домах. Сьогодні в Україні не існує арештних домів як окремих УВП. Державна 457

кримінально-виконавча служба йде шляхом створення арештних домів у виді окремих секторів при кримінально-виконавчих установах та СІЗО. За даними Державної кримінально-виконавчої служби (далі – ДКВС), станом на початок 2020 року арешт відбуває 359 осіб в арештних домах, створених при кримінально-виконавчих установах.

458 Порядок відбування арешту передбачає дотримання положення про відбування цього покарання за місцем проживання засудженого та в одному арештному домі. Переведення засудженого до арешту з одного арештного дому до іншого допускається в разі його хвороби або для забезпечення його безпеки, а також з інших поважних причин, що перешкоджають подальшому перебуванню засудженого в цьому арештному домі (ст. 50 КВК України)¹⁴⁰.

459 Засуджені до покарання у виді арешту тримаються в умовах ізоляції з роздільним триманням чоловіків, жінок, неповнолітніх, засуджених, які раніше притягалися до кримінальної відповідальності, засуджених, які раніше відбували покарання в місцях позбавлення волі, і засуджених, які раніше працювали в суді, органах прокуратури, юстиції та правоохоронних органах. Іноземні громадяни і особи без громадянства, як правило, тримаються окремо від інших засуджених (ст. 51 КВК України)¹⁴¹.

460 Відповідно до ст. 51 КВК України засуджені до арешту мають право:

- звертатися з пропозиціями, заявами і скаргами до державних органів, громадських об'єднань і службових осіб;
- витрачати гроші із своїх особових рахунків без обмеження їх обсягу для придбання продуктів харчування, одягу, взуття, літератури, письмового приладдя та предметів першої потреби;
- отримувати грошові перекази;
- одержувати і відправляти листи та телеграми без обмеження їх кількості;
- одержувати один раз на місяць короткострокове побачення, а неповнолітні засуджені – короткострокові побачення без

¹⁴⁰ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>

¹⁴¹ Там само.

обмеження їх кількості¹⁴². Побачення надаються з родичами або іншими особами у присутності представника колонії.

Засудженим до арешту надається прогулянка тривалістю одна година, а неповнолітнім – дві години. 461

Засуджені до арешту можуть залучатися без оплати праці до робіт з благоустрою арештних домів, а також поліпшення житлово-побутових умов засуджених або до допоміжних робіт із забезпечення арештних домів продовольством. До цих робіт засуджені залучаються в порядку черговості і не більш як на дві години на день (ст. 52 КВК України)¹⁴³. 462

Матеріально-побутове забезпечення і медичне обслуговування засуджених до арешту здійснюються відповідно до норм, встановлених для осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі. 463

Останнім часом в Україні обговорюється питання скасування покарання у виді арешту у зв'язку з тим, що цей вид покарання продемонстрував свою неефективність і з часом фактично втратив риси окремого покарання, поступово перетворюючись на короткотермінове позбавлення волі. 464

Обмеження волі належить до покарань, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства. Але, як свідчить практика виконання цього покарання, обмеження волі засуджені відбувають в установах (виправних центрах), які, хоча і мають назву установ відкритого типу, втім побудовані на базі так званих колоній-поселень, матеріально-технічне обладнання та набір наглядових та охоронних засобів яких майже повністю збігається з УВП закритого типу. Питання про те, чи можна прирівнювати обмеження волі до позбавлення волі, залишається дискусійним. Втім, ознаки фізичної ізоляції від суспільства засуджених до обмеження волі все-таки мають місце. Насамперед, такі засуджені перебувають під наглядом адміністрації виправного центру, що включає стеження і контроль за їх поведінкою за місцем проживання і роботи, а також у неробочий час. Виправний центр має територію і межу. Просторова організація 465

¹⁴² Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>

¹⁴³ Там само.

виправного центру дуже схожа із просторовою організацією виправних колоній, а саме: обладнується огорожею суцільного заповнення з інженерними засобами та контрольно-пропускним пунктом. На території виправного центру розміщені житлова та виробнича зони, чергова частина, гуртожитки, дисциплінарний ізолятор, виробничі об'єкти. Засуджені зобов'язані постійно перебувати в межах виправного центру під наглядом, залишати його межі лише за спеціальним дозволом адміністрації цього центру, проживати за особистим посвідченням, яке видається взамін паспорта (ст. 59 КВК України). Засуджені, які відбувають покарання у виді обмеження волі, а також приміщення, в яких вони проживають, можуть піддаватися обшуку, а їхні речі, посилки, передачі і бандеролі, що надійшли, – огляду. Таким засудженим забороняється придбавати, використовувати, зберігати при собі та на території, де вони проживають, а також доставляти на цю територію предмети, вироби і речовини, перелік яких визначений Міністерством юстиції України (ст. 59 КВК України)¹⁴⁴.

466 Обмеження волі встановлюється на строк від одного до п'яти років і не застосовується до неповнолітніх, вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до чотирнадцяти років, до осіб, що досягли пенсійного віку, військовослужбовців строкової служби та до осіб з інвалідністю першої і другої групи. Це правило ґрунтується на положенні про залучення засуджених до праці. Категорії осіб, до яких не можна застосувати обмеження волі, включають до себе тих, хто має специфічне коло трудових прав і їх залучення до праці не є виправданим.

467 Обмеження волі як вид покарання має достатньо широке поширення. За даними ДКВС, станом на 2020 рік у 22 виправних центрах тримається 1480 засуджених до обмеження волі.

468 Як було вказано вище, особи, засуджені до обмеження волі відбувають покарання у виправних центрах – спеціальних установах відкритого типу.

469 Особливим є порядок направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання. КВК України встановлює, що засуджені

¹⁴⁴ Там само.

до обмеження волі прямують за рахунок держави до місця відбування покарання самостійно. Уповноважений орган з питань пробації надсилає засудженому виклик, за яким він зобов'язаний з'явитися для вручення припису та ознайомлення з порядком і умовами відбування покарання. Уповноважений орган з питань пробації згідно з вироком суду вручає засудженому припис про виїзд до місця відбування покарання. Не пізніше трьох діб з дня одержання припису засуджений зобов'язаний виїхати до місця відбування покарання і прибути туди відповідно до вказаного в приписі строку (ст. 57 КВК України)¹⁴⁵.

У разі неприбуття засудженого до обмеження волі до місця відбування покарання та в разі, якщо його місцезнаходження невідоме, уповноважений орган з питань пробації надсилає органам Національної поліції подання про оголошення його в розшук та подання до суду для вирішення питання направлення засудженого до місця відбування покарання в порядку, установленому для засуджених до позбавлення волі. Після затримання засуджений направляється до місця відбування покарання в порядку, встановленому для засуджених до позбавлення волі (ст. 57 КВК України)¹⁴⁶.

Зважаючи на те, що засуджений до обмеження волі прямує до установи самостійно, строк покарання обчислюється з дня прибуття і постановки засудженого на облік у виправному центрі. Це важливе положення, яке відрізняє обмеження волі серед інших видів покарань, пов'язаних з ізоляцією.

Правовий статус засуджених до обмеження волі передбачає наявність в них таких прав:

- носити цивільний одяг, мати при собі портативні персональні комп'ютери та аксесуари до них, гроші, мобільні телефони та аксесуари до них, цінні речі, користуватися грішми без обмежень;
- відправляти листи, отримувати посилки (передачі) і бандеролі, одержувати короткострокові побачення без обмежень, а тривалі побачення – до трьох діб один раз на місяць;

¹⁴⁵ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>

¹⁴⁶ Там само.

– користуватися засобами мобільного зв'язку; одержувати правову допомогу, передбачену КВК України для осіб, засуджених до позбавлення волі¹⁴⁷.

473 Засудженим може бути дозволено короточасні виїзди за межі виправного центру за обставин, передбачених законом для осіб, засуджених до позбавлення волі, а також з інших поважних причин у таких випадках:

– за необхідності звернутися в медичний заклад з приводу захворювання чи лікування за наявності відповідного медичного висновку;

– для складання іспитів у навчальному закладі;

– за викликом слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду – на період здійснення кримінального провадження;

– для попереднього вирішення питань трудового і побутового влаштування після звільнення – строком до семи діб, без урахування часу на дорогу;

– у разі необхідності оформлення документів для призначення та виплати пенсії;

– у разі виникнення інших життєво необхідних обставин, які потребують присутності засудженого (ст. 59 КВК України)¹⁴⁸.

474 Зміст правового статусу також включає в себе обов'язки та зобов'язання щодо засудженого до обмеження волі. Особливою рисою цього покарання є те, що закон надає засудженим, які не допускають порушень встановленого порядку відбування покарання і мають сім'ї, після відбуття шести місяців строку можливість за постановою начальника виправного центру проживати за межами гуртожитку із своїми сім'ями. Крім того, кримінально-виконавче законодавство визначає, що засуджені, які після постановлення вироку визнані особами з інвалідністю першої чи другої групи або досягають пенсійного віку, або захворіли на тяжку хворобу, яка перешкоджає відбуванню покарання, а також стосовно жінки, яка завагітніла, орган пробації чи адміністрація виправного центру вносить до суду подання про звільнення такої особи від відбування покарання (ст. 59 КВК України).

¹⁴⁷ Там само.

¹⁴⁸ Там само.

Засуджених до обмеження волі залучають до праці, з ними про- 475
водиться соціально-виховна робота.

Натепер триває процес реформування пенітенціарної системи 476
України, і в його межах ведеться обговорення можливості перегляду
змісту покарання у виді обмеження волі шляхом перетворення
цього покарання у захід електронного моніторингу за засудженим
за допомогою технічних пристроїв (електронних браслетів).

Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців є різ- 477
новидом позбавлення волі зі спеціальним суб'єктом відбування
покарання – військовослужбовцями. Регулюється цей вид покарання
у більшості випадків положеннями кримінально-виконавчого зако-
нодавства, які присвячені позбавленню волі з особливостями, при-
таманими військовослужбовцям. Зокрема, такі особливості стосу-
ються строків відбування цього покарання, місця його відбування,
наявності військових звань, порядку звільнення засуджених та їх
статусу після звільнення від відбування покарання.

Згідно із ст. 62 КК України покарання у виді тримання в дисци- 478
плінарному батальйоні призначається військовослужбовцям стро-
кової служби, військовослужбовцям, які проходять військову службу
за контрактом, особам офіцерського складу, які проходять кадрову
військову службу, особам офіцерського складу, які проходять вій-
ськову службу за призовом, військовослужбовцям, призваним на
військову службу під час мобілізації, на особливий період (крім
військовослужбовців-жінок), на строк від шести місяців до двох років
у випадках, передбачених Кримінальним кодексом, а також якщо суд,
враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за
можливе замінити позбавлення волі на строк не більше двох років
триманням у дисциплінарному батальйоні на той самий строк.

Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбов- 479
ців замість позбавлення волі не може застосовуватися до осіб, які
раніше відбували покарання у виді позбавлення волі.

Позбавлення волі на певний строк. Покарання у виді позбавлення 480
волі полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний
строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу. Цей вид
покарання є основним і має значне поширення.

481 Виконання покарання здійснюють спеціальні установи – виправні колонії, які поділяються залежно від рівня безпеки, що встановлюється всередині установи. Існують такі рівні безпеки виправних установ – мінімальний, який, в свою чергу, поділяється на мінімальний з загальними умовами тримання і мінімальний з полегшеними умовами тримання; середній рівень безпеки; максимальний рівень безпеки, який передбачає можливість тримання засуджених у звичайних житлових приміщеннях і приміщеннях камерного типу. Диференціація за рівнями безпеки передбачає встановлення для засуджених різних за своїм обсягом і змістом правообмежень, які визначають характер і інтенсивність впливу на засудженого.

482 Крім поділу за рівнями безпеки кожна виправна установа за своєю просторовою побудовою поділяється на локальні дільниці, зокрема це:

- дільниця карантину, діагностики і розподілу;
- дільниця ресоціалізації;
- дільниця соціальної реабілітації;
- дільниця посиленого контролю.

483 Дільниці відрізняються за своїм функціональним призначенням, побудовою та набором режимних заходів, які передбачені кримінально-виконавчим законодавством.

484 Неповнолітні засуджені відбувають позбавлення волі в спеціальних виховних установах, які не поділяються за рівнями безпеки і мають більшу орієнтацію на навчально-виховні заходи у роботі з засудженими, що загалом узгоджується з положеннями Мінімальних стандартних правил ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила).

485 Відповідно до ст. 107 КВК України засуджені, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, мають право:

- одержувати інформацію і роз'яснення про умови відбування і порядок виконання покарання у виді позбавлення волі;
- користуватися послугами, які надаються в місцях позбавлення волі, в тому числі додатковими, оплачуваними;
- брати участь у трудовій діяльності; отримувати медичну допомогу і лікування, у тому числі платні медичні послуги за рахунок

особистих грошових коштів чи коштів рідних та близьких в закладах охорони здоров'я, які мають ліцензію Міністерства охорони здоров'я України та не віднесені до відання центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань;

- розпоряджатися грошовими коштами, придбавати, володіти і розпоряджатися предметами, речами, виробами;

- здійснювати листування з особами, які перебувають за межами колоній, вести з ними телефонні розмови, у тому числі у мережах рухомого (мобільного) зв'язку, користуватися глобальною мережею Інтернет;

- одержувати і відправляти посилки, бандеролі, грошові перекази, одержувати передачі;

- зустрічатися з родичами та іншими особами; подавати пропозиції, заяви і скарги в усній чи письмовій формі від свого імені;

- брати участь у роботі самодіяльних організацій та гуртків соціально корисної спрямованості, займатися фізичною культурою і спортом;

- придбавати, користуватися і зберігати предмети першої потреби, періодичні видання, літературу, продукти харчування;

- розпоряджатися вільним часом, який відведений розпорядком дня, не порушуючи при цьому правил поведінки;

- здобувати освіту відповідно до законодавства про освіту; одержувати правову допомогу від адвокатів або інших фахівців у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи;

- звертатися до адміністрації з проханням внести подання щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання чи щодо заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням¹⁴⁹.

Засудженим можуть надаватися й інші права, реалізація яких не суперечить меті покарання, порядку і умовам виконання та відбування покарання. 486

¹⁴⁹ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>

- 487 Після відбуття покарання засуджені до позбавлення волі звільняються від відбування покарання за підставами, в порядку та на умовах, передбачених чинним законодавством. Їм може бути надана допомога, яка передбачена інститутами пенітенціарної та наглядової пробації.
- 488 *Довічне позбавлення волі.* Довічне позбавлення волі встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів і застосовується лише у випадках, спеціально передбачених Кримінальним кодексом України, якщо суд не вважає за можливе застосовувати позбавлення волі на певний строк.
- 489 Довічне позбавлення волі не застосовується до осіб, що вчинили злочини у віці до 18 років і до осіб у віці понад 65 років, а також до жінок, що були в стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку, а також у випадку, передбаченому частиною четвертою статті 68 Кримінального кодексу України.
- 490 Відповідно до ст. 150 КВК України засуджені до довічного позбавлення волі відбувають покарання: чоловіки – у секторах максимального рівня безпеки виправних колоній середнього рівня безпеки та виправних колоніях максимального рівня безпеки; жінки – у секторах середнього рівня безпеки виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання та виправних колоніях середнього рівня безпеки. Адже для жінок передбачені більш м'які умови тримання. Така особливість побудови виправних установ для жінок покликана забезпечити дотримання принципів, викладених в Правилах ООН щодо поводження з жінками-в'язнями та заходів, не пов'язаних з позбавленням волі, щодо жінок-злочинниць (Бангкокські правила).
- 491 Засуджені до довічного позбавлення волі носять одяг спеціального зразка і тримаються окремо від інших засуджених протягом десяти років. Після цього строку засуджені до довічного позбавлення волі можуть бути переведені до звичайних жилих приміщень колонії максимального рівня безпеки.
- 492 Особливість залучення довічників до праці полягає в тому, що такі засуджені працюють тільки на території колонії з урахуванням вимог тримання їх у приміщеннях камерного типу.

Засуджені до довічного позбавлення волі мають право: витрати для придбання продуктів харчування, одягу, взуття, білизни та предметів першої потреби гроші, зароблені у виправній колонії, одержані за переказами, за рахунок пенсії та іншого доходу, без обмеження їх обсягу; одержувати один раз на місяць короткострокове побачення та один раз на два місяці тривале побачення з близькими родичами (подружжя, батьки, діти, всиновлювачі, всиновлені, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки). Тривалі побачення можуть надаватися і подружжю, яке проживало однією сім'єю, але не перебувало у шлюбі, за умови, що в них є спільні неповнолітні діти (ст. 151 КВК України). 493

Засудженим до довічного позбавлення волі може бути подано клопотання про його помилування після відбуття ним не менше двадцяти років призначеного покарання. 494

Сьогодні покарання у виді довічного позбавлення волі в Україні перебуває в полі зору найвищих судових інстанцій. Така зацікавленість пов'язана з тим, що довічне позбавлення волі в Україні визнано ЄСПЛ покаранням «без перспективи звільнення» (справа «Петухов проти України № 2» (заява № 41216/13). Тому Конституційний Суд України в рішенні № 6-р (II) /2021 визнав неконституційними: частину 1 статті 81 та частину 1 статті 82 КК у зв'язку з тим, що вони унеможливають їх застосування до осіб, яких засуджено до відбування покарання у виді довічного позбавлення волі. Вказані положення передбачали можливість умовно-дострокового звільнення від відбування покарання та заміну невідбутої частини покарання більш м'яким лише для осіб, що відбувають покарання у виді позбавлення волі. Конституційний Суд України вказав, що з огляду на установлення ЄСПЛ факту порушення Україною статті 3 ЄКПЛ на підставі того, що покарання у вигляді довічного позбавлення волі є покаранням без перспективи звільнення, та з урахуванням того, що частина 2 статті 28 Конституції України є тотожною статті 3 ЄКПЛ, Конституційний Суд України вважає, що встановлене Кодексом покарання у вигляді довічного позбавлення волі як покарання без перспективи звільнення є несумісним із вимогами Конституції України. 495

- 496 Такими є особливості відбування покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства.
- 497 1. Перша з фабул, а саме: «Особу засуджено за вчинення кримінального правопорушення до позбавлення волі строком два роки. Місцем утримання такої особи визначена УВП середнього рівня безпеки» – стосується покарання, пов'язаного з ізоляцією від суспільства.
- 498 2. Незважаючи на те, що друга фабула також стосується направлення особи в місця примусового тримання, такі місця, як і тримання в них, не належать до покарань. Вирішальним моментом для визначення того, чи є обмежувальний захід покаранням, є постановлення обвинувального вироку суду, в якому визначений вид і міра покарання і який набрав законної сили. Лише після цього особа набуває статусу засудженого, а відповідна міра примусу стає покаранням.
- 499 Особа, щодо якої обраний запобіжний захід у виді тримання під вартою, зазвичай має процесуальний статус підозрюваного або обвинуваченого, бере участь у процесуальній стадії досудового слідства і саме з метою унеможливити ухилення цієї особи від органів досудового розслідування та суду, зробити неможливим перешкодження кримінальному провадженню або зайняття злочинною діяльністю, а також з метою подальшого забезпечення виконання вироку суду таку особу поміщують до СІЗО.
- 500 Ознаками покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства, є:
фізична ізоляція правопорушників;
режим відбування і виконання покарання;
сукупність засобів виправлення і ресоціалізації.
- 501 І хоча поміщення особи до СІЗО також передбачає фізичну ізоляцію від суспільства, інших ознак таке тримання не містить. До засудженого не застосовуються спеціальні цілеспрямовані режимні заходи, щодо такої особи не реалізуються засоби виправлення і ресоціалізації (зокрема, навчання, праця, виховання, засоби пенітенціарної пробації тощо).

Питання для самоконтролю:

1. В чому полягає ізоляція від суспільства при виконанні покарань?
2. Які передбачені обмеження, пов'язані з ізоляцією від суспільства?
3. Назвіть права засуджених, що не підлягають обмеженню під час виконання покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства.
4. Укажіть ознаки покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства.
5. Розкрийте поняття режиму при виконанні покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства.

6. Охарактеризуйте пробацію, пов'язану з виконанням указаної групи покарань.

7. В чому полягають особливості праці засуджених в умовах ізоляції від суспільства?

8. Як забезпечується навчання засуджених в умовах ізоляції від суспільства?

9. Які основні проблеми виникають при організації соціально-виховної роботи в умовах ізоляції від суспільства?

10. Охарактеризуйте виправлення і ресоціалізацію засуджених як критерії успішності виконання покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства.

3.2. Виконання покарань, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства

1. Особа була засуджена до покарання у виді громадських робіт строком сто шістдесят годин. Уповноважений орган з питань пробації направив засудженого для відбування покарання на роботи до служби доставки харчування. Засуджений залучався до некваліфікованих робіт, які не становили небезпеки. Чи можна залучати засуджених до громадських робіт до вказаного виду роботи? Які вимоги ставляться до громадських робіт як виду кримінального покарання?

502 Практика застосування покарань, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства, сьогодні стає поширеною та набуває все більшої актуальності. За даними Державної судової адміністрації покарання, не пов'язані з ізоляцією від суспільства, застосовуються більш ніж у 33 % випадків. Враховуючи, що 43,3 % припадає на застосування норм щодо звільнення від відбування покарання, можна констатувати, що покарання, не пов'язані з ізоляцією, мають значне поширення в Україні¹⁵⁰.

503 Основним міжнародним документом у цьому напрямі є Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй стосовно заходів, не пов'язаних з ув'язненням (Токійські правила). Ці правила закладають загальні положення організації та виконання покарань, не пов'язаних з ізоляцією, які є прийнятними та зрозумілими на світовому рівні.

504 Пункт 1.5 Токійських правил визначає, що держави-члени розробляють заходи, не пов'язані з ув'язненням, у межах своїх правових систем з метою забезпечення інших можливостей впливу на засудженого, скорочуючи тим самим застосування ув'язнення, та з метою раціоналізації політики у сфері кримінального правосуддя з врахуванням необхідності дотримання прав людини, вимог соціальної справедливості та потреб правопорушника щодо повернення до нормального життя у суспільстві.

¹⁵⁰ Огляд даних про стан здійснення правосуддя. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/media/ogl_2018.pdf

Адже загальносвітова доктрина встановлює пріоритет саме таких 505
покарань, які не пов'язані з ізоляцією від суспільства, вважаючи їх
такими, що сприяють дотриманню прав людини та відновленню
правопорушника як члена суспільства.

Кримінальне та кримінально-виконавче законодавство України 506
відносить до покарань, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства,
такі: штраф; позбавлення військового, спеціального звання, рангу,
чину або кваліфікаційного класу; позбавлення права обіймати
певні посади або займатися певною діяльністю; громадські роботи;
виправні роботи; застосування службових обмежень до військово-
службовців; конфіскація майна. Закон відносить до таких покарань
в тому числі й арешт, обмеження волі, тримання у дисциплінар-
ному батальйоні військовослужбовців. Але зважаючи на наявність
у цих покарань серед арсеналу засобів впливу на засудженого ознак
фізичної ізоляції від суспільства, вважаємо, що їх не можна відно-
сити до тих, які з нею не пов'язані. Ретельну аргументацію щодо
цього питання ми наводимо у попередньому розділі.

Системне дослідження положень чинного законодавства України 507
дозволяє виокремити ознаки, які притаманні таким видам пока-
рань і є спільними для них.

По-перше, це спрямованість обмежувального впливу покарань, 508
не пов'язаних з ізоляцією. У більшості випадків ці покарання поз-
бавляють або обмежують засудженого у майнових, трудових/служ-
бових та загальних правах. Як бачимо, в результаті застосування
покарань, не пов'язаних з ізоляцією, засуджений позбавляється
частини майна, певних посадових або службових надбань та ознак,
може бути позбавлений частини заробітку, можливості використо-
вувати свій вільний час на власний розсуд тощо. Адже спрямова-
ність таких покарань має виражений обмежуваний характер і не
позбавляє засудженого можливості контактувати із зовнішнім сві-
том, обирати місце перебування, коло спілкування.

По-друге, покарання, не пов'язані з ізоляцією від суспільства, 509
виконують спеціальні органи. Це або уповноважені органи з питань
пробації, або інші державні органи, які не входять до ДКВС і системи
органів виконання покарань. Виконання покарання у виді штрафу,

громадських та виправних робіт, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю покладається на уповноважений орган з питань пробації. Конфіскацію майна виконує Державна виконавча служба. Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу виконують органи чи посадові особи, які присвоїли це звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас. Компетенція будь-якого з вказаних органів не передбачає можливості покладення на засудженого обмежень, які б могли вплинути на перебування особи в суспільстві. Саме тому для класифікації цих покарань законодавець обрав негативну характеристику, вказуючи на те, що ці види покарань не пов'язані з ізоляцією від суспільства. І третьою ознакою є застосування до засуджених до таких покарань спеціальних засобів впливу, які мають соціальний, виховний або психологічний характер. Як зазначено в Токійських правилах, система кримінального правосуддя повинна передбачати широкий вибір заходів, не пов'язаних з ув'язненням, від досудових до післясудових. Пункт 2.7 встановлює, що застосування заходів, не пов'язаних з ув'язненням, повинне йти шляхом депеналізації та декриміналізації. Кримінально-виконавче законодавство України як основний засіб впливу під час застосування покарань, не пов'язаних з ізоляцією, визначає пробацію. Відповідно до підпункту 6 частини 1 статті 2 Закону України «Про пробацію» пробація – це система наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого¹⁵¹. За своєю правовою природою пробація депеналізована, оскільки в її зміст покладені такі елементи, які мають, перш за все, соціально-виховне спрямування. Зокрема, щодо покарань, не пов'язаних з ізоляцією, застосовується наглядова пробація. Наглядова пробація – це здійснення наглядових та соціально-виховних заходів щодо засуджених до покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських

¹⁵¹ Про пробацію : Закон України від 05.02.2015 № 160–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160–19>

робіт, виправних робіт, осіб, яким покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді громадських робіт або виправних робіт, осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, а також направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів.

Наглядова пробація передбачає реалізацію пробаційних програм стосовно осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням. Цей напрям діяльності передбачає комплекс заходів, спрямованих на корекцію соціальної поведінки або її окремих проявів, формування соціально сприятливих змін особистості, які можливо об'єктивно перевірити.

Якщо узагальнити, то можна стверджувати, що виконання покарань, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства, за своїм змістом є специфічним видом діяльності органів і УВП, а також інших органів держави, який має корекційне та відновлювальне спрямування.

Виходячи з викладеного, можемо навести визначення *покарань, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства*. Ними є заходи примусового впливу, які спрямовані на обмеження загальних громадянських та майнових прав особи, здійснюються спеціально уповноваженими органами держави та іншими органами, які забезпечують надання відповідних прав особі та полягають у застосуванні до засудженого особливих заходів впливу та пробації, кінцевою метою яких є корекція соціальної поведінки засудженого або її окремих проявів, формування соціально сприятливих змін особистості.

Слід зазначити, що різноманіття покарань, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства, створює певні складнощі у здійсненні наукових та правових узагальнень щодо цих заходів корекційного впливу. Але на рівні міжнародних актів сформульовані певні положення, які сьогодні розглядаються як прийнятні стандарти виконання таких покарань. Ці стандарти сформульовані як в актах загальної, так і регіональної дії:

– Мінімальні стандартні правила ООН стосовно заходів, не пов'язаних з ув'язненням (Токійські правила);

- Правила Організації Об'єднаних Націй щодо поводження з жінками-ув'язненими та мір покарання для жінок-правопорушників, не пов'язаних з позбавленням волі (Бангкокські правила);
- Рекомендації № R (92)16 Комітету Міністрів Ради Європи про Європейські правила щодо громадських санкцій та заходів;
- Рекомендації CM/Rec (2018)11 Комітету Міністрів Ради Європи щодо Європейських правил стосовно неповнолітніх правопорушників, які підлягають призначенню санкцій або заходів;
- Європейська конвенція про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками;
- Стандарти пробації, закріплені у Рекомендації № CM/(2010)1 Комітету Міністрів Ради Європи про Правила Ради Європи про пробацію.

514 Більшість з вказаних актів є спеціальними й орієнтовані на правові інститути, які належать до окремих напрямів роботи з порушниками, до яких застосовані санкції або заходи, не пов'язані з ізоляцією від суспільства. Найбільш загальним актом є Мінімальні стандартні правила ООН стосовно заходів, не пов'язаних з ув'язненням (Токійські правила), які визначають гарантійні положення визначення та застосування заходів, не пов'язаних з ув'язненням. Токійські правила приписують, щоб вибір заходів, не пов'язаних з ув'язненням, ґрунтувався на оцінці встановлених критеріїв щодо характеру та ступеню тяжкості правопорушення та особи правопорушника, цілей вироку та прав жертв. Правопорушник повинен мати право подавати запити або скарги до судового або іншого компетентного незалежного органу з питань, які стосуються його особистих прав в процесі застосування заходів, не пов'язаних з ув'язненням. Порушникам забезпечується належний механізм захисту та задоволення будь-якої скарги, пов'язаної з недотриманням визнаних на міжнародному рівні прав людини.

515 Токійські правила вимагають поваги гідності порушника, до якого застосовуються заходи, не пов'язані з ув'язненням, його право на особисте життя, а також забезпечується обмеження прав порушника виключно в тому обсязі, який санкціонований компетентним органом, що постановив відповідне рішення.

Наведені положення є найбільш принциповими і повинні бути 516
реалізовані в усіх без винятку покараннях, не пов'язаних з ізоляцією
від суспільства.

Розглянемо особливості виконання окремих покарань, 517
не пов'язаних з ізоляцією від суспільства, на національному
рівні в Україні.

Штраф – це грошове стягнення, що накладається судом у випад- 518
ках і розмірі, встановлених чинним кримінальним законодавством
України.

Покарання у виді штрафу виконує уповноважений орган з питань 519
пробації. Чинне законодавство покладає на цей орган, перш за все,
контрольні та адміністративні функції.

Засуджений зобов'язаний сплатити штраф у місячний строк 520
після набрання судовим рішенням законної сили і повідомити
про це орган пробації шляхом пред'явлення документа про сплату
штрафу. Якщо засудженому призначено штраф із розстроченням
виплати певними частинами, він зобов'язаний сплачувати штраф
у розмірі та строки, що встановлені судовим рішенням. Про сплату
відповідної частини штрафу засуджений повідомляє орган пробації
шляхом пред'явлення документа про сплату відповідної частини
штрафу (ст. 26 КВК України).

Крім виключно контрольної функції, орган пробації має повно- 521
важення щодо ініціювання розстрочення або заміни несплаченої
суми штрафу покаранням у виді громадських, виправних робіт або
позбавлення волі відповідно до закону.

В теперішній час покарання у виді штрафу отримує все більше 522
поширення. За даними Державної судової адміністрації покарання
у виді штрафу останніми роками (2018, 2019, 2020 роки) признача-
ється більш ніж у 27 % вироках¹⁵².

Конфіскація майна встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі 523
корисливі злочини, а також за злочини проти основ національної

¹⁵² Огляд даних про стан здійснення правосуддя. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/media/ogl_2018.pdf; Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2019 році. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/ogl_2019.pdf; Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2020 році. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/ogl_2020.pdf

безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості і може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині Кримінального кодексу. Згідно зі ст. 48 КВК України суд, який постановив вирок, що передбачає як додаткове покарання конфіскацію майна, після набрання ним законної сили надсилає виконавчий лист, копію опису майна і копію вироку для виконання органу державної виконавчої служби, про що сповіщає відповідну фінансову установу. У разі відсутності у справі опису майна засудженого надсилається довідка про те, що опису майна не проводилося. Конфіскація призначається як додаткове покарання і підлягає виконанню Державною виконавчою службою в порядку, що визначається Законом України «Про виконавче провадження» від 02.06.2016 № 1404-VIII.

524 Слід зазначити, що серед науковців точиться дискусія щодо необхідності скасування конфіскації як виду покарання. Основним аргументом на користь цієї думки є теза про те, що кожен вид покарання повинен відповідати тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та його шкідливим наслідкам і не повинен переслідувати мету тотальної кари. Зазвичай ознаки тяжкості та шкідливих наслідків враховуються судом при обранні основної міри покарання. І тому конфіскація (особливо повна) в такому випадку виступає як виключно каральний захід.

525 *Громадські роботи.* Відповідно до ст. 36 КВК України виконання громадських робіт покладається на уповноважений орган з питань пробації, який здійснює такі функції:

- погоджує з органами місцевого самоврядування перелік об'єктів, на яких засуджені до громадських робіт відбувають це покарання, та види робіт, що можуть ними виконуватись;
- веде сумарний облік відпрацьованого засудженими часу; здійснює контроль за додержанням умов відбування покарання власником підприємства за місцем відбування громадських робіт;
- взаємодіє з власником підприємства за місцем відбування громадських робіт з метою своєчасного отримання інформації про ухилення засуджених до громадських робіт від відбування покарання,

переведення на інше місце роботи, появу на роботі в стані сп'яніння, порушення громадського порядку¹⁵³.

На орган пробації покладається виконання інших функцій, пов'язаних з наглядом та проведенням соціально-виховної роботи з засудженими.

Відповідно до ст. 37 КВК засуджені до громадських робіт зобов'язані:

- додержуватися встановлених законодавством порядку та умов відбування покарання; сумлінно ставитися до праці;
- працювати на визначених об'єктах і відпрацьовувати установлений судом строк громадських робіт;
- з'являтися за викликом до уповноваженого органу з питань пробації; повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання¹⁵⁴.

Засудженому до громадських робіт забороняється без погодження з уповноваженим органом з питань пробації виїжджати за межі України (ст. 37 КВК України).

До громадських робіт належать роботи з благоустрою населених пунктів (участь у заходах санітарного очищення території, її озеленення, ремонт об'єктів благоустрою тощо), участь у діяльності, спрямованій на вирішення соціальних проблем регіону (участь у соціальних проєктах громадських, благодійних організацій), виконання завдань, які належать до компетенції комунальних підприємств, що не потребує наявності відповідної спеціалізації тощо.

Основною ознакою громадських робіт є їх суспільна користь. Вони не повинні переслідувати мету отримання прибутку, а результат робіт повинен бути корисним для громади та задовольняти суспільний інтерес.

Виправні роботи. Виправні роботи засуджені відбувають за місцем роботи на підприємствах, в установах, організаціях будь-якої форми власності.

¹⁵³ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>

¹⁵⁴ Там само.

- 532 Відповідно до ст. 41 КВК цей вид покарання виконує уповноважений орган з питань пробації за місцем проживання засудженого і на нього покладається виконання таких функцій:
- застосовує до засуджених до виправних робіт заходи заохочення; погоджує зміну місця роботи засуджених протягом строку відбування ними покарання;
 - направляє засуджених до виправних робіт до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітних, якщо на час виконання вироку вони не працюють або звільнені з роботи відповідно до законодавства про працю;
 - здійснює контроль за дотриманням вимог судового рішення власниками підприємств за місцем роботи засуджених до виправних робіт¹⁵⁵.
- 533 Згідно із ч. 2 ст. 41 КВК України засуджені до виправних робіт зобов'язані: дотримуватися встановлених відповідно до законодавства порядку і умов відбування покарання; сумлінно ставитися до праці; працевлаштуватися або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернутися для поставлення на облік до органу державної служби зайнятості для реєстрації як безробітних, якщо на час виконання вироку вони не працюють або звільнені з роботи відповідно до законодавства про працю, та працевлаштуватися, якщо їм буде запропоновано відповідну посаду (роботу); повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання; погоджувати з уповноваженим органом з питань пробації зміну місця роботи; з'являтися за викликом до уповноваженого органу з питань пробації. Засудженим до виправних робіт забороняється без погодження уповноваженого органу з питань пробації виїжджати за межі України¹⁵⁶.
- 534 Особливістю виконання виправних робіт є обчислення строку цього покарання. Строк покарання у виді виправних робіт обчислюється роками, місяцями і днями в календарному значенні, протягом яких засуджений працював і з його заробітної плати здійснювалися відрахування. Початком строку виправних робіт є день, з якого

¹⁵⁵ Там само.

¹⁵⁶ Там само.

фактично розпочато відрахування із заробітної плати засудженого (ст. 43 КВК України).

Відрахування проводяться з усієї суми заробітної плати без вирахування з цієї суми податків та інших платежів і незалежно від наявності претензій до засудженого, за виконавчими документами за кожний відпрацьований місяць при виплаті заробітної плати. Відрахування починаються з наступного дня після надходження копії судового рішення та повідомлення на підприємство, в установу, організацію, але не раніше набрання судовим рішенням законної сили (ст. 45 КВК України)¹⁵⁷.

Зараз покарання у виді виправних робіт поступово втрачає статус ефективного заходу кримінально-правового впливу на правопорушників. Про це свідчить значне зниження його застосування судами України. Державна судова адміністрація в своїх звітах та аналітичних висновках не наводить дані кількості застосування виправних робіт, оскільки показник їх призначення в останні роки перебуває на рівні 1% випадків. Такий стан справ у тому числі зумовлений фактичною втратою виправними роботами властивостей і ознак кримінального покарання. Каральний потенціал виправних робіт зводиться до утримань із заробітку засудженого (від 10 % до 20 %), розмір яких, зважаючи на тіньову складову заробітної плати, є незначним. Що стосується інших функцій покарання та його наслідків, то за винятком статусу судимості, вони фактично відсутні.

Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу – вид покарання, не пов'язаного з ізоляцією від суспільства, особливість якого полягає у наявності спеціального суб'єкту – військовослужбовця та у тих органах, які його виконують.

Відповідно до ст. 47 КВК суд, який постановив вирок про позбавлення засудженого військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, після набрання ним законної сили направляє копію вироку органів чи посадовій особі, які присвоїли це звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас. Після одержання копії вироку відповідний орган, який присвоїв це звання, ранг, чин або кваліфікаційний

¹⁵⁷ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>

клас, вносить до відповідних документів запис про позбавлення засудженого цього звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу і вживає заходів до позбавлення його всіх прав і пільг, пов'язаних з цим званням, рангом, чином або кваліфікаційним класом¹⁵⁸.

539 Особливістю цього покарання є його безстроковість. Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу застосовується на все подальше життя засудженого.

540 Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Практика застосування цього покарання йде шляхом призначення позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткового покарання лише в тих випадках, коли вчинення злочину було пов'язане з посадою підсудного або із заняттям ним певною діяльністю¹⁵⁹. В основу цієї закономірності застосування позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю покладена кримінологічна ознака зв'язку кримінального правопорушення з професійною діяльністю порушника.

541 Строк покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, призначеного як основне покарання, обчислюється з дня набрання судовим рішенням законної сили. При призначенні позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткового покарання до арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі на певний строк – ці покарання поширюються на увесь час відбування основного покарання і, крім цього, на строк, встановлений вироком суду, що набрав законної сили. При цьому строк додаткового покарання обчислюється з моменту відбуття основного покарання, а при призначенні покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткове до інших основних покарань, а також у разі застосування статті 77 КК – з моменту набрання законної сили вироком.

¹⁵⁸ Там само.

¹⁵⁹ Про практику призначення судами кримінального покарання : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 7 (ред. від 06.11.2009). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03>

Цей вид покарання виконує уповноважений орган з питань пробації, який під час виконання зобов'язаний: здійснювати контроль за виконанням вимог судового рішення власниками підприємств, установ, організацій або уповноваженими ними органами за місцем роботи засуджених та органами, які мають право анулювати дозвіл на заняття певними видами діяльності, а також функції з обліку засуджених, контролю дотримання ними своїх обов'язків та проведенням з засуджених профілактичних заходів, передбачених чинним законодавством (ст. 30 КВК України). 542

На засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю покладаються такі обов'язки: виконувати судові рішення; надавати на вимогу уповноваженого органу з питань пробації документи, пов'язані з виконанням цього покарання; повідомляти уповноважений орган з питань пробації про місце роботи і проживання чи їх зміну; з'являтися за викликом до уповноваженого органу з питань пробації. Засудженому до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю забороняється без погодження уповноваженого органу з питань пробації виїжджати за межі України (ст. 34 КВК України)¹⁶⁰. 543

Службові обмеження для військовослужбовців. Основними обмеженнями для засуджених до цього виду покарання є: відрахування в дохід держави із суми грошового забезпечення засудженого до службового обмеження у розмірі, встановленому вироком суду, в межах від десяти до двадцяти відсотків; заборона підвищення засудженого за посадою, у військовому званні; не зарахування строку покарання в строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання (ст. 47 КВК України)¹⁶¹. 544

Цей вид покарання, хоча і не має значного поширення, зважаючи на наявність спеціального суб'єкта, але значно відрізняється від покарання у виді виправних робіт. Стосовно військовослужбовця службові обмеження мають більше негативних наслідків, оскільки і грошове утримання у таких суб'єктів прозоре і контрольоване, і обмеження 545

¹⁶⁰ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>

¹⁶¹ Там само.

у підвищенні військового звання, і неврахування вислуги років для особи, що має статус військовослужбовця, значним чином впливає і на процес несення служби, і на просування по службі.

546 Як видно, покарання, не пов'язані з ізоляцією від суспільства, мають значну специфіку як за колом суб'єктів, до яких вони можуть бути застосовані, за органами, які їх виконують, за порядком виконання, так і за тими засобами, які використовуються щодо засуджених під час відбування ними цих покарань. Такі покарання іноді демонструють більшу ефективність, вимагають значно менше фінансових ресурсів і мають реабілітаційний потенціал.

547 1. Відповідно до п. 2 розділу VII Наказу Міністерства юстиції України від 29.01.2019 № 272/5 «Про затвердження Порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі» органи місцевого самоврядування визначають види безоплатних суспільно корисних робіт, які можуть виконувати засуджені до громадських робіт, а також перелік підприємств, установ, організацій, на об'єктах яких здійснюється виконання безоплатних суспільно корисних робіт.

548 До громадських робіт належать роботи з благоустрою населених пунктів (участь у заходах санітарного очищення території, її озеленення, ремонт об'єктів благоустрою тощо), участь у діяльності, спрямованій на вирішення соціальних проблем регіону (участь у соціальних проєктах громадських, благодійних організацій), виконання завдань, які належать до компетенції комунальних підприємств, що не потребує наявності відповідної спеціалізації тощо.

549 До громадських робіт не належать роботи, пов'язані з ризиком для життя, відповідно до Переліку робіт з підвищеною небезпекою, затвердженого наказом Державного комітету України з нагляду за охороною праці від 26 січня 2005 року № 15, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 15 лютого 2005 року за № 232/10512.

550 Наведені вимоги дозволяють зробити такі висновки: чинне законодавство не обмежує можливість залучення засуджених до громадських робіт до суспільно корисних безоплатних робіт на підприємствах будь-якої форми власності. Але, зважаючи на те, що вид робіт та перелік об'єктів, на яких засуджені можуть відбувати покарання у виді громадських робіт, визначаються органами місцевого самоврядування, а також те, що законодавець вказує на необхідність під час виконання громадських робіт виконувати завдання, які належать до компетенції комунальних підприємств, основним місцем відбування цього покарання є саме підприємства комунальної форми власності (ті, які належать до власності територіальної

громади). Крім того, відповідно до п. 48 Європейських правил пробації громадські роботи не повинні слугувати отриманню прибутку службою пробації, її співробітниками або комерційними організаціями. З наведених положень можна дійти висновку, що громадські роботи не можуть призначатися на підприємствах приватної форми власності, метою яких є отримання прибутку, і не можуть переслідувати індивідуальний інтерес.

Наступним суттєвим критерієм є наявність суспільної користі від громадських робіт. Виходячи зі змісту норм законодавства, під нею розуміються ті роботи, які здійснюються на благо територіальної громади. Такі, які спрямовані на підтримання та забезпечення благоустрою, надання соціальних послуг, реалізацію соціальних (в тому числі благодійних) проєктів.

Виходячи з викладеного, можна зробити висновок, що наведений в фабулі вид робіт, а саме некваліфіковані роботи в службі доставки харчування, які не становлять небезпеки, не відповідають критерію їх суспільної користі. Доставляння їжі, в кінцевому підсумку, має на меті отримання прибутку від послуг доставки і задовольняє індивідуальні інтереси окремих осіб.

Питання для самоконтролю:

1. Які покарання належать до тих, що не пов'язані з ізоляцією від суспільства?
2. Назвіть ознаки покарань, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства.
3. Які права засуджених обмежуються покараннями, не пов'язаними з ізоляцією від суспільства?
4. Які органи виконують покарання, не пов'язані з ізоляцією від суспільства?
5. Розкрийте форми і зміст пробації при виконанні покарань, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства.
6. Сформулюйте поняття покарань, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства.
7. Охарактеризуйте основні міжнародно-правові акти, що регулюють виконання покарань, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства.
8. Розкрийте порядок виконання штрафу.
9. В чому полягає зміст суспільної користі праці при виконанні покарання у виді громадських робіт?
10. З якого моменту починається строк виконання покарання у виді виправних робіт?

3.3. Проблеми удосконалення виконання покарань в Україні

1. По прибутті в кримінально-виконавчу установу засуджений повідомив адміністрацію про те, що до нього було необґрунтовано застосовано фізичну силу під час переміщення до установи, в результаті чого йому були завдані побої. Адміністрація проігнорувала звернення засудженого.

Який порядок виявлення та фіксації фактів заподіяння побоїв засудженим?

Які існують засоби реагування засудженого на неправомірну поведінку адміністрації кримінально-виконавчої установи?

553 Виконання кримінальних покарань є одним із важливих напрямів діяльності державних органів, оскільки під час цього процесу обмежуються права людини. Необхідно створити такі умови, що забезпечують дотримання принципу справедливості, який полягає у реалізації державного примусу щодо засудженої особи і при цьому у здійсненні позитивного коригувального впливу на свідомість і поведінку такої особи з метою її виправлення і ресоціалізації. Складність досягнення такої мети зумовлена тим, що кримінально-виконавча діяльність, сама по собі, має підвищений ризик зловживань і вчинення правопорушень щодо засуджених. Особа, щодо якої виконується кримінальне покарання, перебуває під повним контролем адміністрації і персоналу УВП, страждає від фізичної ізоляції від суспільства, необхідності суворого дотримання вимог режиму, неналежних умов утримання у місцях несвободи, що створює сприятливі умови для надмірного обмеження її прав, катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження.

554 На те, що саме ці проблеми є основними в діяльності з виконання кримінальних покарань, вказують проблемні питання, які були поставлені Комітетом ООН проти катувань (далі – *Комітет*) перед Урядом України при підготовці Сьомої періодичної доповіді України про виконання положень Конвенції ООН проти катувань та нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання,

які стосувалися пенітенціарної системи України¹⁶². Комітет, зокрема, цікавився які заходи вживаються для зменшення рівня перенаповнення місць ув'язнення. Цей фактор є одним з вирішальних у здатності держави забезпечити для ув'язнених належні умови тримання. Крім того, Комітет поставив питання щодо вдосконалення пенітенціарного менеджменту та забезпечення прав ув'язнених, ефективного розгляду скарг на катування та їх розслідування, діяльність мобільних груп інспектування пенітенціарних установ. Також ціла низка питань була поставлена щодо поліпшення умов переміщення затриманих осіб до пенітенціарних закладів, проведення судово-медичної експертизи випадків загибелі засуджених та ув'язнених, а також щодо навчання персоналу кримінально-виконавчої служби з питань комунікації та роботи з засудженими або ув'язненими, у тому числі на предмет виявлення ознак їхньої вразливості. Уряд України надав відповіді на ці питання, зокрема зазначаючи, що з 2014 по 2018 р. р. в Україні з трьома ad hoc візитами та одним періодичним візитом працював Комітет Ради Європи з питань запобігання катуванням, з одним періодичним візитом – Підкомітет, та одним візитом – Спеціальний доповідач Ради ООН з прав людини з питань попередження катувань. Під час двох ad hoc візитів Комітету Ради Європи з питань запобігання катуванням у 2014 р. виявлено випадки катувань, неналежного поводження та репресивних заходів у відповідь на скарги щодо засуджених у Олексіївській виправній колонії (№ 25) та Темнівській виправній колонії (№ 100). У відповідь на доповіді Комітету Ради Європи з питань запобігання катуванням Урядом звільнено керівництво зазначених установ, проведено внутрішні службові розслідування та притягнуто персонал установ до дисциплінарної відповідальності. Водночас Уряд наводить інформацію про те, що з 2014 по 2018 рр. відсутні випадки обвинувачення персоналу ДКВС за скоєння репресивних дій щодо засуджених/ув'язнених, які подавали скарги про застосування до них неналежного поводження чи про неналежні умови

¹⁶² Громадські обговорення проекту періодичної доповіді України про виконання положень Конвенції ООН проти катувань. URL: <https://minjust.gov.ua/news/announcement/gromadski-obgovorenniya-proektu-periodichnoi-dopovidi-ukraini-pro-vikonannya-polojen-konventsii-onn-proti-katuvan>

тримання¹⁶³. Такий стан справ свідчить про те, що кримінально-виконавча служба має системні проблеми, пов'язані з відсутністю належним чином врегульованих механізмів виявлення, фіксації та розслідування фактів неналежного поводження з засудженими та ув'язненими.

555 Формулюючи Концепцію реформування (розвитку) пенітенціарної системи України, Кабінет Міністрів України, враховуючи зауваження міжнародних інституцій, визначив такі проблеми в діяльності з виконання кримінальних покарань:

Застаріла матеріально-технічна база ДКВС та перенаповненість деяких кримінально-виконавчих установ. Ця проблема є комплексною і тісно пов'язана майже з усіма правовідносинами, які складаються під час виконання кримінальних покарань, оскільки якщо УВП є надмірно наповненими, то в них вже не можна забезпечити належний режим відбування покарання і не можуть бути реалізовані належним чином права осіб, які там утримуються. Крім того, система хронічно недоотримує фінансування від держави на проведення капітального ремонту наявних та будівництво нових установ, що призводить, зокрема, до неналежних умов тримання в СІЗО.

Вирішення питання додаткової оптимізації мережі кримінально-виконавчих установ та СІЗО, їх організаційно-штатної структури. В цьому напрямі Уряд визнає, що на ефективність виконання завдань, покладених на Державну кримінально-виконавчу службу, негативно впливає плінність кадрів, пов'язана з низькою заробітною платою персоналу органів і УВП, низьким рівнем соціального захисту персоналу та пенсіонерів ДКВС, що робить професію непрестижною і створює умови для виникнення корупційних ризиків. Крім того, складний криміногенний склад засуджених та осіб, узятих під варту, вимагає проведення комплексу заходів оперативно-профілактичного характеру, спрямованих

¹⁶³ Доповідь, представлена державою-учасницею відповідно до статті 19 згідно факультативної процедури надання доповідей. Сьомі періодичні доповіді держав-учасниць, що підлягають представленню в 2018 році. П.п. 179–180. С. 28. URL: <https://minjust.gov.ua/news/announcement/gromadski-obgovorennya-projektu-periodichnoi-dopovidi-ukraini-pro-vikonannya-polojen-konventsii-on-proti-katuvan>

на документування їх протиправної поведінки та нейтралізацію негативного впливу на стан оперативної обстановки в УВП та СІЗО¹⁶⁴.

Уряд визнає той факт, що система виконання кримінальних покарань та попереднього ув'язнення не повною мірою відповідає принципам гуманізму і поваги до прав і свобод людини. Умови тримання засуджених та осіб, узятих під варту, потребують узгодження з європейськими стандартами. На недоліки правового регулювання процесу виконання кримінальних покарань та дотримання фундаментальних прав засуджених неодноразово вказували як національні інституції, зокрема суди і прокуратура, так і міжнародні органи і організації. До прикладу, за результатами перевірок, які проводяться органами прокуратури, виявляються факти порушення режимних вимог та прав в'язнів (на охорону здоров'я, листування, житлово-побутові умови тощо), у зв'язку з чим прокурорами внесено акти прокурорського реагування керівництву УВП і міжрегіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції (в 2019 році задоволено 39 вказівок, з яких 6 щодо усунення виявлених порушень у СІЗО, притягнуто до дисциплінарної відповідальності 58 службових осіб, в т. ч. 14 працівників СІЗО. Крім того, скасовано 4 акти установ. З виправного центру звільнено одного засудженого)¹⁶⁵.

Також проблемним питанням залишається надання засудженим та ув'язненим якісної медичної допомоги: організація лікування осіб, які є хворими на туберкульоз або інші небезпечні інфекційні хвороби, недостатня укомплектованість медичних установ кваліфікованими кадрами, низький рівень забезпечення медичним обладнанням, 70 відсотків якого застаріле, технічно зношене або не функціонує взагалі, тощо. У зв'язку з існуванням цієї проблеми в Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України зазначено: засуджені не мають можливості отримати

¹⁶⁴ Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України : схвалена розпорядженням КМУ від 13 червня 2017 № 654-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80>

¹⁶⁵ Органи прокуратури реагували на факти порушень прав в'язнів та режимних вимог. URL: <https://pro.gov.ua/organy-prokuratury-reaguvaly-na-fakty-porushen-prav-vyazniv-ta-rezhymnyh-vymog>

кваліфіковану медичну допомогу, що призводить до зростання рівня захворюваності та смертності серед них. Місця позбавлення волі давно перетворилися у вкрай небезпечний осередок інфекційних захворювань, можливість заразитися в яких набагато вища, ніж на волі¹⁶⁶.

558 Під час моніторингу стану дотримання прав людини в кримінально-виконавчих установах Комітетом ООН проти катувань, Комітетом Ради Європи з питань запобігання катуванням, Національним превентивним механізмом також були виявлені численні порушення та проблеми, які виникають під час виконання кримінальних покарань.

559 Згідно з доповідями Уповноваженого Верховної Ради з прав людини України моніторинговими візитами офіс Омбудсмена намагається охоплювати всі СІЗО та УВП. У звітах зазначається, що майже у всіх відвіданих СІЗО в камерах та інших житлових приміщеннях встановлюються факти невідповідності умов тримання вимогам Мінімальних стандартних правил поводження з ув'язненими ООН – в частині санітарних вимог, кліматичних умов, особливо кубатури приміщень, їх освітлення, опалення та вентиляції. Ув'язнені часто скаржаться на антисанітарні умови тримання. Також під час візитів неодноразово виявлялися камери, які були взагалі без вікон, перебування в яких можна охарактеризувати як катування, жорстоке або таке, що принижує гідність, поводження або покарання.

560 Загалом у межах реалізації Національного превентивного механізму було виявлено такі типові порушення прав і свобод людини в установах, підпорядкованих Мін'юсту, які можуть кваліфікуватися як катування, жорстоке або таке, що принижує гідність, поводження або покарання: неналежні умови тримання (виявлені майже в усіх УВП та СІЗО); порушення права засуджених на працю та гідну її оплату, необґрунтоване здійснення відрахувань із заробітку або іншого доходу засуджених до позбавлення волі; зловживання адміністрацією УВП та СІЗО заходами дисциплінарного

¹⁶⁶ Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України : схвалена розпорядженням КМУ від 13 червня 2017 № 654-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80>

впливу, порушення законодавства при накладенні дисциплінарних стягнень¹⁶⁷.

Серед інших проблем, які виникають і існують під час виконання кримінальних покарань, можна відзначити неможливість отримання правової допомоги у зв'язку із недостатньою інформованістю засуджених про свої права, а також про центри безоплатної вторинної правової допомоги та правозахисні організації.

Під час моніторингу виправних колоній виявлено численні порушення прав і свобод в'язнів на охорону здоров'я і медичну допомогу, критичною є неуккомплектованість посад лікарів у медичних частинах установ, через що в окремих установах медичні частини не забезпечують цілодобове чергування медичного працівника. Така ситуація є особливо небезпечною в сучасних умовах з огляду на загальний епідеміологічний стан.

Особливе занепокоєння під час проведення моніторингових візитів викликав стан протиепідемічної й лікувально-діагностичної роботи у випадках захворювання на туберкульоз. Тримання осіб, хворих на відкриту форму туберкульозу, в інфекційних ізоляторах медичних частин СІЗО суперечить вимогам Закону України «Про протидію захворюванню на туберкульоз» від 05.07.2001 № 2586-III, яким визначено, що хворим на відкриту форму туберкульозу забезпечується госпіталізація до протитуберкульозних закладів. Жодний СІЗО та УВП з функцією СІЗО не може забезпечити повну ізоляцію осіб, хворих на активну форму туберкульозу, від загальної маси ув'язнених¹⁶⁸.

Крім проблем, на які вказують національні органи та організації в Україні, необхідно зупинитися на тих проблемах, які виявлені в діяльності з виконання кримінальних покарань Комітетом Ради Європи з питань запобігання катуванням.

Як указано у попередніх заключних зауваженнях, Комітет залишається занепокоєним поганими умовами у місцях позбавлення волі, у тому числі серйозним переповненням, яке приводить

¹⁶⁷ Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Стан реалізації Національного превентивного механізму. URL: http://nosadm.cg.gov.ua/web_docs/34/2019/09/docs/S021000262_1909241608000.pdf

¹⁶⁸ Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. URL: <http://www.univ.kiev.ua/content/upload/2019/-697223196.pdf>

до насильства серед ув'язнених. Не вирішено питання з інфраструктурою та поганими матеріальними умовами у низці в'язниць, які не відповідають міжнародним стандартам. Комітет дуже занепокоєний високою смертністю, задокументованою серед ув'язнених, у тому числі значною кількістю суїцидів¹⁶⁹.

566 Комітет підкреслює, що держава-учасниця повинна вжити рішучих заходів, а саме:

- удосконалити поліпшення матеріальних умов тримання під вартою, згідно з відповідними положеннями Мінімальних стандартних правил поводження з ув'язненими, у тому числі шляхом оновлення тюремних приміщень, закриття приміщень, не придатних для використання, будування нових приміщень та забезпечення передових міжнародних стандартів особистого простору;

- удосконалити кроки для зменшення рівня насильства серед ув'язнених, у тому числі за підбурюванням посадових осіб в'язниці, шляхом початку незалежних розслідувань усіх таких випадків, зменшити переповненість, поліпшити керування в'язницями та співвідношення ув'язнені/працівники, підготувати тюремних працівників та медичний персонал для спілкування з ув'язненими та з виявлення ознак вразливості, та посилити моніторинг та управління вразливими ув'язненими;

- встановити незалежний механізм для вільного та незалежного вирішення будь-яких скарг ув'язнених на поводження з ними та умови тримання під вартою, забезпечити ефективні подальші дії для таких скарг з метою відшкодування, та забезпечити, щоб ув'язнені, які подають скарги, не підлягали репресіям, і щоб у випадку виникнення репресій, розпочиналися розслідування, постраждалим надавався захист, а порушникам – дисциплінарні покарання;

- забезпечити, щоб усі випадки смертей під вартою розслідувалися оперативно, ретельно, ефективно та неупереджено, і щоб особи, підозрювані у скоєнні злочину катування, фізичного або психологічного жорстокого поводження та умисної недбалості,

¹⁶⁹ Аналіз виконання рекомендацій щодо пенітенціарної системи, наданих Україні Європейським комітетом з запобігання катуванням з 1998 року. Європейський Союз та Рада Європи працюють разом для підтримки в'язничної реформи в Україні, 2020. URL: <https://rm.coe.int/cpt-recommendations-implementation/16809e82be>

переслідувалися, та у випадку визнання їх винними, каралися відповідно до тяжкості їх злочину, дозволити незалежну судово-медичну експертизу усіх випадків смертей під вартою, дозволити членам родин загиблих замовляти незалежні розтини та забезпечити, щоб їхні результати приймалися судами у державі-учасниці як докази у кримінальних та цивільних справах;

- забезпечити, щоб Парламентський Уповноважений та інші незалежні правові механізми регулярно здійснювали моніторинг та відвідували усі місця позбавлення волі та могли здійснити непередбачувані візити;

- продовжувати частіше використовувати альтернативні ув'язненню заходи, беручи до уваги положення Стандартних мінімальних правил ООН щодо заходів, не пов'язаних зі взяттям під варту (Tokyo Rules)¹⁷⁰.

Комітет дуже занепокоєний значним погіршенням умов охорони здоров'я у в'язницях та тривожною ситуацією зі здоров'ям, яка включає значну кількість ув'язнених, які загинули від туберкульозу. Комітет також занепокоєний збільшенням смертності значної кількості ув'язнених, які страждали від заразних хвороб, зокрема ВІЛ/СНІД, в результаті переповнення, поганого медичного обслуговування, відсутності уваги медичного персоналу до ознак та симптомів хвороби та недбалістю в цілому до лікування з боку фахівців. 567

У зв'язку зі сформульованими проблемами Комітет надав рекомендації щодо шляхів їхнього розв'язання. Зокрема, зазначено, що держава-учасниця повинна: а) розглянути належність ресурсів охорони здоров'я, доступних у місцях позбавлення волі, забезпечити, щоб послуги з охорони здоров'я та медична допомога, яка надається затриманим та ув'язненим, була оперативною та якісною, для узгодження умов тримання під вартою з міжнародними стандартами; б) забезпечити набір кваліфікованого медичного персоналу; с) забезпечити систематичне медичне обстеження травм та медичні 568

¹⁷⁰ Сьома періодична доповідь України про виконання положень Конвенції ООН проти катувань та нелюдяного або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання / Є.Ю. Захаров, Г.В. Токарев: упоряд. ; ГО «Харківська правозахисна група». Харків, 2020. С. 9.

обстеження затриманих упродовж 24 годин з моменту їх прийняття до в'язниці; проводити періодичні обстеження ув'язнених; зробити доступним належне лікування, особливо для затриманих, інфікованих ВІЛ/СНІДом та туберкульозом, у тому числі антиретровірусне лікування; а також втілити програми, які стосуються лікування туберкульозу та розповсюдження і моніторингу ліків у пенітенціарних установах на усій території держави-відповідача; d) поліпшити якість та кількість харчів та води для затриманих та ув'язнених та зменшити переповненість¹⁷¹.

569 Як бачимо, проблеми в значній частині збігаються, що свідчить про їх сталий та системний характер.

570 На більшість з названих проблем звертає увагу й ЄСПЛ під час розгляду справ, пов'язаних з вирішенням питань про наявність порушень прав людини під час виконання кримінальних покарань. Зокрема, серед найбільш резонансних рішень проти України, в яких ЄСПЛ констатував наявність порушень прав засуджених та ув'язнених, можна назвати такі: Логвіненко проти України (Заява № 13448/07), рішення від 14.10.2010, Нечипорук і Йонкало проти України (Заява № 42310/04), рішення від 21.04.2011, Родзевілло проти України, заява № 38771/05, рішення від 14.01.2016, Петухов проти України (№ 2) (Заява № 41216/13), рішення від 09.09.2019, Сукачов проти України (заява № 14057/17), рішення від 30.01.2020, Новіков проти України (Заява № 47067/11), рішення від 09.01.2020 тощо.

571 У всіх вказаних рішеннях були встановлені факти порушень цілої низки статей Конвенції ООН проти катувань та Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Зокрема, були встановлені численні порушення, пов'язані з безпосереднім застосуванням катувань, зі створенням матеріально-побутових умов, які були визнані нелюдськими, встановлені факти жорстокого поводження, незабезпечення медичними послугами, побиття, позбавлення сну та свіжого повітря, а також позбавлення можливості спілкування з родичами та близькими особами, порушення трудових прав засуджених, погане харчування та інші порушення.

¹⁷¹ Там само. С. 10.

Результатом стало прийняття так званого пілотного рішення – 572
Сукачов проти України. У вказаному рішенні були встановлені такі порушення: поводження, яке принижує гідність, погані умови попереднього ув'язнення, відсутність ефективних національних засобів правового захисту. Зважаючи на те, що порушення були визнані Судом структурними, тобто такими, що постійно повторюються в рішеннях, які приймає ЄСПЛ, а також зважаючи на те, що держава не здійснює ніяких дій щодо усунення порушень, рішення Сукачов проти України було визнано пілотним, а держава була зобов'язана протягом визначеного ЄСПЛ строку здійснити конкретні заходи, спрямовані на зменшення переповненості тюрем, поліпшення умов ув'язнення та введення запобіжних і компенсаційних засобів правового захисту. ЄСПЛ зазначає, що ця справа стосується повторюваної проблеми, яка лежить в основі частих порушень Україною статті 3 ЄКПЛ. Зокрема, з моменту прийняття свого першого рішення стосовно умов ув'язнення в Україні (*Nevmerzhitsky v. Ukraine*, № 54825/00, ECHR2005-II), ЄСПЛ виніс п'ятдесят п'ять рішень (у деяких зі справ було декілька заявників), у яких визнав порушення статті 3 у зв'язку з поганими умовами утримування у СІЗО. У більшості з цих рішень ЄСПЛ постановив, що проблема умов ув'язнення в Україні мала структурний характер (див., наприклад, *Koval*, § 96; *Koktysh*, § 86; *Visloguzov v. Ukraine*, № 32362/02, § § 42–43, 20 травня 2010; *Logvinenko v. Ukraine*, № 13448/07, § § 57–58, 14 жовтня 2010; *Petukhov v. Ukraine*, № 43374/02, § 78, 21 жовтня 2010; *Izzetov v. Ukraine*, № 23136/04, § 38, 15 вересня 2011; *Ustyantsev v. Ukraine*, № 3299/05, § 58, 12 січня 2012; *Iglin*, § 43; *Belyaev and Digtyar*, § § 30–31; *Barilo v. Ukraine*, № 9607/06, § 56, 16 травня 2013; *Gorbatenko*, § 125; *Zinchenko*, § 53; *Rodzevillo*, § 41; *Sosnovskiy v. Ukraine*, № 9450/06, § 65, 8 грудня 2016; та *Komarov v. Ukraine*, № 4772/06, § 94, 19 січня 2017).

Більшість справ проти України, в яких ЄСПЛ визнавав порушення 573
статті 3 ЄКПЛ, стосувалася проблем переповнення та різних інших повторюваних проблем, пов'язаних з матеріальними умовами ув'язнення: неналежними санітарно-гігієнічними умовами, неналежним освітленням та вентиляцією, присутністю комах та плісняви у камерах, обмеженим доступом до душу, обмеженими щоденними

прогулянками, відсутністю усамітненості при використанні туалету, поганою якістю їжі тощо. Порушення були виявлені у великій кількості установ у різних областях України. Таким чином дійсно видається, що порушення не були результатом ізолизованого випадку або конкретних подій у кожній окремій справі. Вони походили з широко поширеної структурної проблеми, яка була результатом поганого функціонування пенітенціарної системи України та недостатніх гарантій проти поводження, забороненого статтею 3 ЄКПЛ.

574 Незважаючи на ці висновки, висловлювані ЄСПЛ стосовно України майже щорічно з 2005 року, структурна проблема видається усе ще не вирішеною на національному рівні¹⁷².

575 Слід звернути увагу також на проблеми іншого характеру, які стосуються доктринальних підходів до питань виконання окремих покарань, зокрема йдеться про довічне позбавлення волі. 12 березня 2019 року ЄСПЛ ухвалив рішення у справі «Петухов проти України» (№ 2) (заява № 41216/13), яким було встановлено, що покарання у виді довічного позбавлення волі порушує вимоги ЄКПЛ. ЄСПЛ встановив порушення ст. 3 ЄКПЛ (щодо заборони катувань), зазначивши, що це покарання не має перспективи звільнення або перегляду тривалості його строку. Дійсно, чинне законодавство України не містить положень, які передбачають можливість звільнення для засуджених до довічного позбавлення волі. Вказане рішення ЄСПЛ потягло за собою визнання неконституційними положень ч. 1 ст. 81 та ч. 1 статті 82 Кримінального кодексу України, оскільки вони не передбачали можливість умовно-дострокового звільнення для довічників і, відповідно, позбавляли їх шансу на звільнення або скорочення строку покарання.

576 Більшість зазначених проблем усвідомлено на рівні Уряду, ці проблеми відомі Міністерству юстиції України і задля їх вирішення передбачено здійснення низки правових, адміністративно-управлінських та фінансових заходів. Усі вони передбачені в Концепції з реформування (розвитку) пенітенціарної системи України і, зокрема, серед них зазначені такі: удосконалення законодавства,

¹⁷² Сукачов проти України (Заява № 14057/17), рішення від 30/01/2020. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1581010116>

що регламентує діяльність ДКВС; запровадження реформи пенітенціарної системи потребує врегулювання на законодавчому рівні її функціонування; забезпечення узгодження умов тримання осіб, узятих під варту, та засуджених із вимогами Європейських пенітенціарних правил, створення умов тримання, які не порушують гідність людини, а також недопущення порушень ЄКПЛ¹⁷³.

Концепцією визначено, що з метою створення умов для забезпечення дотримання прав та законних інтересів засуджених і осіб, узятих під варту, узгодження умов їх тримання з вимогами законодавства та європейських стандартів необхідно:

- поліпшити заходи безпеки в УВП та СІЗО; реалізувати рекомендації інспекційних органів міжнародних організацій щодо зміцнення гарантій захисту прав і свобод осіб, які перебувають в УВП і СІЗО;

- створити ефективну систему протидії катуванням, жорсткому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, а також умов для запобігання випадкам неналежного поводження;

- удосконалити інфраструктуру УВП; максимально залучити громадські організації до роботи із засудженими;

- улаштувати резервні джерела теплопостачання на альтернативних видах палива в усіх установах, які використовують природний газ для опалення, гарячого водопостачання та приготування їжі. Крім того, необхідне удосконалення кадрового, фінансового та матеріально-технічного забезпечення системи охорони здоров'я ДКВС, поліпшення умов тримання засуджених та осіб, узятих під варту, в УВП¹⁷⁴.

Визначені напрями реформування та удосконалення процесу виконання покарань поступово втілюються в діяльність органів і УВП. Але на цьому шляху існує багато складнощів і проблем. Зокрема, удосконалення законодавства і правового регулювання діяльності з виконання кримінальних покарань відбувається

¹⁷³ Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України : схвалена розпорядженням КМУ від 13 червня 2017 № 654-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80>

¹⁷⁴ Там само.

достатньо активно. Підготовлений та внесений на розгляд Верховної Ради України проєкт Закону «Про пенітенціарну систему» (проєкт № 5293)¹⁷⁵. Проєкт було розроблено із залученням науковців, практичних працівників, представників громадськості та правозахисних організацій. Він увібрав в себе ті рекомендації щодо реформування системи органів виконання покарань, які Україна отримувала від міжнародних інституцій, а також практику ЄСПЛ. Натеper законопроєкт перебуває на розгляді в комітетах Верховної Ради України. Прийняття Закону «Про пенітенціарну систему» є важливим кроком на шляху запровадження нових концептуальних підходів до всього напрямку діяльності з виконання кримінальних покарань. Але незважаючи на таке, здавалося б, позитивне зрушення, рано вести мову про наявність реального успіху та просування реформи пенітенціарної системи. Вказаний законопроєкт розробляється з 2015 року і на цей час не можна сказати з впевненістю, що він буде прийнятий найближчим часом. Спостерігається ситуація відсутності політичної волі на реальне запровадження змін в пенітенціарній системі України.

579 Ініціатива із забезпечення узгодження умов тримання осіб, узятих під варту, та засуджених із вимогами Європейських пенітенціарних правил, створення умов тримання, які не порушують гідність людини, а також недопущення порушень ЄКПЛ також значною мірою гальмується та не отримує ані структурної, ані управлінської, ані фінансової підтримки з боку держави. Сьогодні цей напрям реформування залишається нереалізованим, про що свідчить визначення його як стратегічного під час обговорення Стратегії реформування пенітенціарної системи до 2026 року¹⁷⁶. Основною проблемою в цьому напрямі є хронічне недофінансування потреб ДКВС (фінансується до 50 % від загальних потреб), яке робить реальну реалізацію змін неможливою. Спроби Міністерства юстиції України запровадити практику організації оплатних приміщень (камер) для

¹⁷⁵ Проєкт Закону про пенітенціарну систему. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71498

¹⁷⁶ Обговорення Стратегії реформування пенітенціарної системи до 2026 р. URL: <https://kvs.gov.ua/new/note/8433/>

відбування покарань та розміщення ув'язнених, отримали неоднозначне сприйняття як серед фахівців-правників, так і серед громадськості¹⁷⁷. На жаль, ніяких інших реальних кроків у цьому напрямі не здійснюється, про що наочно свідчить факт прийняття пілотного рішення у справі «Сукачов проти України» (заява № 14057/17).

Ще один стратегічний напрям діяльності реформування пені- 580
тенціарної системи – поліпшення заходів безпеки в УВП та СІЗО; створення ефективної системи протидії катуванням, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, а також умов для запобігання випадкам неналежного поводження. У рішенні у справі «Каверзін проти України» (від 15 травня 2012 р., заява № 23893/03) ЄСПЛ вказав на системний характер проблеми катування працівниками правоохоронних органів осіб, які тримаються під вартою, та відсутність ефективного розслідування скарг на таке поводження. Такий стан речей змусив державу звернутися до вказаної проблеми як до такої, що вимагає негайного реагування. 28 жовтня 2021 року Кабінет Міністрів України прийняв Розпорядження № 1344-р «Про схвалення Стратегії протидії катуванням у системі кримінальної юстиції та затвердження плану заходів з її реалізації»¹⁷⁸. У цій Стратегії Уряд відзначив, що найвищий ризик зазнати катувань мають особи, які затримуються, підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення і тримаються в установах для попереднього ув'язнення та виконання покарань.

Станом на вересень 2021 р. з державного бюджету сплачено 581
1471609,93 євро відшкодування у зв'язку з порушенням Україною положень статті 3 ЄКПЛ у рішеннях ЄСПЛ у групі справ «Каверзін (заява № 23893/03), Афанасьєв (заява № 38722/02) та Белоусов (заява № 4494/07) проти України». З 2015 року зросла кількість звернень

¹⁷⁷ Платні камери в СІЗО: «реформа пенітенціарки» чи крок до легалізації нерівності? URL: <https://zmينا.info/columns/platni-kamery-u-sizo-reforma-penitencziarky-chy-krok-dlya-legalizacziyi-nerivnosti-u-vsij-pravovij-systemi/>; У Запорізькому СІЗО один із в'язнів викупив для себе всі місця в камері підвищеного комфорту. URL: <https://zmينا.info/news/u-zaporizkomu-sizo-odyn-iz-vyazniv-vykupyv-dlya-sebe-usi-misczya-v-kameri-pidvyshhenogo-komfortu/>

¹⁷⁸ Про схвалення Стратегії протидії катуванням у системі кримінальної юстиції та затвердження плану заходів з її реалізації : розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.10.2021 № 1344-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1344-2021-%D1%80>

до медичних закладів у зв'язку із заподіянням працівниками правоохоронних органів тілесних ушкоджень; у 2015 році цей показник становив 1217 осіб, у 2016 році – 1666, у 2017 році – 2386 осіб. Відповідно до інформації Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у 2020 році до медичних закладів у зв'язку із заподіянням працівниками правоохоронних органів тілесних ушкоджень звернулися 852 особи.

582 Основними напрямками усунення проблем визначено: зниження рівня замовчування проблеми катування у суспільстві; забезпечення звернення менше ніж 60 відсотків жертв катувань із скаргами щодо катування працівниками правоохоронних органів до органів прокуратури та/або Державного бюро розслідувань; ефективне функціонування електронної системи пошуку, збирання, зберігання, збору та аналізу інформації про вчинення катування та обміну нею суб'єктами владних повноважень (відповідними розпорядниками); забезпечення розслідування близько 90 відсотків кримінальних проваджень щодо катувань у строк не більше одного року спеціалізованими підрозділами Державного бюро розслідувань та прокуратури та розгляду їх судами протягом не більше двох років тощо. Однак, як свідчить практика впровадження заходів запобігання катуванням, вони лишаються неефективними. Механізм фіксації тілесних ушкоджень та повідомлень про факти катувань не розроблений. Світова практика використання Керівництва з ефективного розслідування та документування катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки або покарання (Стамбульського протоколу) у правоохоронних органах сьогодні відсутня і її запровадження в Україні не ініційовано. Ті випадки, коли існують фактичні дані про катування, не отримують подальшого розслідування¹⁷⁹.

583 Зусилля з удосконалення інфраструктури УВП були сформульовані міністром юстиції. Він, зокрема, повідомляв у відеозверненні у Facebook: «з інфраструктурою у нас все вкрай погано. У нас погані камери, старі будівлі, жахливий стан інженерного забезпечення.

¹⁷⁹ Бараття на тілі: як у Харкові «перевиховують» в'язнів. URL: <https://www.slidstvo.info/articles/bagattya-na-tili-yak-u-harkovi-perevyhovuyut-v-yazniv/>

Ми почнемо це активно змінювати, але головна проблема – гроші. Грошей у бюджеті на це немає, тому ми залучатимемо кошти з альтернативних джерел». Крім того, за словами міністра, буде запущено проєкт із перенесення СІЗО із центру міст у нові будівлі на околицях. Ще одним джерелом фінансування нових проєктів стане продаж «заморожених» тюремних комплексів. Для цього необхідне ухвалення Верховною Радою змін до Бюджетного кодексу. «Ми їх ініціюємо також ...», – додав Малюська¹⁸⁰. Але проблема лишається, оскільки консервація кримінально-виконавчих установ відбувається за критеріями їх наповненості, а не за критеріями придатності для відбування покарання. У результаті складаються ситуації, коли цілком придатні для тримання людей установи консервуються, а установи, які перебувають в аварійному стані, працюють. Це призводить до того, що умови тримання лишаються незадовільними, а законсервовані установи продати не вдається.

Згадувані вище проблеми надання медичної допомоги засудже- 584 ним та ув'язненим передбачають цілий комплекс заходів, спрямованих на поліпшення ситуації з медичними послугами для вказаних осіб. Вирішення потребують такі проблеми:

- відносини підпорядкування між медичним персоналом та керівним складом кримінально-виконавчих установ. Ці відносини фактично усувають мету лікування та підтримання здоров'я засуджених та ув'язнених, підміняючи її метою реалізації кари. До засудженого ставляться як до того, хто заслуговує на суворе ставлення, і тому питання надання якісної медичної допомоги не є пріоритетними;

- неналежні умови тримання, які не тільки призводять до негативного впливу на здоров'я засудженого, а й не пристосовані для надання медичної допомоги. Антисанітарні умови в більшості кримінально-виконавчих установ не дозволяють надавати медичну допомогу, оскільки остання вимагає підвищених санітарних стандартів, належного забезпечення, наявності спеціального обладнання, ліків тощо;

¹⁸⁰ Мін'юст планує продавати «заморожені» в'язниці та стягувати плату за перебування в найкращих камерах для фінансування інфраструктурних проєктів. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/656562.html>

– недостатність кваліфікованого медичного персоналу (про що зазначено в Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України). Низька кваліфікація або відсутність медичних працівників, які обслуговують кримінально-виконавчі установи, є тим чинником, який нерідко призводить до неповноти, несвоєчасності, неефективності того медичного обслуговування, на яке можуть розраховувати засуджені та ув'язнені. Державна кримінально-виконавча служба потребує лікарів, які здатні виконувати діагностику, обирати і контролювати терапевтичний протокол, а також приймати відповідальні рішення щодо лікування засуджених та ув'язнених;

– неналежне забезпечення кримінально-виконавчих установ ліками та обладнанням, необхідним для лікування. Проблема породжується загальним недофінансуванням пенітенціарної системи. Відсутність ліків, відсутність можливості здійснювати ефективну діагностику призводить до того, що лікування в умовах фізичної ізоляції від суспільства є неповним, несвоєчасним або взагалі відсутнє;

– відсутність ефективної взаємодії у питаннях надання медичної допомоги засудженим та ув'язненим між «Центром охорони здоров'я» ДКВС, Державною кримінально-виконавчою службою та Міністерством охорони здоров'я мають наслідком гальмування процесу надання дозволів на поміщення засуджених в медичні заклади МОЗ для стаціонарного лікування, перевезення засуджених для надання медичної допомоги, перерви у процесі лікування, які пов'язані з вирішенням організаційно-управлінських питань тощо;

– невиконання медичних протоколів при лікуванні хворих засуджених або ув'язнених. Ця проблема пов'язана зі всіма попередніми, оскільки вона породжується ними. Причинами недотримання протоколів можуть бути недостатня кваліфікація медичного працівника, відсутність ліків, перерви в лікуванні, неможливість своєчасно доставити хворого до медичного закладу тощо;

– психологічна атмосфера недовіри між медичними працівниками та засудженими або ув'язненими. Проблема породжена

тим, що медичні працівники перебувають у підпорядкуванні адміністрації установ, що породжує побоювання з боку засуджених та ув'язнених щодо можливого витоку інформації про стан здоров'я. Крім того, існує стереотипне ставлення до осіб, які звертаються до лікаря, як до потенційних симулянтів. Таке ставлення не сприяє належній взаємодії між хворим та медичним працівником.

Основним напрямом вирішення наведених проблем є створення незалежної медичної служби в кримінально-виконавчих установах. Пропонується передати пенітенціарну медицину із відання Міністерства юстиції до Міністерства охорони здоров'я. Складнощі, які виникають при реалізації цієї ініціативи, полягають у необхідності інтегрувати медичну систему ДКВС в новостворену медичну систему для вільних громадян. Відсутність вільного доступу до мережі Інтернет, неможливість забезпечити доступ до лікаря, складність направлення засудженого до обраного лікаря – ці питання потребують комплексного рішення.

Залишається невирішеною проблема фінансування пенітенціарної системи України. Недостатнє фінансування, як зазначено вище, породжує велику кількість проблем у медичній сфері.

Проблема неуконплектування медичними кадрами може бути вирішена шляхом матеріального стимулювання медичних працівників, забезпечення їх матеріалами та обладнанням, створення належних умов праці, надання додаткових державних гарантій та соціального захисту тощо. Однак ці рішення також потребують комплексного, міжвідомчого підходу та належного фінансування.

Натепер визначені Урядом напрями діяльності і вирішення проблем у сфері виконання кримінальних покарань є одними з актуальних питань реформування державного апарату і вони поступово впроваджуються в правозастосування. Держава намагається змінити загальні політичні та правові підходи до кримінально-виконавчої діяльності, а також реформувати окремі інститути, норми і практику виконання кримінальних покарань.

- 589 З метою виявлення та фіксації фактів заподіяння побоїв, катувань та нелюдського поводження, а також з метою виявлення фізичного стану засудженого всіх новоприбулих засуджених поміщують в дільницю карантину, діагностики і розподілу. Стаття 95 КВК України передбачає: засуджені, поміщені в дільницю карантину, діагностики і розподілу, протягом чотирнадцяти днів піддаються повному медичному обстеженню для виявлення інфекційних, соматичних і психічних захворювань, а також первинному психолого-педагогічному та іншому вивченню.
- 590 Спільний Наказ Міністерства юстиції України та Міністерства охорони здоров'я від 15.08.2014 № 1348/5/572 «Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі» визначає, що після прибуття в УВП усі засуджені протягом доби проходять первинний медичний огляд з метою виявлення осіб, яким заподіяно тілесні ушкодження, осіб, які становлять епідемічну загрозу для оточення, потребують надання екстреної або іншої медичної допомоги, та осіб з педикульозом... У разі виявлення у засудженого тілесних ушкоджень медичний працівник складає довідку у трьох примірниках, у якій детально зазначаються: відомості (письмова заява, усне або письмове пояснення засудженого, що стосуються обставин отримання тілесних ушкоджень (дата, час, місце отримання, способи заподіяння ушкоджень, відомості про особу (осіб), яка (які), на думку засудженого, їх заподіяла(ли)), а також інші відомості щодо отримання тілесних ушкоджень); вичерпний опис медичних показників, що характеризують стан здоров'я засудженого, характер ушкоджень, їх розміри та розташування; припущення медичного працівника з огляду на відомості, надані засудженим, та медичні показники, а також обґрунтування їх співвідношення. До довідки медичним працівником додаються фотографії наявних тілесних ушкоджень засудженого. Про факт виявлення тілесних ушкоджень у засудженого медичний працівник негайно з моменту виявлення таких ушкоджень телефоном, електронною поштою та письмовим повідомленням інформує прокурора та адміністрацію УВП, а у випадках, коли засуджений повідомляє, що тілесні ушкодження заподіяно особами рядового та/або начальницького складу ДКВС, – також Державне бюро розслідувань. Інформація про факт виявлення тілесних ушкоджень вноситься завідувачем медичної частини або черговим медичним працівником до журналу обліку фактів виявлення тілесних ушкоджень у засуджених, форма якого наведена в додатку 3 до цього Порядку, що зберігається у відповідному закладі охорони здоров'я ДКВС.
- 591 Отже, порядок фіксації і документування випадків виявлення тілесних ушкоджень встановлений чинним законодавством.
- 592 На жаль, як випливає з попереднього параграфу, фіксація тілесних ушкоджень дуже часто не відбувається. Більшість таких випадків залишається поза увагою правоохоронних органів.

Відповідаючи на питання про засоби реагування засудженого на непра- вомірну поведінку адміністрації кримінально-виконавчої установи, слід зазначити, що кримінально-виконавче законодавство передбачає мож- ливість подання засудженими скарг. Відповідно до ст. 8 КВК України засу- джені мають право звертатися відповідно до законодавства з пропозиціями, заявами і скаргами до адміністрації органів і УВП, їх вищестоящих органів, до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, ЄСПЛ, а також інших відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасни- ком яких є Україна, до уповноважених осіб таких міжнародних організацій, суду, органів прокуратури, інших органів державної влади, органів місце- вого самоврядування та об'єднань. Відповідні звернення (кореспонденція) подаються до адміністрації УВП. Про отримання адміністрацією звернення (кореспонденції) засудженому видається талон-підтвердження. Протя- гом трьох діб (а у випадках, встановлених законодавством, протягом однієї доби) з часу видачі талона-підтвердження зазначене звернення (кореспон- денція) направляється адресату. Особливістю механізму реалізації цього права є те, що звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, ЄСПЛ та органів прокуратури перегляду не підлягають та повинні бути направлені адресату протягом доби з моменту їх надання адміністрації кримінально-виконавчої установи.

Питання для самоконтролю:

1. Які основні проблеми існують у пенітенціарній системі України?
2. Охарактеризуйте головні напрями розбудови пенітенціарної сис- теми України згідно з Концепцією реформування (розвитку) пенітенці- арної системи України (розпорядження КМУ від 13 червня 2017 № 654-р).
3. Розкрийте ключові проблеми в діяльності Державної кримі- нально-виконавчої служби за звітами міжнародних інституцій, зокрема Комітету Ради Європи з питань запобігання катуванням.
4. Які основні рішення ЄСПЛ проти України щодо забезпечення і дотримання прав засуджених під час відбування ними кримінальних покарань Ви знаєте?
5. Проаналізуйте пілотне рішення ЄСПЛ «Сукачов проти України» на предмет встановлених порушень та наслідків для України.
6. Які порушення встановлені в рішенні «Петухов проти України № 2» та які наслідки вони мають для України?
7. Розкрийте основні проблеми в сфері надання медичних послуг для засуджених під час відбування покарань.

8. Охарактеризуйте положення стратегії протидії катуванням у системі кримінальної юстиції та положення плану заходів з її реалізації (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.10.2021 № 1344-р «Про схвалення стратегії протидії катуванням у системі кримінальної юстиції та затвердження плану заходів з її реалізації»), які стосуються виконання кримінальних покарань.

9. Які права засуджених найчастіше порушуються під час виконання кримінальних покарань?

10. Розкрийте роль Національного превентивного механізму у вирішенні проблеми виконання кримінальних покарань.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДО РОЗДІЛУ 1

1. Грищук В.К. Проблеми кодифікації кримінального законодавства України. Львів : Львівський у-т, 1993. 138 с.
2. Митрофанов І.І. Система покарань у механізмі реалізації кримінальної відповідальності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2013. № 5. С. 194–198.
3. Олійник О. Проблеми питання сучасної системи покарань: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Підприємництво, господарство, право*. 2018. № 2. С. 191–196. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/2/36.pdf>
4. Пономаренко Ю.А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень : монографія. Харків : Право, 2020. 720 с.
5. Пономаренко Ю.А. Типові санкції: поняття, правила побудови, перспективи використання. *Актуальні проблеми кримінального права* : мат. XII Всеукр. наук.-теорет. конф., присв. пам'яті проф. П.П. Михайленка, м. Київ, 18 лист. 2021 р. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 141–144.
6. Хавронюк М. Чому наше кримінальне законодавство є настільки недосконалим? *Центр політико-правових реформ* : веб-сайт. 09.12.2021. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/chomu-nashe-kryminalne-zakonodavstvo-ye-nastilky-nedoskonaly/>
7. Guide on Article 7 of the European Convention on Human Rights. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_7_ENG.pdf
8. Бабанли Р.Ш. Призначення покарання в Україні: теоретико-прикладні засади. Чернігів : Десна Поліграф, 2019. 488 с.
9. Макаренко А.С. Суддівський розсуд при призначенні покарання в Україні : монографія. Одеса : Юридична література, 2013. 272 с.
10. Денисова Т.А. Покарання: кримінально-правовий, кримінологічний та кримінально-правовий аналіз : моногр. Запоріжжя : КПУ, 2007. 340 с.
11. Туляков В.О. Пеналізаційна практика у європейському кримінальному дискурсі : навчальний посібник / В.О. Туляков, Ф.Ш. Іскендеров, А.С. Хильченко. Одеса : Гельветика, 2020. 116 с.

12. Про практику призначення судами кримінального покарання : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0022700-95>
13. Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11.12.2015 № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15>
14. Кримінально-виконавче право : підручник/ Б.М. Головкін, А.Х. Степанюк, О.В. Лисодєд та ін. ; за заг. ред. Б.М. Головкіна, А.Х. Степанюка. 2-ге вид. перероб. і допов. Харків : Право, 2019. 288 с.
15. Кримінально-виконавчий кодекс від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>
16. Громадські обговорення проекту періодичної доповіді України про виконання положень Конвенції ООН проти катувань. URL: <https://minjust.gov.ua/news/announcement/gromadski-obgovorennnya-proektu-periodichnoi-dopovidi-ukraini-pro-vikonannya-polojen-konventsii-onn-proti-katuvan>
17. Доповідь, представлена державою-учасницею відповідно до статті 19 згідно факультативної процедури надання доповідей. Сьомі періодичні доповіді держав-учасниць, що підлягають представленню в 2018 році. URL: <https://minjust.gov.ua/news/announcement/gromadski-obgovorennnya-proektu-periodichnoi-dopovidi-ukraini-pro-vikonannya-polojen-konventsii-onn-proti-katuvan>
18. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. URL: <http://www.univ.kiev.ua/content/upload/2019/-697223196.pdf>
19. Аналіз виконання рекомендацій щодо пенітенціарної системи, наданих Україні Європейським комітетом з запобігання катуванням з 1998 року. Європейський Союз та Рада Європи працюють разом для підтримки в'язничної реформи в Україні, 2020. URL: <https://rm.coe.int/cpt-recommendations-implementation/16809e82be>
20. Сьома періодична доповідь України про виконання положень Конвенції ООН проти катувань та нелюдного або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання / Є.Ю. Захаров, Г.В. Токарев: упоряд. ; ГО «Харківська правозахисна група». Харків, 2020. 104 с.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДО РОЗДІЛУ 2

1. Åklagaren v Hans Åkerberg Fransson. ICJ Case C-617/10. 23 February 2013. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62010CJ0617>
2. Andrijauskaitė A. The Case of Gestur Jónsson and Ragnar Halldór Hall v Iceland: Between Two Paradigms of Punishment. 2021. February 19. URL: <https://strasbourgobservers.com/2021/02/19/the-case-of-gestur-jonsson-and-ragnar-halldor-hall-v-iceland-between-two-paradigms-of-punishment/>
3. Case of Del Rio Prada v. Spain (Application no. 42750/09). European Court of Human Rights. Judgment. 21 October 2013. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-127697>
4. Case of Dolińska-Ficek and Ozimek v. Poland (Applications nos. 49868/19 and 57511/19). European Court of Human Rights. Judgment. 8 November 2021. § 316. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-213200>
5. Case of Drėlingas v. Lithuania (Application no. 28859/16). European Court of Human Rights. Judgment. 12 March 2019. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-191702>
6. Case of Engel and Others v. The Netherlands (Article 50) (Applications nos. 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72). European Court of Human Rights. Judgment. 23 November 1976. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57478>
7. Case of Gestur Jónsson and Ragnar Halldór Hall v. Iceland (Applications nos. 68273/14 and 68271/14). European Court of Human Rights. Judgment. 22 December 2020. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-207115>
8. Case of Nachova and Others v. Bulgaria (Applications nos. 43577/98 and 43579/98). European Court of Human Rights. Judgment. 6 July 2005. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69630>
9. Case of Roman Zakharov v. Russia (Application no. 47143/06). European Court of Human Rights. Judgment. 4 December 2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-159324>
10. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Delivering an area of freedom, security and justice for Europe's citizens. *Action Plan implementing the Stockholm Programme – COM(2010)171 final*, 20 April 2010.

11. Guide on Article 7 of the European Convention on Human Rights. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_7_ENG.pdf
12. Kangur A., Lott A., Soo A. Are EU Administrative Penalties Reshaping the Estonian System of Sanctions? *EUCRIM-2020-009*. URL: https://eucrim.eu/media/issue/pdf/eucrim_issue_2020-02.pdf#page=76
13. Providenti S. Administrative and criminal sanctions and ne bis in idem: how to reconcile the views of the CJEU, the ECHR and of national Constitutional Courts? URL: <http://www.ebi-europa.eu/wp-content/uploads/2016/12/Providentibologna17.pdf>
14. The Court delivers its advisory opinion on questions asked by the Constitutional Court of Armenia – ECHR. 150 (2020) 29.05.2020.
15. Антипов В.І. Кримінальний кодекс України в контексті міжнародного права та практики Європейського суду з прав людини: правові норми, судова практика : наук.-практ. коментар. Х. : Право, 2019. 1200 с.
16. Бабанли Р.Ш. Призначення покарання в Україні: теоретико-прикладні засади. Чернігів : Десна Поліграф, 2019. 488 с.
17. Бажанов М.И. Назначение наказания по советскому уголовному праву. К. : Вища шк., 1980. 216 с.
18. Велика хартія вольностей суддів (Фундаментальні принципи). URL: <https://rm.coe.int/16807482c6>
19. Іскендеров Ф.Ш. Теоретичні основи індивідуалізації покарання в законодавстві та доктрині деяких країн Причорноморського басейну. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Вип. 2. С. 105–109
20. Козаченко О. В. Кримінально-правові заходи в Україні: культуро-антропологічна концепція : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2012. 38 с.
21. Макаренко (Хильченко) А.С. Проблема дискреційності кримінального закону крізь призму угод про примирення *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2014. № 3(18). С. 106–115.
22. Макаренко А.С. Суддівський розсуд при призначенні покарання в Україні : монографія. Одеса : Юридична література, 2013. 272 с.
23. Музика А.А. Казки Кримінального кодексу та реальність. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення* : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозіуму, 21-22 вересня 2012 року. Львів : ЛДУВС, 2012. С. 157–163.

24. Музика А.А., Горох О.П. Покарання та його застосування за злочини проти здоров'я населення : монографія. К. : Паливода А.В., 2012. 403 с.

25. Основні принципи незалежності судових органів.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201

26. Пашковський М.І. Кримінальне право ЄС – текст посібника.
URL: <https://sites.google.com/site/intercrip/kriminalne-pravo-es---tekst-posibnika>

27. Перелік договорів Ради Європи. Станом на 06/10/2020.
URL: <https://www.coe.int/ru/web/conventions/full-list>

28. Пинаев А.А. Курс лекцій по Общей части уголовного права. В 2-х кн. Кн. 2-я. О наказании Х. : Харьков юр., 2002. 195 с.

29. Погребняк С. Принцип пропорційності в судовій діяльності. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 2. С. 49–55.

30. Полтавець В.В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним правом України. Луганськ : РВВЛІАВС, 2005. 240 с.

31. Пономаренко Ю.А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень : монографія. Харків : Право, 2020. 720 с.

32. Постанова колегії суддів Другої судової палати ККС ВС від 22 березня 2018 року у справі № 207/5011/14-к, провадження № 51-1985км18.
URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73001386>

33. Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 6 грудня 2018 року у справі № 756/11661/17, провадження № 51-4582км18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78496216>

34. Про доповнення до інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15.11.2012 № 223-1679/0/4-12 «Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод» : лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05.04.2013 № 223-558/0/4-13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0223740-13>

35. Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11.12.2015 № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15>

36. Про практику призначення судами кримінального покарання : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0022700-95>
37. Проект Кримінального кодексу України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/12/28/kontrolnyj-proekt-kk-24-12-2021.pdf>
38. Рішення № 14367371. Кримінальна справа № 5-337км11. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/14367371>
39. Сорока О.О. Реалізація практики Європейського суду з прав людини у кримінальному праві України : дис. ... к.ю.н. : 12.00.08. Київ, 2015. 254 с.
40. Судова практика у справах про злочини неповнолітніх і втягнення їх у злочинну діяльність. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/9A539844EB54F3EBC2257B7C0037FDFE](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/9A539844EB54F3EBC2257B7C0037FDFE)
41. Тацій В.Я., Борисов В.І., Тютюгін В.І. Актуальні проблеми сучасного розвитку національного права України. *Право України*. 2010. № 9. С. 4–15.
42. Туляков В.А. Виктимология: социальные и криминологические проблемы. Одесса : Юридична література, 2000. 336 с.
43. Туляков В.А. Виртуальность уголовного права: постановка. Генезис публичного права: від становлення до сучасності : збірник наукових праць. Миколаїв : Іліон, 2011. С. 5–6.
44. Туляков В.О. Апроксимація у кримінальному законодавстві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 47. С. 7–11.
45. Туляков В.О. Кримінальне право сучасності: криза доктрини чи криза юрисдикцій. *Право України*. 2010. № 9. С. 40–46.
46. Туляков В.О. Кримінальне право у дискурсі змін: від доктрин до реалізації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 54. С. 25–31.
47. Туляков В.О. Обмежувальні засоби в проекті КК України в контексті доцільності санкцій. Проект Кримінального кодексу України у фокусі академічної думки : матеріали вебінару (м. Харків, 21 січ. 2021 р.). Харків : Право, 2021. С. 35–37.
48. Тютюгін В.І. Питання гуманізації кримінальної відповідальності та їх реалізація в деяких законодавчих новелах. *Проблеми боротьби зі злочинністю*. 2009. Вип. 100. С. 313–323.

49. Узагальнення судової практики призначення покарань у зв'язку з набранням чинності Законом України «Про внесення змін до деяких актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності». URL: <http://kia.court.gov.ua/sud2690/uzah/13/>

50. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 11 листопада 2008 р. *Вісник Верховного Суду України*. 2009. № 2 (102). URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsen.nsf/0/C2A7BF1561441D7FC2257584002D5839?OpenDocument>

51. Ухвала суду № 15132850. Кримінальна справа № 5-876км11. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/15132850>

52. Ухвала суду № 16055971. Кримінальна справа № 5-776км11. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/16055971>

53. Ухвала суду № 1940686. Кримінальна справа № 5-1263км08. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/1940686>

54. Ухвала суду № 234/7981/15-к. Номер провадження 11-сс/775/16/2015. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/50384894>

55. Ухвала суду № 461/9851/14-к. Провадження № 11-сс/783/445/14. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/41000433>

56. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее. URL: <http://www.e-reading.club/chapter.php/143497/25>

57. Хилук С.В. «Злочин і кара» у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Часопис Академії адвокатури України*. 2015. Т. 8. № 4(29). С. 108–125.

58. Хильченко (Макаренко) А.С. Деякі питання призначення покарання на підставі угод. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 274–279.

59. Хім'як Ю.Б. Гармонізація кримінального права України з практикою Європейського суду з прав людини : дис. ... к.ю.н. : 12.00.08. Київ, 2011. 261 с.

60. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. К. : Реферат, 2007. 848 с.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДО РОЗДІЛУ 3

1. Аналіз виконання рекомендацій щодо пенітенціарної системи, наданих Україні Європейським комітетом з запобігання катуванням з 1998 року. Європейський Союз та Рада Європи працюють разом для підтримки в'язничної реформи в Україні, 2020. URL: <https://rm.coe.int/cpt-recommendations-implementation/16809e82be>

2 Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2019 році. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Analiz_Krumin_sudu_pravopor_2019.pdf

3. Багаття на тилі: як у Харкові «перевиховують» в'язнів. URL: <https://www.slidstvo.info/articles/bagatty-na-tili-yak-u-harkovi-perevyhovuyut-v-yazniv/>

4. Громадські обговорення проекту періодичної доповіді України про виконання положень Конвенції ООН проти катувань. URL: <https://minjust.gov.ua/news/announcement/gromadski-obgovorennya-proektu-periodichnoi-dopovidi-ukraini-pro-vikonannya-polojen-konventsii-onn-proti-katuvan>

5. Доповідь, представлена державою-учасницею відповідно до статті 19 згідно факультативної процедури надання доповідей. Сьомі періодичні доповіді держав-учасниць, що підлягають представленню в 2018 році. URL: <https://minjust.gov.ua/news/announcement/gromadski-obgovorennya-proektu-periodichnoi-dopovidi-ukraini-pro-vikonannya-polojen-konventsii-onn-proti-katuvan>

6. Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України: схвалена розпорядженням КМУ від 13 червня 2017 № 654-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80>

7. Кримінально-виконавче право : підручник/ Б.М. Головін, А.Х. Степанюк, О.В. Лисодєд та ін. ; за заг. ред. Б.М. Головіна, А.Х. Степанюка. 2-ге вид. перероб. і допов. Харків : Право, 2019. 288 с.

8. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>

9. Мін'юст планує продавати «заморожені» в'язниці та стягувати плату за перебування в найкращих камерах для фінансування інфраструктурних проєктів. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/656562.html>

10. Обговорення Стратегії реформування пенітенціарної системи до 2026 р. URL: <https://kvs.gov.ua/new/note/8433/>

11. Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2019 році. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/ogl_2019.pdf

12. Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2020 році. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/ogl_2020.pdf

13. Огляд даних про стан здійснення правосуддя. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/media/ogl_2018.pdf

14. Органи прокуратури реагували на факти порушень прав в'язнів та режимних вимог. URL: <https://pro.gov.ua/organy-prokuratury-reaguvalyna-fakty-porushen-prav-vyazniv-ta-rezhymnyh-vymog>

15. Платні камери в СІЗО: «реформа пенітенціарки» чи крок до легалізації нерівності? URL: <https://zmina.info/columns/platni-kamery-u-sizo-reforma-penitencziarky-chy-krok-dlya-legalizacziyi-nerivnosti-u-vsij-pravovij-systemi/>

16. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>

17. Про затвердження Порядку організації здобуття повної загальної середньої освіти засудженими до позбавлення волі на певний строк або довічного позбавлення волі, а також неповнолітніми особами, взятими під варту : Постанова КМУ від 25.06.2020 № 526. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2020-p>

18. Про практику призначення судами кримінального покарання : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 7 (ред. від 06.11.2009). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03>

19. Про пробацію : Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19>

20. Про схвалення Стратегії протидії катуванням у системі кримінальної юстиції та затвердження плану заходів з її реалізації : розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.10.2021 № 1344-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1344-2021-%D1%80>

21. Проект Закону про пенітенціарну систему. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71498

22. Романов М.В. Конспект лекцій з кримінально-виконавчого права. Харків : ТОВ «Видавництво права людини», 2015. 256 с.

23. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Стан реалізації Національного превентивного механізму. URL: http://nosadm.cg.gov.ua/web_docs/34/2019/09/docs/S021000262_1909241608000.pdf

24. Сукачов проти України (Заява № 14057/17), рішення від 30/01/2020. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1581010116>

25. Сьома періодична доповідь України про виконання положень Конвенції ООН проти катувань та нелюдяного або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання / Є.Ю. Захаров, Г.В. Токарев: упоряд. ; ГО «Харківська правозахисна група». Харків : 2020. 104 с.

26. Таволжанський О.В. Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі : монографія / за ред. проф. В.В. Голіни і доц. Л.П. Оніки. Х. : Право, 2015. 192 с.

27. У Запорізькому СІЗО один із в'язнів викупив для себе всі місця в камері підвищеного комфорту. URL: <https://zmina.info/news/u-zaporizkomu-sizo-odyn-iz-vyazniv-vykupyv-dlya-sebe-usi-misczya-v-kameri-pidvyshhenogo-komfortu/>

28. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. URL: <http://www.univ.kiev.ua/content/upload/2019/-697223196.pdf>

29. Яковець І. С. Динамічна безпека в установах виконання покарань як основа профілактики правопорушень. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 3. С. 180–189. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkauk_2015_3_18

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Головкін Богдан Миколайович

(загальна редакція посібника, підрозділи 3.1, 3.2, 3.3 у спів-авторстві з М.В. Романовим)

Професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права, декан факультету слідчої та детективної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України.

Сфера наукових інтересів: кримінологія, дослідження найбільш небезпечних форм і проявів злочинності, детермінанти злочинності, протидія корупції.

Туляков Вячеслав Олексійович

(підрозділ 2.1; розділ 2.2 спільно з А.С. Хільченко (Макаренко))
Професор кафедри кримінального права, доктор юридичних наук, професор Національного університету «Одеська юридична академія», член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України, суддя ad hoc Європейського суду з прав людини.

Сфера наукових інтересів: кримінальний закон і кримінальна відповідальність, соціологія кримінального права і покарання, кримінальна віктимологія, права людини та попередження злочинності.

Бурдін Володимир Миколайович

(підрозділ 1.1)

Професор кафедри кримінального права і кримінології, декан юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, доктор юридичних наук, професор.

Сфера наукових інтересів: питання кримінального права, зокрема кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, вчинені в стані сильного душевного хвилювання, в стані сп'яніння, кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні.

Романов Михайло Васильович

(підрозділи 3.1, 3.2, 3.3 у співавторстві з Б.М. Головкіним)
Доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, доцент
Сфера наукових інтересів: захист прав засуджених і осіб взятих під варту, виконання покарань, пробация.

Сень Ірина Зеновіївна

(підрозділи 1.2–1.4)
Асистентка кафедри кримінального права і кримінології юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, кандидатка юридичних наук.
Сфера наукових інтересів: питання кримінального права, зокрема спеціальних норм у кримінальному праві України.

Хільченко (Макаренко) Анастасія Сергіївна

(підрозділ 2.3; підрозділ 2.2 спільно з В.О. Туляковим)
Доцентка кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія», кандидатка юридичних наук, доцентка.
Сфера наукових інтересів: призначення покарання та інших заходів кримінально-правового характеру; суддівський розсуд у кримінальному праві.

Навчальне видання

Удосконалення магістерської програми з кримінальної юстиції

Головкін Богдан Миколайович
Туляков Вячеслав Олексійович
Бурдін Володимир Миколайович
Романов Михайло Васильович
Сень Ірина Зеновіївна
Хільченко (Макаренко) Анастасія Сергіївна

КРИМІНАЛЬНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ПОКАРАНЬ

Навчальний посібник

Дизайн обкладинки
Технічне редагування
Верстання

Савельєва Валерія
Назарова Юльія
Стратій Ігор

Г Е Л Ь В Е Т И К А
ВИДАВНИЧИЙ ДІМ

WWW.HELVETICA.UA

Підписано до друку 22.12.2022 р. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Merriweather. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 13,14. Наклад 300. Замовлення № 0523-046.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Тел.: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 27.06.2022 р.